

Den slesvigske stænderforsamling i 1860.

Et bidrag til belysning af slesvigsk politik under det danske styre mellem krigene.

AF

HOLGER HJELHOLT

1.

Indledning.¹

Ved aftalerne i 1851—52 mellem de tyske stormagter og Danmark om det danske monarkis fremtidige ordning brast det haab, man i nationaldanske kredse havde nærret om et Danmarks rige til Ejderen som treaarskrigens resultat. Den allerhøjeste kundgørelse af 28. jan. 1852 udtalte som den danske politiks maal »forbindelsen imellem monarkiets forskjellige dele til et velordnet hele«, foreløbig ved bestyrelsen af de fælles anliggender gennem fælles autoriteter, dernæst gennem en for behandlingen af de fælles anliggender fælles forfatning. Medens saaledes helstatspolitikken blev det officielle regeringsprogram, og som saadant

¹ En væsentlig del af det utrykte stof, hvorpaa nærværende afhandling er bygget, findes i pk. »Breve, afskrifter, tryksager og optegnelser ang. stænderforsamlingerne 1860 og 1863 m. m.« i Regenburgs samlinger i Rigsarkivet. Pk. bestaar hovedsagelig af breve til Regensburg fra stændertiden 1860, og naar der i det følgende citeres breve til R. uden nærmere angivelse, er de hentede fra denne pk. — Breve til andre adressater, der citeres uden nærmere angivelse, findes i vedkommendes privatarkiv i Rigsarkivet.

Af forkortelser kan mærkes, at A. F. Kriegers dagbøger 1848—80, udg. af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch, citeres som Krieger, og min afhandling »Den danske sprogordning og det danske sprogstyre i Slesvig mellem krigene« (1850—1864) som »Den danske sprogordning i Slesvig«.

opgaves det jo først endeligt i 1863, satte man nu i nationaldanske kredse sit haab til, at en dansk regering og en dansk administration i Slesvig skulde afgøre kampen i dette hertugdømme mellem dansk og tysk til fordel for det første — eller for at bruge et udtryk fra tysk hold: den danske administration tilsigtede at gøre Slesvig »modent til inkorporation«. Som disse bestræbelsers hovedmand fremtraadte, som jeg andensteds har vist, sønderjyden Th. A. I. Regenburg, den mellemslesvigske sprogordnings grundlægger, chef for det slesvigske ministeriums 3. dpt. og gennem hele tidsrummet den mand, der sad inde med størst indflydelse paa den slesvigske styrelse.

Arbejdet fra regerings og administrations side paa at fremme dansk sprog, danske indretninger og i det hele forbindelsen mellem Slesvig og kongeriget stødte imidlertid paa en meget væsentlig hindring: oppositionen fra flertallet i de slesvigske stænder. At flertallet i den slesvigske stænder-samling, der traadte sammen i efteraaret 1853, og hvis opgave var at raadslaa om den særlige forfatningslov for Slesvig, blev oppositioneltsindet, var der for saa vidt ingen grund til at undre sig over, skønt adskillige politisk kompromitterede vælgere var strøgne af valglisterne. Valgloven var den gamle, og oppositionen havde desuden i den hos den mellemslesvigske befolkning raadende utilfredshed med den nye sprogordning faaet et vaaben i hænde, som den i fuldt maal vidste at gøre brug af. Men heller ikke den sammensætning, der ved forfatningsloven af 15. februar 1854 blev stænderrepræsentationen til del, aabnede udsigter til et dansk flertal. Stænderforsamlingen kom herefter til at tælle i alt 43 medlemmer. De større godsbesiddere beholdt den tidligere repræsentation af 5 deputerede, og ridderskabet beholdt ligeledes sine 4, men disse blev nu valgte af ridderskabet selv, medens de før var kongevalgte.

De større godsbesiddere og ridderskabsmedlemmer var næsten alle bosiddende i Sydslesvig og med slægtskabsforbindelser i Holsten, og der blev herved paa forhaand givet

tyskheden en overvægt. Denne opvejedes ikke, ved at gejstlighedens repræsentation udvidedes fra 2 kongevalgte til 5 af de gejstlige selv valgte medlemmer, havde regeringen end, hvad der ikke blev tilfældet, kunnet gøre sikker regning paa støtte eller loyalitet fra disse. Ved de øvrige valg — 10 for købstæderne, 17 for de mindre landejendomsbesiddere og 2 for de blandede distrikter (Ærø og Femern) — foregik en ikke ringe udvidelse baade af valgretten og valgbarheden. Som betingelse saavel for valgret som valgbarhed sattes besiddelse af grundejendom til en taksationsværdi af 300 rbd., medens der tidligere var krævet i byerne en taksationsværdi af 1600 rbd. for valgret og det dobbelte for valgbarhed og paa landet det dobbelte af det i byerne. Med hensyn til købstædernes og flækkernes repræsentation fandt et par forandringer sted, af hvilke skal nævnes, at Slesvig by mistede sin ene repræsentant, medens Flensborg beholdt sine 2. Dette begrundedes naturligt ved Flensborgs større folketal og ved, at Flensborg efter treaarskrigen var gjort til sæde for appellationsretten, flere administrative autoriteter og samlingssted for stænderne. Kiels universitets repræsentation i den slesvigske stænderforsamling ophørte, og at den hertugen af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg tillagte arvelige virilstemme faldt bort, var allerede udtalt i kundgørelsen af 28. jan. 1852. De stænderdeputerede valgtes paa 6 aar, og stænderne skulde sammenkaldes hvert tredje aar i mødsætning til tidligere hvert andet. Om denne forandring hed det i motiverne til forfatningsudkastet bl. a., at erfaringen havde vist at en for hyppig samling af provinsialstænderne greb forstyrrende ind i administrationens forretningsgang. Stændermøderne var offentlige og ligeberettigelsen af det danske og tyske sprog ved forhandlingerne var fastslaaet. Regeringen repræsenteredes nu som før af en kommissarius.

Sammenlignet med den danske grundlov var den slesvigske forfatningslov af udpræget konservativ karakter. Stænderne havde ganske vist faaet besluttende myndighed, for

saa vidt deres samtykke udkrævedes til udstedelsen af nye love, ligesom de kunde indgive andragender om forandring i lovgivningen og forslag og besværinger angaaende forvaltningsforanstaltninger, henhørende under det slesvigske ministeriums virkekreds. Men om den for det parlamentariske liv saa betydningsfulde finanslov var der ikke tale, og heller ikke var almindelige friheder som presse-, forenings- og forsamlingsfrihed tilsikret. Petitionsretten var indskrænket derved, at det som regel ikke tilstodes undersaatterne i fællesskab at indgive et andragende angaaende offentlige anliggender; denne bestemmelse motiveredes ved de senere aars petitionsuvsen, hvorved vel ogsaa navnlig tænktes paa de talrige petitioner om ophævelse af sprogordningen. Sprogordningen optoges blandt forfatningsbestemmelserne som et tillæg til forfatningen.

Den slesvigske forfatningslovs karakter gjorde det muligt, at der i Slesvig kunde regeres og administreres paa trods af et stænderflertal, men alt fremtidigt lovgivningsarbejde uden dette flertals samtykke var dog afskaaret, og den agitation, hvortil stændersamlingerne aabnede lejlighed, fik baade i landet selv som udadtil betydningsfulde følger. Modsætningen mellem kongerigets friheder og folkestyre og tvangsforholdsreglerne i Slesvig sprang ogsaa grelt i øjne og beredte den danske regering vanskeligheder.

De første stændervalg efter udstedelsen af forfatningsloven foregik i 1854 og gav som resultat en opposition paa omkring det dobbelte af det afgjort dansksindede parti. Foruden til den korte overordentlige samling i efteraaret 1855 sammenkaldtes stænderne i denne valgperiode til de ordinære samlinger 1856—57 og 1860, og i disse var de deputerede, bortset fra enkelte forandringer ved suppleanters indtrædelse, altsaa de samme. Nye stændervalg fandt derefter sted sidst paa aaret 1860, og det danske parti erobrede ved disse et par mandater paa vestkysten, men den følgende samling 1863 sprængte flertallet straks efter aabningen paa et formelt spørgsmaal.

Af stændersamlingerne frembyder den i 1860 afgjort størst interesse, og den er ogsaa hos Alex. Thorsøe: Kong Frederik den syvendes regering II, 712—23 og hos Neergaard: Under Junigrundloven II, 1, 396—406 bleven gjort til genstand for temmelig udførlig omtale, en omtale, der dog ene bygger paa stændertidendes referat af forhandlingerne. Den danske administration havde da haft lejlighed til at virke gennem en længere aarrække og i stedse mere udpræget dansk retning, og dens foranstaltninger gjordes af stænderflertallet til genstand for skarpe angreb paa alle hold. Aabent optog dette flertal samtidig igen de gamle slesvig-holstenske krav med den tilspidsede politiske situation som baggrund, der var skabt ved fællesforfatningens ophævelse i 1858 for Holstens vedkommende, de holstenske stænders forfatningsprogram fra 1859 og de to slesvigske rigsraadsmedlemmer Hansen-Grumbys og Thomsen-Oldensworts protester i efteraaret 1859 mod rigsraadets fortsatte gyldighed for Slesvig. Hertil kommer den særlige interesse, der knytter sig til det danske stændermindretals bevidste forsøg paa ved betoningen af økonomiske og demokratiske synspunkter at drive en kile ind i det sluttede tyske flertal, en plan, der i hvert fald delvis begunstigedes fra oven. Stænderne kom jo ogsaa til at staa overfor det første danske »venstreministerium«, da ministeriet Hall 2. decbr. 1859 afløstes af det Rotwitt-Blixen-Fineckeske ministerium.

2.

Ministeriet af 2. decbr. 1859. Blixen-Finecke som slesvigsk minister.

Næst konseilspræsidenten var udenrigsministeren, baron Carl Blixen-Finecke, den politisk mest betydende i ministeriet af 2. decbr., og foruden at være udenrigsminister var han tillige midlertidig minister for Slesvig. Sin politiske løbebane havde han begyndt som udpræget junkertype, men efterhaanden havde han fra junkeren gennem aristokraten udviklet sig til den demokratiske aristokrat, og han

stod nu helt ovre i bondevennernes nærhed¹. Noget af de uberegnelige handlingers mand hørte han til de politikere, fra hvem overraskelser lod sig vente; efter Kriegers opfattelse var han fuld af vilde fantasier².

Ministerskiftet af 2. decbr. fremkaldte som forøvrigt alle foregaaende ministerkriser forhaabninger i den tyske del af hertugdømmet Slesvig om, at en anden politik nu vilde blive indledet i sprogsagen. Det danske parti saa ogsaa med bekymring hen til, hvilken holdning den nye slesvigske minister kunde tænkes at ville indtage i dette i slesvigske politik saa fundamentale spørgsmaal. Navnlig fæstede man sig vel ved den tale, Blixen som præsident for landmandsforsamlingen i Haderslev i somren 1859 havde holdt, og hvor han til en ægte dansk politik havde henregnet agtelse for enhvers ret, hvad enten han læste sit Fadervor paa dansk eller tysk³. Denne tale optryktes af Berl. tid. 2. jan. 1860 som et bidrag til oplysning om ministeriets program, men dette bidrag var unægtelig, som ogsaa af Madvig i hans piece om ministeriet af 2. decbr. fremhævet, af meget skralt indhold⁴. Heller ikke ministeriets nære forhold til bondevennerne, hvor i hvert fald et noget andet syn paa sprogsagen var raadende end hos de nationalliberale, kunde forøvrigt andet end fremkalde uro i de danske kredse i Slesvig.

Blixen-Fineckes første vigtige handling som slesvigske minister og foretagen samme dag som ministeriets egen udnævnelse burde imidlertid være velegnet til at nedslaa alle tanker om forestaaende forandringer i sprogordningen. 2. decbr. modtog nemlig Regensburg, sprogordningens grundlægger og opretholder, udnævnelse som direktør for det

¹ Joseph Michaelsen: Fra min samtid. Anden række. 1893, 12 ff.

² Krieger II, 100.

³ Beretning om den syvende danske landmandsforsamling. Afholdt i Haderslev fra den 28. Juni til den 2. Juli 1859, 40.

⁴ I. N. Madvig: Ministeriet af 2den December, betragtet fra Monarchiets Standpunkt. 1860, 23.

slesvigske ministerium. I forestillingen herom til kongen skrev Blixen, at han ved overtagelsen af den interimistiske bestyrelse af det slesvigske ministerium mente det fornødent at støtte sig til en direktør, og han begrundede valget af Regenburg hertil med de store og anerkendte fortjenester, som denne havde indlagt sig ved befæstelsen af dansk sprog og nationalitet i hertugdømmet Slesvig¹.

Efter hvad Blixen selv fortalte Regenburg, havde han herom spurgt Carl Moltke til raads, og denne havde billiget Blixens tanke om udnævnelsen, men tillige raadet ham til straks at udvirke den: »Spurgte Blixen forud R. ad, vilde denne sige nei; men kom han med en kgl. resolution, lystrede han«². Blixen erklærede overfor Regenburg, at han og Rotwitt var enige om, at der ingen forandring skulde foretages i de grundsætninger, der var fulgte i den slesvigske administration og navnlig i sprogsagen.

Hvordan Blixen-Finecke nu end personlig kan have set paa sprogsagen, bandt han sig altsaa til at følge Regenburgs system. Da Laurids Skau straks efter ministerskiftet tilskrev Blixen og spurgte, om denne agtede at hævde en fra det tidligere ministerium forskellig politik i Slesvigs bestyrelse, fik han ogsaa det svar: »For Dem, der kjender Regenburg, kan det ikke være tvivlsomt, hvad min contra-signatur paa hans udnævnelse betyder med hensyn til regjeringspolitikken i Slesvig; men, tilføjede Blixen, det kan være godt at mundtlig præsicere detaillere. Derfor er det sandsynligt, at jeg kalder Dem herover«³. Skau, der i et længere brev af 12. decbr. 1859 meddeler Regenburg sin brevveksling med ministeren, skriver til begrundelse af denne, at da efterretningen kom, at Blixen var bleven slesvigsk minister, og under hensyn til, at indkaldelsen af stænderforsamlingen kunde ventes hver dag, var han

¹ Forestilling ²/₁₂ fra den slesvigske minister, kgl. resol. s. d. nr. 336/1859.

² Krieger II, 97.

³ Blixen-Finecke til Skau 1859 ¹¹/₁₂. Skaus papirer. Kgl. bibl.

bleven urolig: »thi efter Blixens private ytringer at dømme kunde det ikke antages, at han vilde følge Wolfhagens (den tidl. slesv. ministers) passive politik«. Omstændighederne havde medført, at han, Skau, for en del i stænderne havde maattet hævde regeringens politik, og han frygtede nu for at komme til at fægte i blinde, »da Deres udnævnelse til directeur endnu ikke var mig bekjendt, endnu mindre, at Carl Moltke havde tilraadet Blixen dette«. Han havde derfor skrevet til Blixen og faaet det ovenfor gengivne svar. Nogen særlig lyst til igen at tage til København, saadan som Blixen nævnte muligheden af, havde han nu ganske vist ikke, og han vidste, oprigtig talt, heller ikke, hvordan Hs. Excellence skulde »præcisere« et slesvigsk spørgsmaal for ham, men det var dog faldet ham ind, at rejsen maaske kunde give et vist udbytte: »Hvis han nemlig ligeoverfor mig bestemt og nøiagtigt opgiver den politik, som han vil følge i Slesvig ogsaa i detaillien, saa kan denne fornuftigviis kun være en gjentagelse af, hvad De er enig med ham om i forveien. Men i saa fald vilde jeg blive et vidne mere, en garantie mere for, at han ikke kan slippe fra, hvad han eengang maae antages at have gaaet ind paa, for at bevæge Dem til at overtage directeurposten . . .«.

Nogen større trang til at faa Skau til at tjene som garant eller faa ham til København for at forhandle med Blixen følte Regenburg dog ikke. I sit svar af 19. decbr. 1859 fastslog R., at det i Slesvig siden 1850 grundlagte system vilde blive opretholdt, ellers sad han ikke, hvor han nu sad, og bemærkede, at det var ham kært, at den nye minister ogsaa til Skau, »ligesom til mange andre«, udtrykkelig havde udtalt det. »De vil forøvrigt uden tvivl have anseet det som en selvfølge«. Med hensyn til Blixen vilde han derhos tilføje, »at jeg ikke kjender eller har adgang til at kjende, hvad han har tænkt, sagt eller gjort tidligere eller i anden egenskab end som minister for Slesvig, men at jeg, siden jeg uden at ane det er bleven direc-

teur for ministeriet under ham, selvfølgelig har havt leilighed til og ladet mig det være magtpaaliggende at kjende hans ord, handlinger og saavidt muligt grundsætninger i forhold til Slesvig, og at jeg maa erkjende, at jeg her har fundet ham fuldkommen loyal og correct, og det under saadanne omstændigheder, at jeg ikke har mindste ret til at tvivle om hans hensigter for tiden og ikke kan tvivle om dem for fremtiden, hvis han ikke er, hvad jeg heller ikke er berettiget til at antage, aldeles inconsequant og uberegnelig«. For i denne henseende at erfare eller udrette noget var der altsaa for Skau ingen grund til at komme til København. Om der forelaa anden grund, og navnlig om der for Blixen skulde være særlig anledning til at ønske Skaus nærværelse, maatte R. lade være usagt, men han havde forøvrigt ingen grund til at tro det.

Trods det egentlig tilstrækkelig tydelige sprog, som udnævnelser af Regensburg til direktør talte, følte man sig i danske kredse i Slesvig dog stadig usikker overfor Blixens holdning, og rygterne skulde snart yderligere tage fart. Og heller ikke opgav man paa modsat hold haabet om en kursændring i den slesvigske politik eller troen paa, at det lettere lod sig gøre nu end forhen at finde indgang hos den slesvigske minister for saadanne tanker. Herom er bl. a. følgende ret karakteristiske episode et vidnesbyrd¹. En af de mest fremtrædende førere i det tyske parti, raadmand A. Th. Thomsen-Oldenswort, der foruden at være stænderdeputeret tillige var rigsraadsmedlem og i rigsraadet efteraaret 1859 som forhen omtalt sammen med Hansen-Grumby havde protesteret mod fællesforfatningens fortsatte gyldighed for Slesvig, var bleven indviklet i en politisag. Grunden var nogle slesvigholstenske ytringer, som han

¹ De i det følg. omtalte breve findes i original el. afskrifter i læg 4: »Brev, afskrifter og optegnelser vedk. en klage fra Thomsen-Oldenswort i anl. af en politiundersøgelse mod ham for slesvigholstenske ytringer«. 1859—60, 64. Pk. »Breve, afskrifter, tryksager og optegnelser ang. stænderforsamlingerne 1860 og 1863 m. m.« Regensburgs Samlinger.

havde fremsat i en tale ved en festlighed i Tønning. Krøniken, havde han bl. a. sagt, fortalte, at Friserne i meget gamle dage var bleven bragt under aaget. Som følge heraf havde de maattet tilmure de døre paa deres huse, der vendte mod syd, og havde kun faaet lov til at have en lav dør paa nordsiden, en dør, saa lav, at de var nødt til at bukke sig, naar de gik ud. De nulevendes forfædre havde dog faaet dørene mod syd genaabnede og havde gjort dem store og statelige, og han haabede, at den kommende slægt ikke vilde vanslægte fra fædrene. En fremstilling af det passerede gav Thomsen selv i et brev 15. decbr. 1859 til den bondevenlige politiker Gert Winther. Winther og Tscherning, skrev han, havde nemlig indgivet ham saa stor en tiltro til deres retfærdighedsfølelse og vist ham saa megen venlighed, at han dristede sig til at henvende sig til dem i et privatanliggende, et anliggende, som han dog ogsaa mente karakteriserede de offentlige forhold i Slesvig. Han frygtede, at denne sag mulig skulde blive brugt til at holde ham borte fra stænderforsamlingen, og udtrykte haabet om, at Winther og Tscherning vilde tage ham i forsvar. Winther meddelte Tscherning Thomsens brev, og denne sendte det igen 20. decbr. til Blixen til gennemlæsning som et bidrag til oplysning om forholdene i Sydslesvig og som bevis paa, »hvilke myg, der gjøres til elefanter, og hvorledes forholdene forqvakles af de overivrige patrioter«. Lidt senere, 3. jan. 1860, skrev Thomsen iøvrigt selv til Blixen efter sine venners opfordring og berettede sagen samtidig med, at han ankede over forskellige andre forhold. Han fremhævede i brevet, at hans hele politiske virksomhed var klar som dagen: »Politik dyrker jeg, saavidt den lovlig er tilladt, ligesom jeg overhovedet helt igennem forholder mig lovlydig (gesetzlich)«¹. I et udkast til svar paa Thomsens brev søger Blixen uden

¹ Formentlig er det paa dette brev, at Kriegers meddelelse II, 133 om, at Thomsen ved ministeriets tiltrædelse havde givet Blixen skriftlige forsikringer om loyalitet, bygger.

nærmere at udtale sig om klagerne, der vil være at afgøre paa sædvanlig vis, at binde Thomsen ved at fortolke hans ord om lovlig politik derhen, at han ikke vil arbejde for en snævrere forbindelse mellem Slesvig og Syden, og Blixen udtaler sin tiltro til, at Thomsens forsikringer vil bekræftes ved hans handlinger, navnlig ved hans forhold i den forestaaende stændersamling¹. Til belysning af Tschernings syn paa den slesvigske politik skal endnu nævnes, at da Blixen bad Tsch. om lov til at meddele Regensburg Thomsens brev, ytrede Tsch. betænkeligheder herved paa grund af den slesvigske regerings fanatiske karakter, betænkeligheder, der efter R.s mening stemplede Tsch. som moden til at komme til Bistrup.

3.

Stændernes sammentræden. Partiforholdene.

Den i høj grad oppositionelle karakter, som stændersamlingen i 1856—57 antog, havde ikke i de dansk-slesvigske kredse kunnet efterlade noget ønske om snart igen at se stænderne i funktion. Den almindelige betragtning i disse kredse var, at det, som af administrationen majsommeligt opbyggedes i de tre aar, der regelret laa mellem hver stændersamling, nedbrødes — og ofte mere til — i de par maaneder, stænderforhandlingerne stod paa, og gerne havde man set, at disse forhandlinger var bleven tilmaalt et endnu kortere spand af tid. Da det forlød, at stænderne igen skulde træde sammen til efteraaret 1859, skrev Aleth Hansen, provst for den største og vanskeligste del af det blandede distrikt, Flensborg amt og de blandede sogne af Gottorp amt, saaledes til Regensburg, hans gamle skolekammerat og nære ven: »Hvorfor... haster man dog saa meget? Og hvorfor

¹ Formentlig er det til dette brev, at Thomsen sigtede, naar han ved et gilde hos kommissarius kort efter stændernes aabning udtalte, at han for nylig fra København var bleven anmodet om at arbejde for, at der maatte herske en broderlig stemning mellem danske og tyske i forsamlingen. Se Altonaer Mercur 1860 ²⁵/₁.

skal der dog forelægges stænderne lovforslag? De blive jo alle forkastede, og de [tyskerne] faae lang tid til at gjøre spektakler og nedbryde alt paany!¹. Og 14. novbr. 1859 til R. bemærkede han: »At det . . . vilde være det allerønskeligste, om den forestaaende stændersession kun varede i 3 uger, deri vil du vist være enig med mig. Alle minerne kunne i saa kort en session neppe faae tid til at springe med den éclat, som vistnok paatænkes«. Aleth Hansen havde desangaaende talt med ministeren, Wolfhagen, men denne havde erklæret, at kongerigets ministre, »som endnu omgaaes med det forfængelige haab, at Slesvig kan vindes ved friheden«, ikke vilde indlade sig derpaa. A. H. kunde dog ikke skønne rettere, end at en 2 maaneders session var et vovespil, og at en kortere, meget kortere, session var fuldstændig retfærdiggjort ved stændernes sidste færd.

Regenburg havde ikke blot delt disse Aleth Hansens betragtninger, men havde stemt for ikke at forelægge stænderne noget og kun at indkalde dem 8 à 14 dage. Men Hall og Krieger havde sat sig derimod, og Wolfhagen, der først havde været af Regenburgs mening, gik saa over til dem².

Indkaldelsen af stænderne var imidlertid blevet udskudt til januar 1860, og indkaldelsespatentet af 20. decbr. 1859 udkom først, efter at det Hallske ministerium var gaaet af. Varigheden for stændersessionen fastsattes i patentet til 2 maaneder, altsaa samme tid, som formentlig paatænkes af det Hallske ministerium. Dette havde ogsaa taget kongelig resolution paa forelæggelsen af mange, meget betydningsfulde lovforslag for stænderne, og det nye ministerium gjorde yderligere adskillig flere færdige til forelæggelse³. Til kongelig kommissær ved stænderforsamlingen udnævntes R. H.

¹ Aleth Hansen til R. udat. 1859 juli.

² Saadan er Regenburgs fremstilling efter de notater til et svar paa appellationsraad Meyers brev 1860 ¹⁸/₂, der er vedlagt dette.

³ Kgl. resol. ³⁰/₈ 59, nr. 241—52, ⁴/₁₁ 59, nr. 307—10, og ²⁰/₁₂ 59, nr. 348—50.

C. C. Kranold, chef for det slesvigske ministeriums 2. departement, og som tilforordnet embedsmand fik han H. A. Clod, chef for 2. departements 2. bureau. Kranold, der var valgt til rigsraadsmedlem af de slesvigske stænder, havde tidligere været kommissarius ved stændersamlingen 1855. Han var tyskfødt, Holstener, og det at vælge ham kunde vel for saa vidt betragtes som en slags indrømmelse til det tyske flertal i stændersamlingen, ligesom det kan nævnes, at ogsaa de kgl. kommissærer ved samlingerne 1853—54 og 1856—57, amtmændene A. Reventlow og U. A. v. Holstein, var tyskfødte. Kranold var en fuldt ud loyal mand, og han var villig til at staa last og brast med Regenburgs politik. Ledelsen af stændersagerne laa, som rimeligt var, i direktørens, Regenburgs, haand, og i højere grad end nogensinde forhen stod det saaledes nu til R. at forme den slesvigske politik efter sit eget hoved.

20. januar traadte stænderne sammen i Flensborg, og fra regeringen forelaa der eller kom der til at foreligge ikke færre end 24 lovforslag til behandling. Det var dels selvstændige regeringsforslag og dels forslag, der var foranledigede ved forudgaaende propositioner fra stændernes side. Flere var af meget betydelig interesse for Slesvigs materielle liv, og blandt disse skal nævnes udkastene til forordninger om vands afledning og afbenyttelse til jordernes forbedring for hertugdømmets geestdistrikter, om indførelse af en ny vægt, om en ny vekselforordning, om forandringer i reglerne om erhvervelsen af reelle rettigheder og om prioritetsordenen i fallitboer, om anlægget af visse chausseer og mindre landeveje m. m. I følelsen af, hvor højlig provinsen trængte til reformer i forskellige retninger, stillede regeringen endnu engang det spørgsmaal til stænderforsamlingens majoritet, skrev Dannevirke 20. jan. 1860 ved stændernes aabning, »om den vil hjælpe den til at fremme det almene vel, eller om den i fortabelsen af gamle erindringer og drømme atter vil ødsle sin kraft paa trodsende at omstøde den urokkelige sproggændse«.

Noget stort haab om, at den nu sammentraadte stænderforsamling skulde give andet svar paa dette spørgsmaal end den tidligere, lod sig dog næppe nære. I mellemtiden var der ikke foretaget noget nyvalg, og skønt der var kommen enkelte nye medlemmer ind som suppleanter for i mellemtiden afgaaede, blev partigrupperingen derfor i det store og hele ogsaa den samme som før: et tysk flertal med omtrent den dobbelte styrke af det danske mindretal og saa nogle enkelte løsgængere med større eller mindre hældning til det tyske eller det danske parti.

Til det tyske parti sluttede sig 26 af forsamlingens 43 medlemmer, og det var saaledes i absolut majoritet. Et par enkelte havde allerede før 1848 været stænderdeputerede; dette gjaldt hofjægermester H. O. v. Ahlefeld til Gross-Königsförde og Lindau, der var valgt af ridderskabet, og godsbesidder Johann Georg Kittel til Skovbølgaard i Nordslesvig, valgt af de større godsbesiddere. Men ellers var det naturligt nok nye mænd, der var kommen ind efter treaarskrigen, og det var nye mænd, der var traadt i spidsen for oppositionen mod det danske styre. Af lederne maa først og fremmest nævnes gaardejer Andreas Hansen fra Grumby, Tolk s. i Angel. Hansen var allerede valgt ind i stændersamlingen 1853—54, og han var senere ogsaa bleven valgt som rigsraadsmedlem. Den danske præst Chr. Ewaldsen, præst i Brodersby ikke saa langt fra Tolk, skriver i et brev af 7. decbr. 1853 til Regensburg om ham: »Hansen er født i Grumby og ejer sin fædrenegaard. Han er almindelig agtet som en retsindig mand, der tillige i stilhed gjør meget godt mod fattige, hvortil han ogsaa har evne nok. At han idetmindste har havt tyske sympathier, antages som afgjort, ligesom man heller ikke mener, at han endnu har aldeles forvundet disse fornemmelser; imidlertid have de dog aldrig været saa stærke, at han har taget nogen fremragende deel i politiske sager. Han kan baade læse og skrive dansk...« — Hvad Hansen førte i sit skjold, skulde de følgende stændersessioner klart lægge for dagen. Det var navnlig sprog-

sagen, som han valgte til sine angreb paa regeringen, hvad der er forstaaeligt nok, da han boede i den nye sproggrænses umiddelbare nærhed. Hertil kom, at udsigten til, at den del af Angel, der ikke var bleven optaget i det blandede distrikt, muligt kunde blive dette i fremtiden, om redaniseringen havde held med sig, langtfra var et blot og bart tysk fantasifoster, opstillet som skræmmebillede for befolkningen. Efter Hansens lidenskabelige opposition i stændersessionen 1856—57 skriver Ewaldsen til R. 13. marts 1857, at Hansen har ligget syg, siden han kom hjem, »formodentlig af anstrengelsen ved at producere sig som loyal Slesviger. Der valfartes til Grumby, og navnlig indfinde de omliggende sognes sandemænd sig paa tour for at modtage instrux.« Naar Hansen har vovet sig saa langt ud som i Flensborg og saa aldeles fornægtet sin Angelske karakter, mener Ewaldsen imidlertid — med rette eller urette — at kunne tilskrive dette paavirkning fra besidderen af Grumbygaard og gennem denne fra Holsten, hvorfra parolen skal uddeles.

Medens Hansen-Grumby tog sig af de sproglige klager, havde de økonomiske klager over, at Slesvig blev forfordelt i sammenligning med kongeriget, navnlig en talsmand i raadmand A. Th. Thomsen fra Oldenswort i Ejderstedt, der ogsaa maa regnes til de ledende indenfor det tyske parti. Thomsen var første gang deputeret i stændersamlingen 1855, han blev ligeledes medlem af rigsraadet, og i begge forsamlinger var det fra første færd de økonomiske forhold, som han kastede sig over. Hans tunghørhed vanskeliggjorde ham iøvrigt stærkt deltagelsen i forhandlingerne. I stændersamlingen 1856—57 var han ordfører for forslaget om at nægte repartitionen af et overordentlig bidrag til monarkiets fælleskasse, som Slesvig havde at udrede, og i rigsraads-samlingen 1856 havde han stillet forslag om en kommissions nedsættelse ang. de enkelte landsdeles domæneindtægter. Dette forslag var dog bleven taget tilbage, da det var bleven meddelt, at en saadan kommission allerede var

paatænkt. I en lille piece fra 1859: »Beitrag zur Lösung der Finanz- u. Steuerfragen der Herzogthümer Schleswig u. Holstein, sowohl der mit Dänemark gemeinsamen, als auch der besondern« rettede han en skarp kritik særlig mod de slesvigske domæneindtægters henregnen til fællesindtægterne og fremsatte iøvrigt forslag til en — haardt tiltrængt — nyordning af det slesvigske skattevæsen. I hvilken grad det økonomiske for ham synes at have været hovedsagen, derom vidner en ytring i stænderne 1856—57, at hvis man blot overlod Slesvig dets domæneindtægter, var det det lykkeligste land i verden. Sprogstriden boede han jo ogsaa ret fjernt.

Som tredie hovedleder for det tyske parti maa nævnes Wulf Henning v. Rumohr til Rundtoft i Angel, »verbitter« for det adelige konvent i Itzehoe. Rumohr, der blev den, som gennem sit forslag til en adresse til kongen gav majoritetens opposition en aaben slesvigholstensk karakter, havde ikke før været medlem af stænderne, men var derimod ligesom de to foregaaende valgt af stænderne til rigsraadsmedlem. Han havde i rigsraadet sluttet sig til den Scheel-Plessenske opposition og havde allerede under oprøret lagt sit sindelag for dagen ved at stille sig til den provisoriske regerings tjeneste.

Af nye medlemmer indenfor det tyske parti kan der ogsaa være grund til særlig at fremhæve grev E. v. Baudissin fra Knoop og kammerherre M. J. C. C. v. Buchwaldt, provst for det adelige St. Johanneskloster ved Slesvig. De var begge valgte af ridderskabet og kom til hver paa sin maade at spille en ret fremtrædende rolle under forhandlingerne. Af Buchwaldt havde man vel haft grund til at vente et moderat standpunkt. Ikke blot var han dansk kammerherre og ridder af Dannebrog, men før sit valg til klosterprovst (1844) havde han i længere tid boet paa sit gods Lerbæk ved Frederikshavn¹. Fra dansk side stillede man ogsaa visse forventninger til hans formentlig neutrale standpunkt, og der tillagdes ham den plan at ville have forsøgt at danne et

¹ Jvfr. Dagbl. 21/2.

centrum. Med hud og haar gik han imidlertid over i tyskerne lejr og formede under de kommende forhandlinger i svulstige udtryk oppositionens misnøje med de herskende forhold. Han sagdes at præsidere ved det tyske partis sammenkomster i Dølls hotel Stadt Hamburg¹. I et brev fra Clod til Regenburg 4. febr. 1860 hedder det: »de mange maadeholdne tyskere her er i forsamlingen mangle en leder; de maa derfor slutte dem til det extreme partie; kammerherre Buchwaldt er ikke klog og behændig nok til at paatage sig denne efter min formening overordentlig taknemlige rolle; og følgen heraf er, at tyskerne maae optræde som en compact masse, med hvilken der intet vil kunne udrettes; deres disciplin er fortræffelig...« Regenburg følte sig dog ikke overrasket ved den holdning, som Buchwaldt indtog. Privat var B. en behagelig mand, indrømmede R., men nogen loyal mand var han ikke; han var hverken loyal eller en mand².

Der kan paa dette sted være grund til at bemærke, at det ikke er formaalet i nærværende afhandling at give en skildring af det tyske partis optræden set indefra, medens dette derimod tilsigtes for den danske regerings og det danske mindretals vedkommende, saa vidt kilderne rækker. For det tyske parti maa en saadan opgave formentlig tilfalde en tysk historiker, idet det paagældende kildemateriale vel næppe vil blive tilgængeligt for andre. Navnlig vilde det selvfølgelig være af interesse at erfare, i hvilken grad der blev trukket i traadene fra Holsten. Hvad indeholdt, for at tale med pastor Ewaldsen i hans ovenomtalte brev, den ugentlige vogn, der gik mellem Kiel og Grumby? Hvilke toner lød der privat fra bejleren fra syd? For den holstenske indflydelse paa Sydslesvigs deputerede nærede man fra dansk side stor ængstelse, og L. Skau udtalte f. eks. om tidspunktet for stændernes indkaldelse, at det maaske var klogt at bie, til Kieler omslag var forbi, ellers brugte de tyske de-

¹ Aleth Hansen til R. 24/1.

² R. til Kranold 7/2 og 13/2.

Historisk Tidsskrift. 9. R. III.

puterede denne lejlighed til sammenkomst og afgørelse af de vigtigste sager¹.

I det ovenfor citerede brev fra Clod om disciplinen indenfor det tyske parti bemærkede han: Gid vort havde blot lidt deraf! og ogsaa andre steder træffes klager over manglende enighed indenfor det danske parti eller endda frygt for en eventuel sprængning af det. Noget saadant blev der dog ikke tale om, og om der end gjorde sig visse modsætninger gældende indenfor det, navnlig mellem Krüger og Skau, holdt partiet i det store og hele udmærket sammen.

Som det danske partis hovedfører udadtil staar ubestridt Laurids Skau. Som saadan var han fremtraadt allerede i den raadgivende stænderforsamling 1853—54, og denne stilling indtog han endnu, skønt svækket af sygdom, i den sidste samling i 1863 før krigen. Kort efter krigen udbrød døde han. I sine egne øjne var han en politisk kolos, ved siden af hvilken de andre slesvigske politikere havde lilleputformat. »Slesvigs første politiske personlighed, som jeg dog nok for tiden er«, kalder han sig selv i et brev af 30. december 1859 til sønnen Peter Skau.² Hans egen virksomhed og betydning i alt, hvad han fik med at gøre, svulmer i hans beretninger op i saa høj en grad, at man maa være meget varsom med at fæste lid til disse; ganske vist kan man paa den anden side oftest tage paa hans overdrivelser med hænderne. I hans brevveksling med P. Hiort-Lorenzens sønner, Fritz og Rudolf³, hos hvilke han synes at have følt sig tryk mod at møde ubehagelig kritik, støder man stadig paa de naiveste udtryk for selvovervurdering, som naar han f. eks. beretter om, hvordan han manuducerer Bille, Dagbladets redaktør, i politik⁴, eller naar han fortæller om, at han efter Blixens ankomst til Flensborg, januar 1860, drøfter med denne den tale, Blixen vil holde ved den af

¹ L. Skau til Godske Nielsen 1859 ⁶/₁₁.

² Skaus breve til sønnerne findes blandt hans egne papirer paa kgl. bibl.

³ Brevvekslingen findes paa det kgl. bibliotek.

⁴ 1853 ²⁰/₁₀ til Fritz H.-L.

ham givne diner for stænderne: »Jeg antager . . . , at han er mand for at holde den saaledes, som vi ere blevne enige om den. Jeg skal i al fald nok passe paa«¹. Som et eksempel paa, hvordan det lyder, naar den politiske kolos Laurids Skau kommer anstigende, kan anføres, hvad han fortæller om sin ankomst til stænderforsamlingen 1853—54, ved hvis aabning han havde ligget syg: »Mine venner vare tilbunds forknytte, da jeg kom, og tydskerne vare hovne som fanden. Jeg saae straks situationens beskaffenhed og tænkte paa een eller anden kraftig mixtur for at bringe ligevægt tilveie . . . « og dette lykkes ham selvfølgelig ogsaa!² Han er stændernes dygtigste taler og arbejder som et asen, men »skal jo ogsaa arbeide for 10 à 12 mand; thi de andre (af det danske parti) bestille i grunden ingenting«³. At en stænderpræsident som den i samlingen 1856—57 valgte provst Otzen maa frygte en saadan kraftkarl mere end selve djævelen, er klart, men paa den anden side kan Otzen dog ikke undgaa at holde lidt af Skau, der har hjulpet ham til rette i flere vanskelige tilfælde⁴.

I den fortrinlige karakteristik, som P. Lauridsen i sidste bd. af »Da Sønderjylland vaagnede« (V, 48 ff.) har givet af Laurids Skau og af hans optræden før 1848, har han, og med grund, hæftet stræbernavnet paa ham. I den grad spiller hans egen person hovedrollen, at den synes at overskygge sagen, som han er dragen i ledning for. I et brev fra 1854 optræder de dog jævnsides: »Jeg har nu sat mig i hovedet, at jeg baade selv vil frem og tillige seire i enden«, skriver han 24. februar 1854 til Rudolf H.-L., men naar han om sin deltagelse i forhandlingerne 1863 om den dansk-slesvigske fællesforfatning ytrer: »Det var med døden for øie, at jeg overanstrengte mig i rigsraadet, baade for indtil det sidste at sikkre mit eftermæle, og der-

¹ 1860 ²⁹/₁ til Fritz H.-L.

² Skau 1853 ⁹/₁₀ til Rudolf H.-L.

³ Skau 1853 ²²/₁₀ til Fritz H.-L.

⁴ Skau til Heide 1856 ¹⁵/₁₂. Godske Nielsens privatarkiv.

hos ogsaa for at faae grundloven og valgloven vedtagne, saa der kom hold i Danmarks politik, hvortil jeg vilde knytte mit navn¹«, saa synes interessen for hans eftermæle her nærmest at overfløje interessen for den danske sag. At han efter et saa forceret arbejde for egen berømmelse føler sig overtydet om, at han ved sit offentlige liv har rejst sin egen bautasten, saa hans børn ikke behøver at anstrenge sig for at sikre hans minde mod forglemmelse, er forstaaeligt².

De midler, Skau — efter egen erfaring — anbefalede for at komme frem, havde ikke meget med rankryggethed at gøre. Da Rudolf var bleven borgmester i Eckernförde, raadede Skau ham til at indynde sig hos grev Brockenhuus-Schack, da herredsfoged i Eckernförde herred, selv om Rudolf L. ikke ansaa denne for noget særlig kløgtigt hoved. »Saaledes bar jeg mig ad med gamle Otto Moltke«, skrev Skau; »jeg spurgte ham tidt tilråds i slesvigske anliggender, som jeg kjendte bedre end han, og det lykkedes mig efterhaanden at sætte ham i hovedet, at jeg var hans politiske lærling. Følgen deraf var, at han ikke gav Carl Moltke roe, før han havde lovet at gjøre mig til amtsforvalter³«. Betegnende er det ogsaa, naar han til sønnen Peter Skau 15. oktober 1862 skriver om et besøg paa Lyksborg: »Jeg nedlod mig til at besøge kmjkr. Scheele, alene af klogskabshensyn, og ligeledes besøgte jeg det modsatte parti«. Der kan endvidere her være grund til at betone, at der hos Skau ikke saaledes som f. eks. hos Krüger synes at have været nogen større tilbøjelighed til selvstændig optræden overfor de skiftende slesvigske ministre, men her maa selvfølgelig tillige tages hensyn til den politiske beregning, som for det danske mindretal kunde ligge i at holde sig tæt op ad den siddende regering.

¹ Skau 1863 ⁹/₁₂ til Peter Skau.

² Skau 1863 ¹⁰/₂ til Fritz H.-L.

³ Skau 1859 ²/₃ til Rudolf L. Jfr. P. Lauridsen: Sønderjydske Fø-
rere i 1850'erne. H. T. 9. R. II, 268 anm.

Trods overdrivelserne i Skaus omtale af egen intelligens og arbejdsomhed og andres manglende evner og ladhed kan han som politiker sikkert gøre krav paa at regnes blandt de flittige. Allerede gennemlæsningen af hans taler i stændertidenderne vidner tilstrækkeligt herom, og tillige var han ogsaa journalistisk meget virksom. At han paa forskellig vis suffleredes — hvilken politiker bliver iøvrigt ikke det? — er ganske vist givet, og han pralede nu som før 1848 vel hyppigt i laante fjer. Ofte var hans indlæg i debatterne dog helt uforberedte, og de vidner om megen slagfærdighed, og forbløffe lod han sig heller ikke let. Tiest anslog han en sarkastisk og overlegen tone, og hans spydigheder fik f. eks. i denne stændersamling den gamle Ahlefeld-Lindau, hvem de særlig gik ud over, til henimod samlingens slutning at forlade stændersalen for ikke mere at vende tilbage. Det formelle betragtede han som sin særlige force, og han saa her op til Andræ som den, af hvem han havde lært formerne. Ligeledes betragtede han sig som den snu politiker, der samler alle traadene i sin haand og forstaar at lede de andre efter sine maal. I et brev af 6. november 1862 til Fritz L., hvor han udførligt kommer ind paa sit forhold til og sin betragtning af Krüger, hvem han tildeler en Garibaldi's rolle — »en brugbar mand . . . men han skal bruges, ikke bruge« —, lader han saaledes tydeligt forstaa, at han selv tilegner sig Cavour's. »Laurids«, skrev appellationsraad Meyer om ham i et brev 30. jan. 1860 til R., »mangler af naturen en alvorlig sandhedskjærlighed, han eranfængelig og har lyst til at spille den fine politiker«; men kom han i gode omgivelser og behandledes godt, kom hans gode egenskaber frem. Dog skulde man holde skarpt øje med ham.

Som Skau skrev i det ovenfor citerede brev til Regensburg, havde omstændighederne medført, at han for en del havde maattet forsvare regeringens politik. I et saadant forsvar bestod da ogsaa hans stændervirksomhed for en meget væsentlig del, men jeg skal iøvrigt nedenfor udfør-

ligere gaa ind paa forholdet mellem regering og minoritet i det hele. Ved siden heraf havde Skau dog ogsaa grebet lejligheden til at vinde popularitet ved fremdragelsen i stænderne af betydningsfulde og populære spørgsmaal. Det nu af regeringen forelagte lovforslag om skadeligt vands afledning skyldtes saaledes et tidligere privatandragende fra Skau, og i denne samling indgav han, som jeg senere skal omtale, et forslag om at sætte embedsmændene paa fast gage.

Næst Skau var Hans Andersen Krüger fra Bevtoft den nordslesvigske danskheds betydeligste fører, og han havde vel endda større tilhold i selve befolkningen end Skau, der gennem sin embedsudnævnelse havde fjernet sig fra sine oprindelige standsfæller. Allerede før 1848 valgtes han som stænderdeputeret, og hans djærve optræden paa stændermødet i Rensborg i marts 1848 gjorde hans navn kendt landet over. Efter trearskrigen var han medlem af de forskellige stændersamlinger, og han valgtes ligeledes til rigsraadsmedlem.

I visse henseender fandtes der berøringspunkter mellem Krüger og den tyske fører Thomsen-Oldenswort. De nærede begge interesse navnlig for hertugdømmets økonomiske forhold, og for begge spillede den formentlige prægravation fra kongerigets side overfor Slesvig en meget væsentlig rolle. Efter at Thomsen var udtraadt af rigsraadet, fortsatte ogsaa Krüger med forslag, der sigtede til at ændre dette forhold. Desuden skal nævnes, at Krüger i rigsraadssamlingen efteraaret 1859 var blandt dem, der stemte imod forslaget om Thomsens udelukkelse, hvad der indbragte ham en misbilligelse i Dannevirke¹.

Nogen større trang til underordnelse under Cavour-Skaus førerskab har Krüger næppe haft. I 1859 træffes hos Skau klager over, at Krüger vil skubbe ham til side som fører, og disse klager bliver stadig tydeligere, saa at Skau f. eks. i begyndelsen af 1863 i et brev til sønnen Peter Skau af 14. jan. 1863 karakteriserer Krüger som en mand, »hvis politi-

¹ Dannevirke 29/11 59, jvf. 8/12 59.

ske forfængelighed driver ham til at arbeide paa at træde mig i støvet, for selv at stige op paa min ruin«. Al den virak, der fra kongerigsk side ofredes paa Krüger, og som næppe virkede behagelig paa Skaus næse, har dog formentlig gjort sit til at fremkalde en saadan betragtning hos Skau.

Den frygt, som ved stænderforsamlingens aabning kom til orde, for at Krüger skulde gaa paa egen haand, var, foruden paa jalousien mellem de to førere, grundet paa, at Krüger i København skulde være kommen under overvejende indflydelse af Tscherning-Gert Wintherske ideer. Saaledes skriver C. F. Wegener 17. jan. 1860 til Regensburg, om det ikke vilde være muligt at finde nogen, der stod Krüger nær, og som kunde danne en modvægt mod de nævnte to mænds paavirkning og bringe ham til at indse, at »kun sammenhold, selv med afvigende meninger i det enkelte, kan redde Slesvig og Danmark . . .« I et møde af det danske mindretal dagen efter stændernes aabning kom det ogsaa efter Skaus referat¹ til et skarpt sammenstød mellem denne og Krüger, idet sidstnævnte hævdede det utaalelige for Slesvig i den bestaaende fællesforfatning — hellere en ren føderativstat, den Tscherningske ide, — og klagede over den blodige uret, der skete Slesvig fra kongerigets side, hvilket havde magten i rigsraadet gennem sin majoritet. Til Skaus modargumenter bemærkede han blot, at det var ham aldeles ligegyldigt, thi hvert ord af, hvad han havde sagt, var sandt. »Siden vi ankom i rigsraadet og indtil dette øieblik, skriver Skau, har Krüger opdisket foranstaaende ideer for mig ved enhver leilighed, saa jeg nu er aldeles kjed deraf. . .«

Hvorledes det nu end er gaaet med Wegeners ønske om at finde mænd, der kunde bringe Krüger til at indse sammenholdets nødvendighed, selv med afvigende meninger i

¹ Skau til Godske Nielsen 1860 ²²/₁. Paa dette Skaus brev bygger formentlig den Krieger II, 130 omtalte beretning af Godske Nielsen om Tschernings paavirkning af Krüger. Den tilføjede insinuation — Niensens eller Kriegers? — at Krüger ventelig forgiftes af Skau, ses ikke at have noget reelt holdepunkt.

det enkelte, blev dette dog realiseret under de kommende forhandlinger. Luften i Flensborg var jo ogsaa en anden end den i København. De ideer, man kunde nære med nationalitetskampen paa afstand, var det ikke saa let at bringe frelste over til Flensborg, hvor kampens hede fylkede de stridende tæt. Fra nationaldansk side mente man ogsaa hurtigt at kunne spore en god bedring i Krügers holdning samt at kunne hengive sig til haabet om, at han under opholdet i Flensborg vilde blive kureret for de udskejende teorier, som han var bleven bedærvet med ovre i København¹.

Til de førende medlemmer i det danske parti maa endvidere de to gejstlige deputerede, provst Aleth Hansen i Grumtofte og pastor M. Mørk Hansen i Felsted, regnes. Aleth Hansen havde fra 1855 været medlem af stænderne, men særlig fremtrædende del havde han dog ikke taget i debatterne. Det var væsentlig kun, naar sprogsagen kom for, at han maatte staa for skud og tage sin tårn i sin egenskab af provst for det blandede distrikts største og vanskeligste omraade. Mørk Hansen derimod var blandt de nyindkomne medlemmer, valgt i stedet for C. H. Møller fra Vonsbæk, men indtog trods dette meget hurtigt en ledende politisk stilling indenfor partiet, som det skal ses i det følgende. Han havde været medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, valgt paa Lolland, men var efter oprørets undertrykkelse gaaet til Nordslesvig som præst. I 1852 var han med til at stifte det slesvigske folkeskriftselskab, og han havde udgivet nogle smaabøger, omhandlende de sønderjydske sprogforhold og til forsvar for det retfærdige i den efter krigen skabte sprogrænse.

Det danske parti udgjorde netop halvdelen af det tyske, d. v. s. i alt 13 mand. Ved partiets 13. medlem, Flensborgs ene deputerede, raadmand P. A. Petersen, var der dog

¹ Medicinalinspektør Schleisner til R. ³⁰/₁ 1860. I et brev ²⁵/₁ 1860 til Godske Nielsen bemærker Skau, at Krüger synes at have fortrudt sin voldsomme optræden forleden aften.

den hage, at han i sprogsagen fandt sig foranlediget til at indtage et fra partiets noget afvigende standpunkt, et standpunkt, der vel hovedsagelig skyldtes hensyn til hans vælgere. Den overvejende del af Flensborgs befolkning var jo nok loyal og kongeligsindet — dette havde den vist under oprøret, — men den holdt tillige paa det tyske sprog. Dette var ved sprogordningen efter krigen taget i betragtning, for saa vidt som dette sprog forblev Flensborgs officielle, men det danske rykkede dog Flensborgerne stærkt ind paa livet baade ved organisationen af den danske menighed og de til denne knyttede skoler og ved omdannelsen af den tidligere rent tyske latinskole til en blandet dansk-tysk lærde- og realskole. De tysksprogede, men loyale Flensborgere klagede nu navnlig over, at dansk var blevet dominerende i denne skole, og de var ligeledes meget utilfredse med, at der fra administrativ side lagdes hindringer i vejen for oprettelsen af tyske privatskoler. For disse klager gjorde P. A. Petersen sig til talsmand i stænderne — han kunde ellers ikke bjærge sig for sine vælgere¹ — men ellers fulgte han i et og alt trop med det danske parti. Han var saaledes en vinding for dette, idet han var traadt i stedet for agent Jensen, hvis standpunkt havde været langt mindre udpræget dansk². Den anden af Flensborgs bys deputerede, kancelliraad H. P. Schmidt holdt sig derimod borte fra det danske parti, ja stemte ved nogle lejligheder sammen med modpartiet, og maa henregnes til løsgængerne. Han var ganske vist loyal, og ogsaa for ham var navnlig sprogsagen anstødsstenen i regeringens politik. Ved begyndelsen af samlingen skal han have udtalt, at han gik med regeringen i alt undtagen sprogsagen³, men dette blev dog som sagt ikke tilfældet.

De to flensborgske deputeredes holdning er karakteristisk for de ejendommelige flensborgske forhold, som de national-

¹ Aleth Hansen til R. $\frac{30}{1}$ og Meyer til R. $\frac{30}{1}$.

² Agent Jensen var udtraadt af stænderne ved sin fallit.

³ J. F. C. Knudsen til R. $\frac{12}{2}$ og Clod til R. $\frac{15}{2}$.

danske havde saa svært ved at forlige sig med. Dette, at man kunde være kongetro og Danmark hengiven og alligevel holde paa det tyske sprog, forstod man paa dansk side daarligt. Flensborgerne forekom de nationale som et slags amfibier, og det »at tale flensborgsk« blev hos dem et staaende udtryk for denne dem uforstaaelige mellemstilling. Mellem Dannevirke og det tyskskrevne Flensburger Zeitung var der ogsaa stadig rivninger, og redaktøren af det sidste blad, Manicus, spottede i et brev af 17. febr. 1860 til P. Hjort bl. a. over den betydning, det fra dansk side vilde blive tillagt, om en vægter i Duborg eller en anden af Flensborgs forstæder raabte paa dansk. I samme brev bemærkede han endog, at han for sit vedkommende var af den mening, at den gode danske sag havde lidt mindre af de tyske armeer i 1848—49 end af det blinde nationalhad og utaalelige hovmod hos adskillige af dem, der var komne til Slesvig over bælteerne; gennem dette havde en stor del af den loyale befolkning faaet en ret grundig antipathi imod det unge Danmark; man spørge sig blot for i Flensborg! tilføjede han.

Set fra et moderne parlamentarisk standpunkt var der ved det danske partis stilling den mærkelighed, at skønt det i forsamlingen var i afgjort minoritet, maatte det paa grund af sit nære forhold til regeringen nærmest betragtes som herskende regeringsparti. Dette dog ikke at forstaa saaledes, at regeringen udgik af det, eller at det havde i sin magt at bestemme regeringens politik, men denne og det danske partis ønsker faldt i det store og hele sammen. Det var derfor naturligt, at der mellem regering og minoritet fandt samarbejde sted, og minoritetens medlemmer optraadte som »bestaltede regjeringsadvokater«¹ og røgtede dette kald med stor nidkærhed — vi ser dog saa noget bort fra de Krügerske selvstændighedslyster. I det tidligere omtalte brev fra Skau til Regenbug fremhævede Skau jo ogsaa, hvorledes omstændighederne havde medført, at han »for en del« havde maattet forsvare regeringens politik, »i alt væsentligt«

¹ Meyer til R. 23/2 1860.

kan vi trygt udvide det til, og da det under Blixens Flensborgophold gjaldt om at binde denne til minoriteten, betonedes Skau ligeledes overfor Blixen, hvilket tappert forsvar minoriteten vilde yde for alle regeringens lovforslag, og paa den anden side, at han var sikker paa, at majoriteten vilde fordærve eller forkaste dem¹.

Til at udgøre bindeleddet mellem regering og minoritet kunde man vel i og for sig med nogen grund have ventet, at den kongelige kommissarius var bleven udvalgt. Naar dette imidlertid ikke skete, skyldtes det formentlig dels et rimeligt hensyn til, at kommissarius burde staa mere upartisk og ikke direkte tage del i de to partiers kamp, dels vel ogsaa politisk beregning. I Wegeners forhen omtalte brev til R. af 17. jan. 1860 nævnes saaledes som en mulighed, om det ikke skulde kunne lykkes Kranold at »vinde nogle af de loyale tyske til at gaae paa parti med«, og efter stændersamlingens begyndelse klager de danske ligeledes, navnlig i førstningen, højlydt over Kranolds koketteri med riddere og godsejere, men i særdeleshed med Thomsen-Oldenswort, medens han derimod holder sig fjernt fra de danske og viser disse kølighed. Kommissarius' tilforordnede Clod, der i et brev til R. ogsaa kommer ind paa disse klager, mener dog, at Skau fornuftigvis ikke kan forlange, at kommissariatet for at rette sig efter hans forfærdelige pirrelighed straks skal stille sig paa en spændt fod med majoriteten: »freden vil saamaen nok blive forstyrret; det vil forholdene nok føre med sig...«².

Skønt kommissarius saaledes ikke indlod sig paa at drøfte slagplanen med minoritetsmedlemmerne, kom disse dog alligevel ikke til i den forestaaende kamp med majoriteten at savne direktiver og oplysninger fra regeringens side, men disse tilflød minoriteten gennem flere forskellige kilder. Som forhen nævnt var den stænderdeputerede provst

¹ Skau til Godske Nielsen 28/1 1860.

² Skau til Godske Nielsen 27/1 1860, Manicus til fuldmægtig H. C. Erichsen 25/1 1860 (under Erichsen til R.) og Clod til R. 30/1 1860.

Aleth Hansen gammel skolekammerat med og nær ven af Regenburg, med hvem han stod i livlig brevveksling, og det samme gjaldt appellationsraad Fr. Meyer i Flensborg, der, skønt han ikke var stænderdeputeret, nu som tidligere tog meget virksom del i planlægningen af mindretallets optræden. Navnlig gennem disse to holdtes en nøje forbindelse mellem Regenburg og det danske parti i stand, men desværre er kun Hansens og Meyers breve til R. bevarede, medens R.s breve til dem er gaaede til grunde¹. Ogsaa med Mørk Hansen og Skau stod Regenburg i brevveksling, men noget nærmere forhold mellem dem var dog ikke til stede, og at give f. eks. Skau direkte udførligere oplysninger om regeringspolitikken har R. bl. a. paa grund af Skaus indiskrete natur sikkert anset for uhensigtsmæssigt. Endelig hjalp ogsaa den tilforordnede hos kommissarius, Clod, og bl. a. bureauchef i det slesvigske ministerium, kancelliraad C. Juel, der brevvekslede med Skau, til at holde minoriteten à jour med regeringens anskuelse og politik. Saa ganske uden grund var det altsaa ikke, naar Hansen-Grumby i et møde henimod stændersamlingens slutning tillod sig at rette et spørgsmaal om regeringens hensigter til »den kongelige kommissarius eller til den ærede minoritetsreferent« (?: Skau), hvad der forøvrigt indbragte ham en skarp irettesættelse fra Kranold over det forunderlige i, at han kunde mene, »at den deputerede for 3. landvalgdistrikt skulde være ligesaa godt underrettet om regeringens hensigter som jeg«; regeringens og kongens repræsentant var han og ingen anden².

Foruden kancelliraad Schmidt fra Flensborg var der kun af neutrale medlemmer i forsamlingen de tre gejstlige deputerede, pastor C. L. Beck i Ostfeldt, pastor Chr. Christiansen i Medelby og provst P. Otzen i Burg paa Femern.

¹ R.s breve til Meyer skal efter meddelelse fra dennes familie være tilintetgjorte. Det samme gælder formentlig R.s breve til Aleth Hansen, da de ikke findes i dennes efter hans død til Rigsarkivet afleverede privatarkiv. I et brev til R. 1860 ²⁴/₁ bemærker Aleth Hansen ogsaa, at han efter R.s eget ønske skal brænde dennes breve.

² Stændert. 1048, jfr. 1065 og 1067.

En vis afhængighed af regeringen maatte de vel alle tre siges at være i paa grund af deres embedsstilling. Dette forhold holdt vel ogsaa noget igen paa pastor Beck¹, der ellers havde ret stærk hældning mod det tyske parti og ved adskillige lejligheder gik sammen med det, om han end unddrog sig dets krasseste tilkendegivelser imod regeringen.

Den, der af de tre stod det danske parti nærmest var Christiansen i Medelby, der var født i Nordborg paa Als og havde faaet sin uddannelse ved universitetet i København². Han besad, som det synes, ikke særlig stor karakterstyrke, var tilbøjelig til at ville gøre alle til pas og overveje i det uendelige, hvad der kunde tale for og imod en sag, og han havde under bestyrelseskommissionen ogsaa ladet sig overtale til at deltage i de gejstliges protest imod den³. Man sagde, at han drev sin neutralitet saa vidt, at han i Flensborg den ene dag spiste i et dansk, den anden dag i et tysk hotel⁴. Men i statsretlig henseende var han loyal, og han havde desuden — en sjælden undtagelse blandt præsterne i Mellemslesvig før 1848 — taget til orde for dansk kirkesprog i sit udelukkende dansktalende sogn. Han hilste ogsaa sprogeskriptet for sit sogns vedkommende med glæde, og under sprogdebatterne fremhævede han baade i tidligere stændersessioner og nu, hvor gavnlige dets bestemmelser var i hvert fald for Medelby sogn. Clod bemærker i et brev til R. 9. marts 1860, at Christiansen og pastor Beck forekom ham at forholde sig til hinanden paa den maade, at Chr. var bange for at vise, at han var en skikkelig mand, B. derimod bange for at vise, at han var en slubbet.

Provst Otzen hørte til de meget faa sydslesvigske gejstlige, der vægrede sig ved at anerkende den provisoriske

¹ Se f. eks. Clod til R. 1860 ¹⁵/₂.

² Se biskop Jørgen Hansens optegnelser om sit liv. Sønderj. aarb. 1904, 22.

³ N. Nielsen: Materialien zu einer Appellation für Schleswig-Holstein u. dessen Geistlichkeit. 1849, 37.

⁴ Dagbladet ¹⁵/₃ 1860.

regering. Hans protest havde forskaffet ham afskedigelse fra hans daværende embede i Olderup, men efter oprørets undertrykkelse blev han udnævnt til præst i Kværn i Angel og forflyttedes kort efter, begrundet paa hans uvilje mod sprogreskriptet, til Burg paa Femern, hvor han udnævntes til provst. I stændersamlingerne 1855 og 1856—57 valgtes han til præsident, og i den sidste samling gjorde han sig navnlig bemærket ved kraftig at tage til orde imod sprogreskripterne. Dette var naturligt vand paa majoritetens mølle, men ellers var han overfor regeringen fuldkommen loyal. Det maatte derfor ogsaa betragtes som en fordel, at han igen i denne session valgtes til præsident. Baade de danske og tyske stemte paa ham, han valgtes med 37 stemmer, og Kranold og Regensburg udtrykte begge deres tilfredshed med valget, for saa vidt som de var overbeviste om, at han vilde afvise alt, hvad der laa udenfor forsamlingens kompetence. R. føjede dog til sin bemærkning om, at han i statsretlige spørgsmaal altid havde fundet Otzen korrekt og ærlig: »Om han i sprogsagen var ærlig, vil jeg lade staae ved sit værd«¹. At Otzens stilling var meget vanskelig, og at hans afgørelser ikke altid vilde kunne vække tilfredshed hos begge de kæmpende parter, der havde stemt paa ham, siger sig selv. Fra dansk side klagedes selvfølgelig over hans vaklende holdning og svaghed overfor tyskerne, og han betegnedes som et bøieligt voks, en mand, der altid gav den ret, som han sidst talte med².

Medens det tyske parti saaledes fandt sig i at faa en loyal mand til præsident, pointerede det dog sin talstyrke ved til vicepræsident at vælge en af dets egne, nemlig Hansen-Grumby. Hansen valgtes med 25 stemmer, og ogsaa kancelliraad Schmidt og pastor Beck stemte paa ham³. I

¹ R. til Kranold ²¹/₁ 1860. Kr. til R. ²²/₁ 1860.

² Kranold til R. ¹⁹/₂.

³ Aleth Hansen til R. ²⁴/₁. 2 af det tyske partis medlemmer var ikke til stede ved aabningsmødet. Altonaer Mercur ²²/₁ skriver, at det skal have været paatænkt at vælge Hansen-Grumby til præsident, men at det opgaves, da han ikke var dansk saa mægtig, at han kunde varetage præsidentpligterne.

den foregaaende samling havde agent Jensen været vicepræsident. Partiet brugte ligeledes sin majoritet ved de valg, som kort efter stændernes aabning afholdtes til komiteerne til behandling af de forelagte lovudkast. Af det danske parti var det bleven tilbudt med hensyn til komiteers dannelse at ville møde paa neutral grund i stændersalen, men dette afviste majoriteten. Derpaa tilstillede de danske tyskerne en liste med opgivelse af 1 à 2 af minoriteten til eventuelle medlemmer i hver komité. Herpaa gik tyskerne for saa vidt ind, som der blev valgt 1 minoritetsmedlem til de fleste komiteer — komitévalgene foregik derfor som regel enstemmigt¹, — men ikke blot var dette jo langtfra nogen ligelig repræsentation, da komiteerne for det meste bestod af 5 eller 7 medlemmer, men oven i købet udelukkedes minoriteten aldeles fra flere vigtige komiteer. I den komité, der efter forslag af Hansen-Grumby straks efter stændernes aabning nedsattes til undersøgelse af indkomne petitioner, valgtes f. eks. foruden pastor Beck kun majoritetsmedlemmer².

Ganske at undlade alle hensyn til minoriteten fandt det tyske parti formentlig ogsaa uklogt af den grund, at minoriteten havde i sin magt at gøre forsamlingen beslutningsudygtig ved at forlade salen. Clod kalder dette den »eneste gode trumf«, minoriteten havde paa haanden³, og at en sprængning af stænderforsamlingen, der frembød en saa rig agitationslejlighed for tyskerne, ikke laa i deres interesse erklart. Irritationen mellem de to partier viste sig iøvrigt straks ualmindelig stærk, og den gav sig f. eks. udtryk i ubehagelige personlige sammenstød ved Kranolds aabningsdiner⁴. Som karakteristisk for de to partiers isolerethed kan ogsaa nævnes, at Aleth Hansen i et brev 23. jan. 1860 til P. Hjort overfor dennes tilbud om at sende nogle bøger over til Flensborg til bortgivelse eller udlaan til forstandige

¹ Aleth Hansen til R. 24/1. Skau til Godske Nielsen 25/1.

² Stændertid. 24.

³ Clod til R. 4/2.

⁴ Kranold til R. 21/1.

stænderdeputerede bemærker, at det blot er skade, »at de forstandiges tal er meget indskrænket. Jeg taler ikke med stort flere end med 12. Vi staae skarpere over for hinanden end nogensinde tidligere. . .« Naar imidlertid Kranold i begyndelsen mente at kunne skønne, at irritationen mellem partierne indbyrdes overgik den mod regeringen¹, skulde denne sidstes udtryk, som tiden gik, dog heller ikke komme til at savne tilstrækkelig tydelighed.

4.

Blixen-Fineckes Flensborgrejse.

26. januar, endnu inden stænderforsamlingen ret havde begyndt sit arbejde, spredtes den overraskende meddelelse blandt de deputerede og i byen, at Slesvigs nye minister den følgende dag agtede at indtræffe. Som formaalet med besøget blev angivet, at ministeren ønskede at gøre de deputeredes personlige bekendtskab².

Blixen-Finecke ledsagedes paa sin rejse af bureauchef C. Juel fra det slesvigske ministerium samt af et par mere underordnede embedsmænd fra udenrigsministeriet³, og hans besøg i Flensborg varede en 2—3 dage. Paa ankomstdagen var han gæst hos den kongelige kommissarius ved en middag, hvortil et antal deputerede fra det danske og det tyske parti var indbudte, og 29. jan., en søndag, gav han selv stor diner for samtlige deputerede og for en del af embedsstanden. Mandag foretog han en udflugt til Lyksborg og besøgte i Angel et par af de skoler, hvor sprogreskriptet havde indført dansk undervisningssprog. Den sidste jan. foregik hjemreisen til København.

At Blixen-Finecke skulde tage til Flensborg alene for at gøre de deputeredes personlige bekendtskab, var der selvfølgelig ikke alt for megen anledning til at tro, og rejsen fremkaldte da ogsaa baade i Flensborg og i København,

¹ Kranold til R. 23/1.

² Blixen-Finecke til Kranold 25/1.

³ Fædrelandet 28/1.

hvilket sidste sted man jo dog maatte have bedre adgang til at skaffe sig paalidelig underretning, et utal af rygter om, hvad der kunde være det egentlige formaal med ministerens rejse. »Man plager mig her«, skrev Regenburg 26. jan. til Kranold, »med beretninger om, hvad ministeren før sin afreise skal have sagt, hvad han vil sige, hvad han vil gjøre i Flensborg etc. etc.«.

Sprogsagen, den tap, hvorom saa godt som hele den slesvigske politik mellem krigene drejede sig, kunde det være andet end forhandlinger om den, indrømmelser i den, der bragte ministeren til Flensborg? Saadan spurgte man baade i den danske og tyske lejr, saadan spurgte man baade i Flensborg og i København. Hvad Fanden skulde ministeren ville i Flensborg paa denne tid, om der ikke paa tænkes eksperimenter i sprogsagen, skrev Dannevirkes redaktør, Godske Nielsen, 27. jan. til Skau, og dagen efter ministerens komme til Flensborg slog Dagbladet alarm i en artikel, hvor det meddelte, at der fra forskellige sider berettedes, at Blixen havde til hensigt at vinde den tyske majoritet ved at tilsige forandringer i sprogordningen, og det skrev, at det ikke havde villet tøve noget øjeblik med at henlede den offentlige opmærksomhed paa den fare, der saaledes truede. Ja, endog Blixens kolleger i ministeriet følte sig i den grad foruroligede af rygterne, at de telegraferede til ham om endelig ikke at inklade sig paa løfter om forandringer i sprogordningen, da saadant vilde være ensbetydende med ministeriets dødsdom¹.

Nu bagefter med det kendskab, som man har til Regenburs karakter og position, kan man unægtelig ikke andet end undre sig noget over, at rygterne om forandringer i sprogordningen kunde antage saa fast form, samtidig med at Regenburg, udnævnt af Blixen selv, sad som direktør i det slesvigske ministerium. Men Blixen kunde være gaaet uden om Regenburg, saadan som Moltke gjorde, da den slesvigske forfatning lavedes, havde Dagbladet allerede

¹ L. Skau til Godske Nielsen 30/1.

bemærket i en tidligere artikel af 21. jan., hvor det var kommet ind paa frygten for eventuelle forandringer i den slesvigske politik. Men der er dog dertil det at sige, at Moltke ikke gik udenom Regenburg, da det gjaldt sprogbestemmelserne i forfatningen, og i samme øjeblik, der røstes ved disse, vilde Regenburgs afskedsansøgning have foreligget. At det Rotwitt-Blixen-Fineckeske ministerium ved slige eksperimenter ogsaa vilde have forvandlet f. eks. Fædrelandets hidtil forholdsvis velvillige holdning til aaben modstand, kan vel ligeledes antages for givet. Et stort spørgsmaal kunde det maaske ogsaa være, om man vilde kunne have formaaet kongen til at gaa ind paa saadant.

Nej, løfter i sprogsagen havde Blixen ikke med i sin rejsekuffert, da han begav sig til Flensborg. Overfor Regenburg havde han, efter hvad denne 26. jan. skriver til Kranold, »gentagende, blandt andet i conseilspræsidentens og engang i samtlige sine collegers overværelse udtalt sig saaledes, at jeg kunde være fuldkommen tilfreds dermed«, og Kranold kunde, bemærker R. i et andet brev af samme dag til Kr., »dristigt imod hvemsomhelst sige, at der ikke skeer nogen forandring i sprogbestemmelserne etc.«. Paa rejsen til Flensborg udtalte Blixen ogsaa til sin ledsager C. Juel, at der hverken i sprogsagen eller i andre henseender skulde ske nogen forandring uden gennem Regenburg¹, og hans private udtalelser i Flensborg til danske og tyske fik ligeledes gennemgaaende en saadan karakter, at R. maatte kunne være fuldt tilfredsstillet derved², ligesom hans svar paa kollegernes ovenfor nævnte ængstelige telegrammer lakonisk lød: »Vær uden frygt!« Til det tyske partis hovedfører, Rumohr, skal han dog have ytret, at endnu havde han ikke nogen mening i sprogsagen, men indtil videre antog han, at den var retfærdig ordnet. »Skulde han imidlertid ved de nøiagtige undersøgelser, han personlig vilde anstille, komme til det resultat, at det tyske sprog var forurettet, vilde han træffe anstalter til en retfærdigere

¹ C. Juel til R. 28/1.

² Fr. Meyer til R. 30/1.

ordning¹. Men resultatet af undersøgelserne blev, som vi om lidt skal se, netop et for det danske standpunkt gunstigt.

Gemtes der saaledes ingen tilsagn om sprogforandringer i Blixens rejsekuffert, indeholdt den da, maa man spørge, andre rare ting, hvormed han kunde vente at fremkalde en forsonligere holdning fra den tyske majoritets side? Hvad Blixen i denne henseende navnlig synes at have sat sin lid til, var — bortset fra sit smukke ydre og belevne, vindende væsen — løfter om fordele for Slesvig paa det økonomiske omraade, hvorom en mellem det slesvigske ministerium og finansministeriet udvekslet korrespondance, som han førte med sig i sin dokumentmappe, bar vidne.

Under de ovenfor fremsatte bemærkninger om Thomsen-Oldenswort og Krüger kom vi ind paa disses klager over Slesvigs formentlige forfordeling ved fællesbudgettets opstilling. Et vist hensyn var der ogsaa bleven taget til disse klager ved en rigsraadsbeslutning i efteraaret 1859, som gik ud paa, at en del summer fremtidig skulde godskrives den slesvigske kasse, idet de formentlig fejlagtig hidtil var bleven betragtede som domæneindtægter og i denne egenskab var flydt ind i fælleskassen. Det drejede sig navnlig om de saakaldte kaadnerpenge, afgifter af visse næringsbrug m. m. Denne rigsraadsbeslutning havde dog hverken tilfredsstillet paa dansk eller tysk side i Slesvig. Dels hævdedes det, at der var mange andre poster, der urigtig gik ind i fælleskassen, og dels fandt man, at der burde finde tilbagebetaling sted for tidsrummet 1853—60 for de summers vedkommende, der nu fremtidig overførtes til det slesvigske særbudget.

Paa begge disse to punkter var det, at Blixen straks efter sin tiltrædelse som minister forsøgte at imødekomme de slesvigske ønsker, og i en skrivelse af 17. decbr. 1859 til finansministeriet rejste det slesvigske ministerium baade spørgsmaalet om eventuelle andre omposteringer til gunst for Slesvig og om tilbagevirkende kraft for den nævnte

¹ C. Juel til R. 1860 ²⁸/₁.

rigsraadsbeslutning¹. Dette sidste synes det forøvrigt, om man tør tro, hvad Krieger herom beretter i sine dagbøger, og hvad Madvig ligeledes kommer ind paa i sin piece om ministeriet af 2. december, fra først af at have været Blixens hensigt uden videre formaliteter at iværksætte for saaledes at begynde sit slesvigske regime med et »glanspunkt«². Imidlertid valgte han altsaa forhandlingernes vej, og med til Flensborg bragte han kun foruden vidnesbyrdet om, at sagen var rejst med bestemthed fra det slesvigske ministeriums side, løfter om, at han nok skulde være mand for at gennemføre den. I Flensborg udtalte han ogsaa »ligeoverfor, saa at sige, alle medlemmer af den slesvigske stænderforsamling«, at det var udenfor al tvivl, at der maatte finde en refusion sted af de for meget betalte summer, og at overvejelserne kun kunde dreje sig om maaden, hvorpaa denne skulde finde sted³. Nogen afgørelse heraf opnaaedes dog ikke under det Rotwittske ministerium, og først adskiligt senere lykkedes det at faa en om end kun delvis tilbagebetaling gennemført. Og heller ikke spørgsmaalet om andre omposteringer løstes af Blixen, som imidlertid dog fik bestemt, at der skulde nedsættes en ny kommission til undersøgelse heraf. I et brev af 7. febr. underrettede Regensburg Kranold om, at dette var bleven vedtaget i en ministerkonference, og han bemærkede, at hvis Kranold ansaa det for hensigtsmæssigt, kunde han underhaanden fortælle det til nogle af de deputerede »med tilføiende, at ministeriet skal gjøre alt sit til, at undersøgelsen for hertugdømmet Slesvigs vedkommende fremmes paa den bedste maade«⁴.

¹ Sagen findes i finansm. sekretariat »budgetkommissionen af 18. febr. 1860«, pk. B.

² Krieger II, 100 Madvig anf. arb. 40.

³ Rigsraadstidende 1862, 1410.

⁴ R. berørte i dette brev ogsaa spørgsmaalet om købstædernes krav paa betaling for rekvisitioner under krigen, som han haabede at kunne bringe noget ud af. Dette spørgsmaal kunde give anledning til virkelig berettigede klager, og »saadanne bør man lige saa meget tage hensyn til, som man lidet skal bryde sig om ugrundede og urimelige anker med det obligate spectacel, der ledsager dem . . .«.

Først efter at ministeriet egentlig var afgaaet og kun sad som fungerende, udkom dog det kongelige reskript af 18. febr. om kommissionens nedsættelse, og stænderforsamlingen fik derpaa af kommissarius meddelelse herom, men med den bemærkning, at sagen ikke, som liggende udenfor forsamlingens kompetence, kunde debatteres af denne. Kommissionen blev ogsaa nedsat 6. decbr. 1860, men den kom ikke til at afgive nogen betænkning, og krigen 1864 gjorde ende paa dens virksomhed.

De tilsagn og løfter paa det materielle omraade, som Blixen uddelte under Flensborgopholdet, høstede imidlertid ikke den af ham ventede paaskønnelse. Om hans samtaler med de stænderdeputerede om dette emne beretter Clod til R. 30. jan.: Til en stænderdeputeret sagde han, »at regjeringen ivrigt vilde tage sig af prægravationssagen, han svarede »sproget«, til en anden talte ministeren om det for Slesvig fordeelagtige i det paatænkte jernbaneforetagende, ogsaa han svarede »sproget«; til en tredie, at man i det hele vilde bestræbe sig for at ophjælpe hertugdømmets materielle vel, men samme svar »sproget«. — »Sproget« d. v. s. sprogrænsens flytning stilledes af oppositionen som ufravigelig betingelse for at indtage en mere imødekommende holdning, og da Blixen som nævnt ikke var i stand til at honorere dette krav, kom man paa begge hold meget hurtigt til erkendelse af de gjorte forhaabningers uholdbarhed. Oppositionen saa, at der ikke var noget at stille op i sprogsagen med den ny minister, og denne paa sin side fandt det nødvendigt at holde paa det bestaaende¹.

Havde Blixens løfter om materielle fordele ingen større virkning paa oppositionen, var det naturligvis heller ikke at vente, at han i kraft af sin personlighed alene skulde formaa at vende stemningen. Men at iøvrigt hans ydre og hans optræden ikke undlod at gøre et meget fordelagtigt indtryk saavel hos det flensborgske borgerskab som ogsaa hos de tyske deputerede, derom foreligger der i brevene om

¹ C. Juel til R. 29/1.

hans rejse talrige vidnesbyrd. Meyer f. eks. skriver til R. 30. jan., at Blixen jo naturligvis ved sin belevenhed har vundet om ikke alle, saa dog en del hjerter, og at »Kielholz, Arp¹ og flere Syd-tydske skulle have været bevægede indtil taarer over hans »Huld« — og paa den varmeste maade have udtalt dem«. Ligeledes fremkaldte en telegrafdepesche fra kongen til Blixen, der indløb netop under den af denne givne diner for de deputerede, og i hvilken kongen bad Blixen overbringe de deputerede hans hilsen, en gunstig virkning. Depeschen cirkulerede mellem medlemmerne, og i mange bønders øjne skal taarer have perlet. Men varig var rørsen, som Meyer spaaede i det lige citerede brev til R. af 30. jan., ikke: »denne rørselse varer til idag formiddag kl. 12, da sprogsagen (det af oppositionen stillede forslag om flytning af sproggrænsen) skal for«.

Storpolitiske udtalelser fremkom der ikke under Blixens Flensborgophold. Ministerens taler baade ved den diner, som han selv gav, og ved Kranolds bevægede sig i meget almindelige vendinger, og ligeledes undgik man ved de nævnte gilder, at der fra andet hold blev lejlighed til at komme ind paa politiske spørgsmaal. At Blixen imidlertid, foruden sit almindelige formaal at virke paa stemningen, havde i hvert fald een mere konkret politisk plan med sig over til Flensborg, synes givet, men den bragtes ikke til udførelse. Paa rejsen havde han overfor C. Juel udtalt, at delingsprojektet som løsning af det slesvigske spørgsmaal i den nyeste tid skulde være dukket op fra St. James og Brandenburg, og hans tanke var nu at faa en udtalelse fra de samlede stænder til brug imod et saadant projekt — og derved ogsaa »føre stænderne over paa fælles grund«?² Men de danske førere udtalte sig misbilligende om planen, ligesom det synes, at den oven omtalte telegrafdepesche til Blixen fra hans ministerkolleger har indeholdt en indstændig advarsel derimod³. Hvis dette sidste har været til-

¹ Tysksindede deputerede for henholdsvis 11. og 15. landvalgdistrikt.

² C. Juel til R. 28/1, Kranold til R. 27/1 og Skau til Godske Nielsen 30/1.

³ I. F. C. Knudsen til R. 29/1.

fældet, maatte man vel forudsætte, at Bl. ikke inden sin afrejse har faaet planen nærmere drøftet med sine kolleger.

At det først var i allersidste øjeblik, at man fra nationaldansk side fik kendskab til og herved mulighed for at indvirke paa en dog meget betydningsfuld plan som den nævnte, maatte egentlig være egnet til at gøre de nationaldanske noget utrygge i deres betragtning af Blixen, og skønt C. Juel f. eks. i brev til R. af 29. jan. kan berette, at alt gaar godt, tilføjer han da ogsaa: »Desuagtet ønsker jeg blot, at vi vare vel herfra, thi vedkommende er uberegnelig og alt for aabenmundet«. Og Regenbug, der naturligt nok havde været imod rejsen, men dog ikke havde villet anstrænge sig for at hindre den, bemærker 28. jan. til Kra-nold, dagen, da rygterne jo ganske vist for vildest: »Jeg vil være glad ved, vor minister atter er vel ude af Flensborg. Er kun det halve sandt af, hvad folk her lægger ham i munden, og siger han kun en tiendedeel deraf i Flensborg, saa bliver der vistnok et ustyr af den anden verden. Her, hvor man dog er mere vant til sligt, er folk allerede forstyrrede, og jeg maa hvert øieblik gjentage: »Kan jeg være rolig, saa kan I ogsaa«. . . «¹.

En overraskelse, og i hvert fald i begyndelsen ikke særlig behagelig overraskelse, beredte Blixen ogsaa de danske, da han under sit Flensborgophold meddelte som sin bestemmelse at tage ud til nogle Angelske skoler for med egne øjne at se, hvordan det virkelig forholdt sig med den fra tysk side saa udskregne sprogundertrykkelse.

Hvorvidt Blixen først maatte have truffet denne bestemmelse i Flensborg, faar vel staa hen, men i hvert fald synes det, at han ikke forud har underrettet f. eks. Regenbug desangaaende. I sin samtale med Rumohr ved middagen hos kommissarius 27. jan. udtalte han som sin hensigt per-

¹ I et brev af 29/1 til I. F. C. Knudsen (vgl. bibl.) nævner R. ogsaa, at folk i København har været vilde af alle de rygter, ministerens rejse og hans ytringer har fremkaldt: »Har det været halvt saa slemt i Flensborg, saa har det været meer end tilstrækkeligt«.

sonlig at ville anstille nøjagtige undersøgelser i sprogsagen, og den følgende dag meddelte han Aleth Hansen, at han inkognito vilde inspicere skoler i Angel, hvad Aleth H. skyndsomst pr. telegraf lod gaa videre til Regenburg.¹ Nogen begejstring kunde man fra dansk side selvfølgelig ikke føle for denne ministerens plan — en undersøgelse forudsætter jo dog altid en vis tvivl om rigtigheden af det, der skal undersøges —, og ligeledes var man ængstelig for, at tyskerne, naar de fik nys om rejsen, i forvejen skulde instruere børnene, saa at indtrykket af den danske undervisning blev ugunstigt². Man fik da ogsaa C. Juel til at ledsage ministeren for at passe paa³.

De skoler, som Blixen under sin udflugt om mandagen 30. jan. aflagde besøg i, var Munkbrarup, Husby og Sottrup, de to første i Flensborg, den sidste i Gottorp amt. Afgørelsen om at besøge netop disse 3 skoler synes at være taget i sidste øjeblik. I brev af 28. jan. til R. nævner f. eks. C. Juel, at saa vidt han ved, vil Blixen besøge de to skoler Nørre-Brarup og Sottrup, og de samme to skoler nævner Skau til Godske-Nielsen endnu den 30. jan. som genstand for ministerens besøg samme dag.

Resultatet af Blixens skoleinspektion blev for det danske parti over forventning. Selv telegraferede han herom til kongen 30. jan.: »Resultaterne af undervisningen i alle fag, ogsaa i tysk, var udmærket, og, hvad dansk angaaer, overraskende. Jeg saae aldrig ypperligere almueskoler«. Med henblik formentlig paa hele sit Flensborgophold tilføjede han: »Adskillige dansk- og tydsktalende entusiastiske sige, at jeg her har gjort stormende lykke, og nogle alvorlige folk mene, at jeg har gjort nogen nytte. Det sidste vil jeg haabe er sandt«⁴. Et telegram af lignende indhold sendte Blixen

¹ Aleth Hansen til R. 28/1, jfr. C. Juel til R. 28/1.

² C. Juel til R. 28/1.

³ Skau til Godske Nielsen 30/1.

⁴ Afskrift af telegram til kongen fra Blixen, efter dennes ordre meddelt R. af C. Juel 30/1.

samme dag Regensburg og bemærkede desuden i dette, at det eneste, som han havde savnet, var R.s nærværelse: »Jeg under enhver, men fremfor alle Dem den glæde at see, hvad jeg har seet idag. Ligeoverfor saadant er det lidet, som jeg her kan have udrettet, aldeles forsvindende«. Fuldt af samme begejstring over, hvad de havde set paa udflugten, var C. Juels beretning til R.: »Vi modtog begge gribende indtryk og vare enige om, at efter slige resultater var tilbagegang syndig«¹, og han mente da ogsaa at kunne forsikre, at efter hans fulde, velgrundede overbevisning kunde de nationale være aldeles trygge².

En udførlig skildring af skolebesøgene gav Blixen nogle dage efter hjemkomsten til København i en officiel beretning af 5. febr. til kongen angaaende skolevæsenets tilstand i nogle af landskabet Angels skoler. Beretningen offentliggjordes den følgende dag i Berlingske tidende, og fra udenrigsministeriet tilstilledes den de danske gesandter i udlandet for eventuelt at tjene disse som vaaben mod de tyske angreb paa den slesvigske sprogordning. I beretningen udtalte Blixen, at han med sin rejse til Slesvig havde forbundet den hensigt selv at undersøge skolerne i flere af Angels sogne. Han havde forviset sig om, at hans ankomst vilde være de paagældende skolelærere uventet, og fra sine besøg i de omtalte skoler kom han tilbage »med den overbeviisning, at skolevæsenet i de nævnte sogne (Munkbrarup, Husby, Sottrup) staaer høiere end noget andet sted, det være sig i Danmark, eller de til det tyske forbund hørende lande, hvor jeg har havt leilighed til at gjøre mig bekjendt med de tilsvarende forhold«. Børnenes færdighed i dansk — baade m. h. t. udtale og analyse — stod meget højt, og deres kundskaber i tysk kunde »endogsaa maale sig med, hvad der præsteres i almueskoler i reent tyske lande. . . , hvorom jeg som oplært paa et tydsk gymnasium og uddannet paa en tydsk høiskole tør have en mening«. Ministeren roste end-

¹ C. Juel til R. 31/1.

² C. Juel til R. 30/1.

videre navnlig religionsundervisningen og undervisningen i fædrelandshistorie. Ved samtaler med de yngre børn havde han overbevist sig om, at selv de, der først nylig havde begyndt skolen, besad tilstrækkelig færdighed i dansk til, at undervisningen med held kunde fortsættes heri. »Ikke blot udtrykte de sig med en naturlig lethed paa dansk, men tillige i saa reen en mundart, at der ingen tvivl kunde være om, at dansk var deres modersmaal, noget, som jeg ogsaa fandt bekræftet af enkelte børns egen mund«. Paa rejsen havde han desuden indladt sig i samtale med almuesfolk af forskellig alder og — med en eneste undtagelse — paa dansk tiltale faaet dansk svar i en mundart, der i udtalens renhed og vendingernes danskhed godt kunde maale sig med almuesproget i det øvrige Danmark, navnlig i Nørrejylland. Han havde ved disse erfaringer vundet den overbevisning, at de klager, der for de paagældende egne var fremført over skoleundervisningen i det hele taget og særlig over undervisningen i tysk, savnede al grund, og »at der meget mere er god føie til at være tilfreds med det standpunkt, hvorpaa underviisningen i de nævnte egne staaer, saavel som til i fortrinlig grad at paaskjønne de mænds virksomhed, hvem dette glædelige resultat skyldes«. — Til denne sidste bemærkning svarer, at Regensburg samme dag, som beretningen er dateret, modtog udnævnelse til kommandør af Dannebrogordenen, hvad der for de dansk-nationale kredse maatte være en yderligere bekræftelse paa opretholdelsen af den hidtidige sprogpolitik.

Ved den noget »überschwengliche« tillidserklæring, som Blixen i beretningen om sin Angelrejse gav sprogordningen, kunde der vel i for sig nok for mere nøgterne naturer i den danske lejr være et og andet at opholde sig over. Dels var erklæringen jo bygget paa undersøgelser af en dog forholdsvis flygtig karakter, og dels strakte disse undersøgelser sig ikke til de »5—6 smaa sogne« i Gottorp amt, som ogsaa af betydende danske kredse var betegnede som uretfærdig inddragne under sprogordningen. Endelig kunde det vel

befrygtes, at selve det faktum, at en minister personlig havde indladt sig paa en undersøgelse af det retfærdige eller uretfærdige i sprogordningen, kunde gyde ny olie paa agitationens baal¹.

Paa tysk side maatte ministerens beretning selvfølgelig virke som en stor skuffelse, og det var heller ikke at vente, at den her vilde gaa ram forbi. Hansen-Grumby inddrog den saaledes under behandlingen af sprogsagen i debatten, idet han talte om »ministerens nye rejsebeskrivelse« og fremhævede de faa timers erfaring, hvorpaa beretningen byggede. Samtidig insinuerede han m. h. t. udtalelserne om børnenes færdighed i tysk, at læreren i Sottrup de sidste 4—5 uger i forvejen skulde have indskærpet nogle sætninger paa tysk med børnene: »Til hvilket øiemed kan man jo nok maaskee gjætte sig til. Det er vistnok en maade, hvorpaa man maaskee nok kan opnaae en vis færdighed; men det synes mig, at den omstændighed intet beviser«². Hansen kom imidlertid lidet heldigt afsted med anbringelsen af denne insinuation, idet læreren under eds tilbud betegnede hans ytringer som usande og erklærede, at ministerens ankomst var ham uventet, samt at ministeren ved den omspurgte prøve selv valgte det specielle af hver læregenstand, hvorom der skulde tales med børnene³. Herefter tog Hansen sin insinuation tilbage, idet han udtalte, at »da jeg sagde, at der skulde være blevet lært tydsk 4—5 uger i de vedkommende skoler, har jeg aldeles intet meent dermed«⁴. At ministerens besøg kom uventet, fremgaar forøvrigt ogsaa af et brev til R. 2. febr. fra pastor Plenge, Sottrup, hvori denne omtaler, at ministeren traf læreren i trætofler og i sin gamle frakke, og samtidig beklager, at han selv var fraværende, da han ikke vidste noget om besøget. Det skal desuden her nævnes, at den paagældende lærer var en af

¹ Jfr. C. Knudsen til R. 3/2.

² Stændertidende 350—52.

³ l. c. 956 f.

⁴ l. c. 964.

de ikke saa faa lærere i Gottorps blandede sogne, der havde tysk hussprog, og saaledes næppe har savnet evnen til at lære børnene tysk. Hansen-Grumby roste ham i sin omtale for resten ogsaa som en dygtig lærer.

5.

Stændermajoriteten aabner krigen. Regeringens tilsigtede modtræk og Rumohrs adresseudkast.

Samme dag Blixen-Finecke inspicerede skoler i Angel, motiverede Hansen-Grumby i stænderforsamlingen den af ham selv sammen med 10 andre deputerede stillede proposition om forandring af de i forfatningslovens tillæg litr. A indeholdte sprogbestemmelser »paa en med rets- og billighedsfordringer stemmende og befolkningens ønsker tilsvarende maade«. Udfindelsen af befolkningens ønsker foresloges at skulle ske ved afstemning i de paagældende distrikter, under kontrol af upartiske og uafhængige mænd, valgte af sognebeboerne.

Fra tysk side var der i forvejen udspreedt det rygte, at Blixen-Finecke personlig vilde være til stede ved forhandlingerne og proklamere sprogfrihed¹, og uhyre mængder af bønder var trommet sammen til Flensborg for at overvære den store begivenhed. Stændersalens tribuner var overfyldte, og præsidenten fandt sig under forhandlingerne flere gange nødsaget til at kalde tilhørerne til orden. Ogsaa Hansen-Grumby og fæller maatte ud at tale deres mandskab til².

Det udsprede rygte kom imidlertid langt fra til at svare til virkeligheden. Efter at Hansen-Grumby kort havde motiveret forslaget og henvist til, hvad der i samme sag var bleven sagt for tre aar siden, samt at man forgæves havde ventet paa en kundgørelse fra regeringen herom, tog kommissarius ordet. Kranold udtalte, at han havde faaet paalæg om at meddele forsamlingen en allerhøjeste resolution paa den foregaaende stænderforsamlings andragende i sprog-

¹ Manicus til fuldm. H. C. Erichsen ²⁹⁻³⁰/₁ (ligger under Erichsen til R.).

² Aleth Hansen til R. ³⁰/₁.

sagen. Indholdet af denne resolution var et blot og bart afslag, og Kranold tilføjede, at det heraf fremgik, hvor unyttigt det vilde være paany at søge udvirket en forandring: »Det vilde kun være at spille forsamlingens kostbare tid«. Formuleringen af den af kommissarius afgivne erklæring skyldtes Regensburg, der »à tout prix« vilde »have en ende paa den taabelige snak om forandringer etc.« Ved udtrykket »spilde tid« var der »væsentlig, rigtignok ikke alene, tænkt paa folk udenfor salen, som bestorme forsamlingen med petitioner«. R. havde sendt Kranold instruktionen i sprogsagen med den anmodning ikke at aabne brevet før i selve stændermødet. Grunden hertil var, at R. vilde have hele ansvaret for den afgivne erklæring og fri Kranold for enhver del af dette. »De kan«, skrev R. til Kr., »afvise enhver bebrejdelse med den bemærkning, at De har handlet efter bestemt officiel ordre, og overlade til mig at forsvare, hvad der er skeet, hvilket forøvrigt i forbigaaende sagt ikke vil være vanskeligt, eller i al fald rettere sagt ikke i nogen maade være trykkende for mig«¹. Kranold svarede forøvrigt, at han havde for megen tillid til R. »til ikke blindthen at være beredt til at dele denne ansvarlighed«².

Selve diskussionen blev ret rolig og kort. Det danske parti havde forud lagt sin slagplan i et møde, hvor ogsaa ministeren var til stede. Trods nogen modstand fra Krügers side var Skau bleven udpeget til partiets ordfører og afgav nu paa dets vegne en kort erklæring, der stemte med, hvad R. havde ytret ønske om³. Det danske parti ansaa en diskussion om den foreliggende sag for overflødig og unyttig og maatte udtale sig mod en komités nedsættelse. Den kongelige resolution havde klart godtgjort, at det ikke var kongens hensigt at træffe forandring i forfatningens § 7 om sprogenes ligeberettigelse. Ved yderligere diskussion kunde ikke opnaas andet end »en opvækkelse og ophidselse af de

¹ R. til Kranold 26/1 og 28/1.

² Kranold til R. 29/1.

³ Aleth Hansen til R. 30/1. R. til Kranold 26/1 og Kranold til R. 29/1.

forskjellige nationale lidenskaber, hvilket kun kan geraade fædrelandet til skade, men aldrig til gavn«. Skau agtede derfor ikke i en saadan diskussion at tage synderlig del. Fra dansksindet side optraadte foruden Skau kun pastor Christiansen, der om forholdene paa sin egn hævdede, at sprogoreningen her fuldstændig stemte »ikke alene med billighed og ret, men ogsaa med det rette«. Her hvor folkesproget fra oldtiden af havde været og endnu var ublandet dansk, var det unaturligt, at tysk skulde være kirke- og skolesprog, og »hvad der strider mod naturens orden, strider mod Guds orden og kan aldrig være gavnligt, som erfaringen ogsaa noksom har viist«. Andre steder kunde forholdene være anderledes, men han maatte stemme mod propositionen, da den gik ud paa, at afstemning skulde gøre udslaget. Han troede nemlig ikke, at »folkets stemme overalt og allesteds ogsaa er Guds stemme«; jo større bevægelse, sprogsagen havde fremkaldt og stadig fremkaldte, des mindre uhildet vilde den blive betragtet.

Trods den erklæring, kommissarius havde afgivet, vilde man, udtalte bl. a. Hansen-Grumby og Rumohr af det tyske parti, dog ikke lade sig drage bort fra den engang betraadte vej. Baudissin foreslog en komité paa ikke færre end 11 medlemmer »for denne alvorfulde, høist vigtige, hellige sag«, og som saadanne valgtes alle 11 forslagsstillere. For nedsettelsen af en komité var der afgivet 27 stemmer; imod stemte det danske parti paa 13 mand samt pastor Christiansen. Et medlem — kancelliraad Schmidt fra Flensborg? — var fraværende. P. A. Petersen fra Flensborg, der gik sammen med de danske, havde oprindelig villet motivere sit særstandpunkt i sprogsagen ved denne lejlighed, men opsatte det til senere, idet Blixen-Finecke skal have sagt ham, at han gerne kunde tale i sprogsagen, blot ikke den mandag, Blixen var der¹.

Sprogsagen var jo nok den hvasseste pil i den tyske agitations kogger, men der var iøvrigt pile nok. Det tyske

¹ Meyer til R. ²²/₂.

parti gjorde straks fra forsamlingens aabning front mod regeringen paa alle omraader, og det myldrede frem med, hvad R. kaldte »forrykte andragender«¹, der ganske stillede regeringsforslagene i skygge. Hansen-Grumby skyldtes, foruden propositionen i sprogsagen, en proposition om ophævelse af den kgl. resolution af 17. okt. 1857, hvorved en dansk garnisonsmenighed var bleven oprettet i byen Slesvig. Rumohr stillede forslag om en adresse til kongen samt forslag om overholdelse af det Kielske biennium og en hertil knyttet revision af den slesvigske embedsstand, desuden forslag om ophævelse af forbud mod bøger og foreninger. Baudissin vilde have indført pressefrihed og uindskrænket forenings- og forsamlingsfrihed. Baron v. Hobe fra Gelting mødte som i forrige samling med en proposition om genoprettelse af Gelting kirke- og skolepatronat samt med en proposition om forretnings sproget, og fra Thomsen-Oldenswort kom et forslag om tiltale mod den fhv. slesvigske minister Wolfhagen for forfatningsbrud. Ligesom i alle foregaaende samlinger var der ogsaa igen et forslag om anerkendelse af de laan, som kommunerne havde stiftet til dækning af det saakaldte tvangslaan. Dette sidste forslag var dateret 1. febr., og Hobes forslag om forretnings sproget var fra 3. febr., men alle de øvrige var fra slutningen af jan.

Stændermajoriteten vilde krigen, det var ikke til at tage fejl af, andet indtryk kunde vel heller ikke Blixen hjembringe fra sin Flensborgrejse. Regeringen besluttede sig da til ikke at forblive passiv, men at give raat for usødent, og det blev de to Baudissinske andragender, henholdsvis om presse- og om forenings- og forsamlingsfrihed, der toges som anledning. Allerede 2. febr. kunde R. skrive til Kranold, at de ridderskabsmedlemmer, der havde søgt om presse- og petitionsfrihed(!) etc., maaske havde bundet et ris til sig selv, og to dage efter afgik til kommissarius en af ministerkonferencen in pleno vedtaget eftertrykkelig tilrettevisning til stænderne, hvilken kommissarius havde at oplæse ved

¹ R. til Kranold $\frac{2}{2}$.

de Baudissinske andragenders motivering¹. Tilrettevisningens politiske hovedpunkt laa i betoningen af det urimelige i de forslag i liberal aand, der var stillede af ridderskabet, og saa den samtidige opretholdelse af de ridderskabelige privilegier. Disse privilegier maatte i hvert fald først opgives, før de andre forslag kunde imødekommes. — Regeringen haabede ved denne betoning at kunne føre krigen over i fjendens lejr og splitte den sammensvejsede tyske majoritet i en demokratisk og en aristokratisk retning.

Som vi nedenfor skal se, faldt denne regeringens tankegang sammen med planer, der næredes indenfor det danske parti, og i sig selv var den ogsaa naturlig nok for en venstreregering. Det nuværende ministerium, skrev R. i et brev til Kranold, er allerede tilbøjeligt nok til at ville beklippe privilegierne, hvorfor han fandt det ubegribeligt, at de privilegerede medlemmer optraadte, som de havde gjort². At R. derimod selv skulde være særlig begejstret for den valgte angrebsbasis, kan der sikkert ikke være tale om. Han bemærker etsteds forsigtigt, at han ikke var videre stemt for den kamp, der syntes at skulle begynde mod de privilegerede, men der var ikke andet for³. Men han delte fuldtud den betragtning, at den offensive fremgangsmaade var den virksomste, og man mærker tydelig hans glæde, naar han udtaler, at stænderne havde »med mænd at bestille, som sikkert ikke vige tilbage«⁴. Overfor de betænkeligheder, som Kranold efter at have modtaget skrivelsen gjorde gældende i et brev af 6. febr. imod dens oplæsning, hævdede R. i sine svar ogsaa stærkt det berettigede i dens fremkomst⁵. Da Kranold mente, at Baudissins forslag dog i og for sig var for uskyldige til saa

¹ R. til Kranold 4/2.

² R. til Kranold 7/2.

³ R. til Kranold 8/2.

⁴ R. til Kranold 7/2.

⁵ R. til Kranold i 2 breve af 7/2.

megen alarm — havde det endda været i anledning af Rumohrs forslag om revision af den slesvigske embedsstand! — svarede R., at skrivelsen ikke blot og ikke engang hovedsagelig var rettet mod de Baudissinske andragender, »men tillige mod Rumohrs, Hobes etc. samt først og fremmest mod den hele aand, som hersker i majoriteten. Men Baudissins andragender, der aabenbart paa en underfundig maade skulde saare, gave berettigelsen og anledningen til en saadan udtalelse, der uden dem neppe var kommen og i al fald var kommen i en anden form og med et andet indhold«¹. Paa engang at ville have privilegier og tillige spille liberal opposition var en falsk stilling. Yderst kedeligt var det, at de herrer riddere og godsejere ikke vilde være rimelige, men det var for meget forlangt, at regeringen skulde sidde rolig og lade sig angribe. I brevet af 2. febr. havde R. allerede udtalt, at i krigstilfælde ophørte hensyn, som man ellers gerne vilde tage: »En adelsstands hovedkald er at være thronens skjold; glemmer den det, saa maa den tage følgerne«.

Kranold var meget mod skrivelsens oplæsning. I en telegrafdepesche 5. febr. havde han spurgt R., om man ønskede, at Baudissin tog forslagene tilbage, saa at meddelelsen blev overflødig, eller om man vilde fastholde denne lejlighed for at fremkomme med den. R. svarede: »Tal hverken med Baudissin eller nogen anden deputeret«². I brevet af 6. febr. gjorde Kranold som nævnt rede for sine betænkeligheder: Han skulde nok parere ordre, men man gjorde noget forkert. Man risikerede, at forsamlingen opløste sig, naar den fik meddelelsen. Det var at befrygte, at skrivelsen vilde blive opfattet, som søgte man lejlighed til at drive forsamlingen til yderligheder. Hvorfor skulde forargelsen komme fra regeringen? Om forsamlingen gik fra hinanden, var der imidlertid efter R.'s mening ingen i København, der brød

¹ Ogsaa i et brev af $\frac{5}{2}$ til Kr. omtaler R. det Baudissinske andragende paa lignende maade: »en underfundig snare«.

² Telegrafdepesche $\frac{6}{2}$.

sig om. Han var vis paa, at ministeriet ikke vilde fravige sin beslutning, vilde derfor helst ikke referere Kranolds skrivelse, men skulde dog gøre det, om Kranold lagde særlig vægt derpaa¹. Dette gjorde Kranold, det var for ham en samvittighedssag², og 7. febr. meddelte R., at han havde talt med ministeren, men at denne ikke agtede at foranledige nogen forandring.

Dagen efter indtraf der imidlertid en ting, som fuldstændig ændrede Kranolds stemning overfor ministerialskrivelsen. Det var afgivelsen af komitébetænkningen i det af Rumohr stillede forslag om en adresse til kongen.

Rumohrs adresseforslag var dateret 24. jan., og det motiveredes i mødet 1. febr. Anledningen til at indgive en adresse fandt Rumohr deri, at valgperioden udløb med indeværende samling, hvorfor forsamlingen maatte kunne ønske, før den forlod sin hidtil hafte virkekreds, i en adresse at bringe kongen »vor allerunderdanigste hilsen og for ham at udtale det, hvortil det nuværende af mig betegnede moment kunde give anledning, og at tolke ham ærefrygtens, troskabens og hengivenhedens følelser, af hvilke forsamlingen er besjælet«. Om adressens indhold nægtede Rumohr paa gentagen forespørgsel fra det danske parti at udtale sig, da han ikke troede at turde foregribe udvalgets skøn. Nedsættelsen af et udvalg vedtoges med 28 stemmer, medens det danske parti stemte imod, da det ikke kunde stemme for en adresse uden at ane noget om, hvad den skulde indeholde, og desuden ikke tænkte sig, at enighed kunde opnaas mellem forsamlingens modsatte sider om en adresse med reelt indhold. De 5 udvalgsmedlemmer blev udelukkende tyskere, deriblandt hovedførerne Rumohr, Thomsen og Hansen-Grumby.

Ligesom under motiveringen saaledes vaagede tyskerne ogsaa lige indtil komitébetænkningens afgivelse 7—8 febr. omhyggeligt over, at der intet sivede ud om adressens ind-

¹ Telegrafdepesche $\frac{7}{2}$.

² Telegrafdepesche $\frac{7}{2}$.

hold¹. Overfor Blixen-Finecke udtalte Rumohr f. eks. kun, at det i den paatænkte adresse navnlig var hensigten at andrage om en kommissions nedsættelse m. h. t. posteringen². Heller ikke de to deputerede kancelliraad Schmidt og pastor Beck, der dog hældede mod det tyske parti, skal før 8. febr. have haft nogen anelse om indholdet³. Om dette kunde Rumohr iøvrigt meget vel have været i stand til at udtale sig ved motiveringen, og naar den tilforordnede Clod i et brev 4. febr. til R., hvori han kritiserede det danske partis optræden i adressediskussionen, mente, at det var et absurd forlangende at kræve besked om adressens indhold, da den jo først skulde udarbejdes, og skrev, at man jo havde lov at formode, at den fik et loyalt indhold, saa holdt ingen af delene stik. Det adresseudkast, som den nedsatte komité i sin betænkning af 3. febr. anbefalede til forsamlingens vedtagelse, var dateret Flensborg i januar 1860, — motiveringen fandt sted 1. febr.!⁴ — og det var underskrevet ikke blot af komitémedlemmerne, men af i alt 26 deputerede. Det første navn var Rumohrs. Rumohr vedgik forøvrigt selv senere overfor Kranold, at adressen var et tidligere fuldført privatarbejde, »som vedkommende, ved at sætte deres navne derunder, havde gjort til deres eget«⁵.

¹ Komitébetænkningen betegner sig som afgiven 3. febr. men præ-
sidenten omtaler den først 8. febr. blandt de indgaaede sager, dog blandt
dem, som han i det foregaaende møde 7. har glemt at give meddelelse
om. I brev til R. ⁹/₂ fra Knudsen hedder det, at Otzen »har haft adresse-
udkastet liggende hos sig i flere dage...« En formodning om adressens
indhold — hævdelser af forbindelsen mellem Slesvig og Holsten — bragte
»Altonaer Mercur« allerede ⁵/₂.

² C. Juel til R. ²⁸/₁.

³ Knudsen til R. ⁹/₂.

⁴ Skau fremholdt ogsaa senere det besynderlige i, at Rumohr 1. febr.
ikke kendte noget til det indhold, adressen, som han havde underskrevet
i janr., skulde have. Stændertidende 770. I Dannevirke ¹³/₂ omtales den
mærkelighed, at en af adressens underskrivere, Claussen fra Kappel, ikke
længer var deputeret, da komitébetænkningen afgaves. I mødet ³⁰/₁ ind-
traadte hans suppleant.

⁵ Kranold til R. ¹¹/₂. I en fremstilling af stænderforsamlingens forløb,

De 26 underskrivere var alle det tyske partis medlemmer, den »neutrale« Buchwaldt indbefattet. Til kancelliraad Schmidt og pastor Beck var der ikke sket henvendelse. De 26's underskrift gjorde for saa vidt en forhandling og vedtagelse i salen overflødig. Adressens indhold var paa forhaand stemplet som flertallets mening, men ganske vist paa en maade, der, som appellationsraad I. F. C. Knudsen skrev til R. 9. febr., betegnede et groft brud paa al mulig form: »Underskriverne binde sig derved i forvejen til ikke at tage nogetsomhelst hensyn til, hvad der maatte fremkomme under debatten«. Hensigten hermed var jo umiskendelig nok at lade adressen fremtræde som en flertalsbeslutning, selv om der fra præsidiets, evt. regeringens, side skulde blive lagt hindringer i vejen for dens behandling og vedtagelse paa foreskreven maade i forsamlingen.

Adressen indeholdt den skarpeste protest mod styret af Slesvig i national henseende i tiaaret efter treaarskrigen, og den bestred tillige lovligheden af den hele forfatningsudvikling siden da. Den sammenfattede saa at sige alle de slesvigholstenske klager, og vi skal derfor her udførligere referere dens indhold. — Det haab, som befolkningen, udtalte den, havde næret om forandring i den sørgelige tilstand, der var opstaaet ved og efter treaarskrigen, var svundet ind til et minimum ved kundgørelsen 28. jan. 1852. Men ikke engang det, som denne kundgørelse og de forudgaaende forhandlinger havde lovet, var bleven holdt.

Kundgørelsen havde i national henseende tilsikret »fuldkommen ligeberettigelse og kraftig beskyttelse« af baade den danske og tyske nationalitet. I stedet var indtraadt en »voldsom og skaanselsløs undertrykkelse af det tyske sprog«! Af denne undertrykkelse gaves der derpaa en frem-

som Skau ¹⁴/₅ sendte Wolfhagen efter dennes ønske, bemærker Skau om adressen, at Rumohr førte den fix og færdig med sig i lommen, »og det forblev ikke nogen hemmelighed, at den var affattet af Holstenerne Scheel-Plessen og Blome, eller i al fald bleven til under disse herrers auspici.« Skaus papirer. Kgl. bibl.

stilling, som ofte fuldkommen ordret stemmer med, hvad de holstenske stænders betænkning af 11. marts 1859 om forfatningsanliggenderne indeholder om de slesvigske sprogforhold¹; til denne betænkning henvistes da ogsaa. Saaledes hed det — forøvrigt ganske med urette — om de blandede sogne, at tysk i den største del af disse udelukkende og i næsten alle de øvrige var overvejende folkesprog². Mere berettiget var det, naar der droges til felts mod de danske bestræbelser for at hindre tysk huslærerundervisning, hvorom bemærkedes, at det var bleven ubetinget forbudt, at to eller flere familier i fællesskab holdt en tysk huslærer. Ganske overdrevent var selvfølgelig igen den generelle udtalelse om, at kirkerne næsten altid stod tomme paa de danske søndage. Alle bønner om forandringer, hed det, og saadanne havde været fremsatte i hver forsamling af de slesvigske stænder, havde været forgæves. For at bryde al modstand mod det tyske sprogs fortrængelse havde man endog ikke undset sig for at gøre indgreb i patronatsrettighederne ved at ophæve dem, der tilkom besidderen af Gelling. Endvidere ankedes over kravet til godsbesiddere i det blandede distrikt om danske svar paa danske øvrigheds skrivelser, over stednavnenes fordanskning indtil uigenkendelighed, og som undertrykkelsens højdepunkt nævntes, lidt mærkeligt, kravet til lægerne ved sindssygeanstalten i Slesvig om brugen af dansk i henseende til de syge fra de blandede og dansktalende distrikter, hvorved det var at befrygte, »at de nuværende udmærkede tyske læger ville fortrænges«³. Ligeledes brugtes det nyoprettede medicinalinspektorat til at danisere landet. De i Slesvig ansatte embedsmænd og præster var for største delen fødte i kongeriget og havde for en stor dels vedkommende ikke studeret de

¹ Holsteinische Stände-Zeitung 1859. Beilagen 2. Heft., 174 ff.

² Det danske ekspl. af adressen har »i alle de øvrige«, men det tyske »fast in allen übrigen«; den holstenske betænkning har »in den meisten übrigen«.

³ Denne klage findes ikke i den holstenske betænkning, idet nævnte krav stilledes efter dennes afgivelse, se Den danske sprogordning etc. 148ff.

to aar i Kiel, som gamle forordninger krævede¹. Endelig klagedes ogsaa over forandringen af skoleaaret ved Slesvigs lærde skoler til overensstemmelse med Københavns universitets forelæsninger samt over manglende kyndighed i tysk hos de lærere, der ved disse skoler underviste heri, hvad bl. a. den tyske læsebog, som adjunkt Lorenzen ved Slesvig domskole havde udgivet, skulde vidne om.

Som det var gaaet med løfterne om national ligeberettigelse, var det gaaet med det tilsagn, som den danske regering i depeschen af 6. decbr. 1851 havde afgivet overfor regeringerne i Wien og Berlin om, at den ikke vilde hindre »vedligeholdelsen af saadanne baand (mellem hertugdømmerne), som ifølge sagens natur ganske ligefrem knyttes paa grund af lignende territorial beskaffenhed og beboernes analoge næringsforhold, fordi de føre med sig betingelserne for den sociale og commercielle samfærdsel«. Adressen betvivlede meget, at nogen af de forhenværende slesvigske ministre skulde være i stand til at bevise, at de havde handlet overensstemmende hermed. De uskyldigste, for hertugdømmerne fælles, foreninger var blevne forbudte i Slesvig, saaledes f. eks. foreningen mod lungesygdommen blandt hornkvæget. Hertil svarede godt, at det under straf var bleven forbudt beboerne af Hütten amt at deltage i det i somren 1859 i Rensborg amt foranstaltede dyrskue. Der henvistes her igen til den holstenske betænkning. Ved ministerialbekendtgørelse 23. decbr. 1858 forbødes endelig enhver for hertugdømmerne fælles forening udover de ved 28. jan. kundgørelsen garanterede. Selv disse sidste var iøvrigt ikke ganske blevet respekterede, idet foreninger, der dannede tilbehør til det fælles Kiel universitet, kunstforeningen, den historiske og den antiquariske forening, var forbudte i Slesvig. Forbudene havde ogsaa ramt bøger og kort, og som eksempel herpaa nævntes den paa »Altonaer

¹ Disse forordninger af $1/2$ 1768 og $21/9$ 1774 var ophævede af regeringskommissæren, men denne ophævelse anerkendtes ikke fra tysk side, som ogsaa Rumohrs eget forslag om bienniet viste.

Mercurs« forlag udkommende allerhøjest privilegerede almanak, saaledes at enhver af Slesvigs beboere, om han vilde være vis paa ikke at overtræde forbudene, nødsagedes til at anskaffe sig en for hvert aar voksende fortegnelse over forbudte skrifter. Om pressen hed det, at den kun tjente daniseringen og hertil modtog betydelige understøttelser af de særlige slesvigske indtægter. En petitionsret bestod næppe, forsamlings- og foreningsfrihed aldeles ikke. Ogsaa den ridderskabet i Januarkundgørelsen tilsikrede nexus socialis var paa forskellig vis bleven krænket, navnlig derved, at ridderskabets privilegerede værneting var ophævet ved forordning 6. febr. 1854 om en højeste domstol for Slesvig.

Gennem alt dette var der i Slesvig fremkommen en tilstand, hvis tryk var »aldeles utaaleligt«, og kun en fuldstændig venden om fra den vej, som de forrige ministerier var slaaet ind paa, vilde kunne føre til »sand fred og til monarkiets velfærd. Man bør give afkald paa at betragte det danske sprog som en politisk person, hvis omraade skal udvides ved erobringer. Sproget er til for menneskenes skyld, ikke omvendt menneskene for sprogets. Saalænge kirke og skole endnu misbruges til at gjøre propaganda for sproget, saalænge det ikke er tilladt indvaanerne at betjene sig, hvor og naar de ville, navnlig ogsaa ved undervisning af deres børn, af deres eget sprog, staaer staten i directe strid med christendommens og civilisationens første fordringer og mangler den allerførste forudsætning for en fri borgerlig existens. Saa længe man ved alle lovgivningens og forvaltningens forholdsregler blot har Slesvigs snævrere forbindelse med Danmark og den endnu fuldstændigere løsrivelse fra Holsten til hensigt, kan der ikke være tale om, at Slesvigs ønsker og interesser tages i betragtning«¹.

Naar de slesvigske stænder havde følt sig »i deres samvittighed nødsagede« til nu at fremkomme med deres klager og bønner, saa var grunden hertil at søge i patentet af 6. novbr. 1858, der havde sat fællesforfatningen ud af kraft

¹ Oversat efter det tyske eksemplar, da det danske er ret fejlfuldt.

for Holsten og Lauenborg, medens den vedblev at bestaa for kongeriget og Slesvig. Adressen kunde nemlig heri kun se »en act af den materielle og factiske incorporation« af Slesvig i kongeriget, men ved forhandlingerne 1851—52 var det lovet, at en saadan inkorporation ikke skulde finde sted. Til den protest mod fællesforfatningens retsgyldighed, som i rigsraadets sidste diæt var afgivet af to slesvigske medlemmer, maatte stænderne derfor slutte sig. At kun to slesvigske medlemmer havde protesteret, forklarede med, at den tyske befolkning i Slesvig for største delen ikke havde deltaget i rigsraadsvalgene samt ved valglovens kunstige bestemmelser.

Den paastand var hinsides kongeaen bleven opstillet, at Slesvigs sammensmeltning med kongeriget svarede til det sidstes interesser. Dette var urigtigt. Tværtimod havde det danske monarki netop grundet paa forbindelsen mellem hertugdømmerne bestaaet i uforstyrret ro gennem aarhundreder. Forbindelsen var uundværlig for hertugdømmernes velfærd og tilfredshed, og som den i sin tid var tilsikret ved fri overenskomst mellem hertugdømmerne og den af dem paa denne betingelse valgte landsherre, kunde den heller ikke ensidig forandres eller ophæves, men kun med samtykke af landsherren og begge hertugdømmer. Til en saadan forandring havde Slesvigs repræsentanter aldrig givet og vilde aldrig give deres samtykke, »dette ønske vi lydelig at udtale for hele verden«. Monarkiets ro rystedes, ved at et parti i kongeriget gennem en række af aar havde arbejdet paa Slesvigs inkorporation. Hvor lidt sligt førte til monarkiets vel, viste de sidste 10 aar, der i stedet for udsoning af de stridige nationale og politiske elementer kun havde medført »øget bitterhed og den dybeste indre sønderlemmelse af alle offentlige forhold«.

Til slut nedlagde adressen højtidelig protest 1) mod fællesforfatningens fortsatte bestaaen for kongeriget og Slesvig og mod retsgyldigheden for Slesvig af de i sidste rigsraadsdiæt fattede beslutninger; 2) mod retsgyldigheden af § 1—4 i Sles-

vigs forfatning, om hvilke der ikke var forhandlet med stænderne; 3) imod bekendtgørelsen 10. novbr. 1855, der paa forfatningsstridig maade havde indskrænket stændernes virkekreds; 4) mod enhver regulering af Slesvigs forhold til monarkiets øvrige dele uden forudgaaende erklæring fra de slesvigske stænder og 5) mod alle hidtidige og fremtidige forholdsregler, der tilsigtede en løsning af de for Slesvig og Holsten fælles forhold. Stændernes faste overbevisning var, at monarkiets ro ene kunde gengives, dersom der til endeligt at ordne Slesvigs forhold til de øvrige landsdele paa de gamle landsrettigheders grundlag meddeltes stænderne tidssvarende forslag, og at indtil den endelige ordning heraf ingen lov om de fælles anliggender maatte emaneres uden stændernes samtykke.

Adresseudkastet var fra flertallets side den erklærede krig, herom kunde selv den kgl. kommissarius, der i det længste søgte at holde det gaaende med flertallets førere, ikke nære ringeste tvivl. Havde han overfor ministerialskrivelsens oplæsning indvendt, hvorfor forargelsen skulde komme fra regeringen, saa faldt al den slags bekymring nu bort. Adresseudkastet havde, skrev han til R., en i allerhøjeste grad illoyal karakter, og han samstemmede nu ganske med R. i, at man ikke kunde give dem ∞ majoriteten det for stærkt¹. Han gik nu med største lyst til det, der før generede ham saa meget², og medens han for et par dage siden havde anmodet præsidenten om at udsætte behandlingen af de Baudissinske andragender, ønskede han nu ivrigt, at disse skulde komme før, og dermed lejligheden komme til at give flertallet svar paa tiltale³.

Samme stemning raadede hos de ledende i København. Da Blixen fik efterretning om adressen af R., skrev han til denne: »jeg haaber, at vi ere enige om at stikke den ud-

¹ Telegrafdepescher fra Kranold til R. $\frac{9}{2}$.

² Kranold til R. $\frac{14}{2}$.

³ Knudsen til R. $\frac{9}{2}$. Jfr. telegrafdepesche fra Kranold til R. $\frac{9}{2}$.

spildte trumf«¹, hvad næppe behøvede at siges R. to gange. De kan gøre regning paa det fuldeste bifald, skrev R. til Kranold, naar De taler den rene sandhed til de folk: »De kan ikke tale for stærkt«². Adressen havde iøvrigt ikke overrasket R., der mente at vide, at den ligesom adskillige af de andre oppositionsforslag var udklækket i Holsten og længe havde ligget færdig. Han gik ud fra, at præsidenten ikke vilde tilstede dens forhandling, eller at minoriteten i modsat fald gjorde forsamlingen beslutningsudygtig. I saa fald stolede han efter mundtligt tilsagn fra Blixen og konseilspræsidenten paa, at der blev skredet kraftigt ind mod majoriteten. I København var man aldeles ubekymret ved den flensborgske hurlumhej, der ogsaa kun var en storm i en spand vand, naar vi, tilføjede R. dog betegnende, »ere sikre for udlandet«. Om dette sidste havde han imidlertid ingen mening og fandt, at i grunden kunde vel ingen have det. Men selvfølgelig var det helt forkert at lade sig afskrække fra det i og for sig rigtige af en aldeles uvis fare. Han havde kun rent indre hensyn at tage. Disse talte for »en bestemt og kraftig optræden«.

6.

Ministeriets demission, men fortsatte fungeren. Ministerialskrivelsens oplæsning.

Netop som det saaledes stundede mod et alvorligt opgør mellem stændermajoritet og regering, indtraf imidlertid konseilspræsidentens pludselige død og den deraf følgende opløsning af det Rotwitt-Blixen-Fineckeske ministerium. 8. febr., da Rotwitt efter at have været til taffel hos kongen var paa vej til sin bolig i hotel Royal, ramtes han af et slagtilfælde og døde efter faa minutters forløb, og endnu samme nat besluttede de øvrige medlemmer af ministeriet at overrække kongen deres afskedsbegæring. Denne modtoges ogsaa, men forhandlingerne om et nyt ministeriums

¹ Blixen-Finecke til R. $\frac{9}{2}$.

² Telegrafdepesche $\frac{9}{2}$ kl. 9,27 form. og brev af $\frac{9}{2}$, men først afsendt $\frac{9}{2}$, fra R. til Kr.

dannelse trak i langdrag, og imedens fungerede de gamle ministre, idet Blixen-Finecke tillige havde overtaget konseilspræsidentiet. Som nye ministeremner var der tale baade om Madvig, der jo i sin piece stærkt havde bekæmpet ministeriet af 2. decbr., og om Monrad, eventuelt ogsaa om Blixens forbliven som konseilspræsident, men forhandlingerne resulterede dog i, at ministeriet Hall igen vendte tilbage 24. febr.

Ministerkrisen maatte selvfølgelig komme i højeste grad ubelejlig under den herskende spænding mellem stændermajoritet og regering. I det telegram, hvori R. meddelte Kranold ministeriets demission, betonedede han ganske vist nok, at han holdt sig overtydet om, at intet ministerium vilde tilraade kongen at modtage adressen, samt at det slesvigske ministeriums gang forblev uforandret, saa længe han var direktør, men samtidig udtalte han dog, at det var vanskeligt at afgive bestemte erklæringer¹. Hos Kranold fremkaldte efterretningen om ministerkrisen i første øjeblik nærmest fuldkommen raadvildhed. Ikke blot fik han, hvad der vel var naturligt, præsidenten til at udsætte stændermøderne fra 10. til 14. og til indtil videre kun at sætte ting paa dagsordenen, »hvis discussion ikke generer mig«, men han telegraferede til R. om bestemte instruktioner, som han mente under de herskende forhold kun kunde komme fra Hans Majestæt kongen².

Udsættelsen af stændermøderne skete for saa vidt med R.s billigelse, thi paa Kranolds spørgsmaal om det hensigtsmæssige heri svarede han, at denne maatte handle efter sit skøn, idet han dog tilføjede, at ministeriet intet ønske nærede om udsættelse³. Men Kranolds idé om instruktioner umiddelbart fra kongen forskaffede ham nogle reprimanderende bemærkninger af R., der vel fandt en saadan idé forstaaelig, om den var udklækket af en eller anden flensborgsk politicus, men aldrig havde ventet sig den fra en mand, der kendte regeringsmaskineriet. Blixen var minister,

¹ Telegrafdepesche ⁹/₂.

² Telegrafdepescher ¹⁰/₂.

³ Telegrafdepesche ¹⁰/₂.

indtil han afskedigedes, og som saadan maatte Kranold anerkende ham. Hvad direktøren ∴ R. paa ministerens vegne udstedte, var lige saa bindende nu som 20. jan. Om Kranold ønskede det, kunde han godt forlange instruktioner af den slesvigske minister, og han vilde da faa svar i den vedtagne form med R.s underskrift. Kranold var saa fuldkommen dækket, og ansvaret hvilede næst efter ministeren paa R. Ministeren havde, skrev R. i det brev af 11. febr., hvori han fremsatte disse bemærkninger, sagt R. endnu samme dag, at han ikke skyede ansvaret, men under krisen, der let kunde vare 8 à 14 dage, vilde og maatte blive ved som begyndt, »og mit compas er allerede i saa mange aar stillet, at jeg følger min cours uden at see til høire eller til venstre, om der saa kommer nok saa mange minister-skifter«. Det værste var, om der opstod raadvildhed i Flensborg. Om den i telegrammet den foregaaende dag fremsatte ytring, at ministeriet intet ønske havde i spørgsmaalet om stændermødernes udsættelse, bemærkede han nu, at den egentlig ikke var helt rigtig, thi dets medlemmer, navnlig den slesvigske minister, ønskede intet hellere, end at Baudissins propositioner kom for, og at ministerialskrivelsen blev oplæst. — Den følgende dag havde R. audiens hos kongen og meddelte derpaa Kranold, at han ansaa enhver systemforandring for udelukket: kongen vilde, efter hvad han var berettiget til at slutte af hans ytringer, ikke vige tilbage¹.

R.s bemærkninger af 11. febr. gjorde deres virkning. Kranold svarede², at han 14. skulde sige præsidenten, at han kunde sætte paa dagsordenen, hvad han vilde, »og saa vogue la galère«. Han frygtede, skrev han, hverken et ansvar eller manglede mod til at udføre, hvad der var ham paalagt. Hans betænkeligheder gjaldt den mulighed, at det, han nu skulde gøre, kunde komme til at stride mod den kommende regerings vilje og derved bringe os alle i en ubehagelig situation. Hans mening, at der under de her-

¹ Telegrafdepesche ¹²/₂ og breve ¹²/₂ og ¹³/₂ til Kr.

² Kranold til R. ¹²/₂.

skende forhold intet afgørende skridt kunde tages, skyldtes desuden fra først af R.s egne udtalelser. Med dette Kr.s brev erklærede R. sig tilfreds¹. Han underrettede samtidig Kr. om, at en del deputerede skulde være rejst syd paa med 160 aftryk af adressen, hvorpaa de vilde samle underskrifter. Var dette rigtigt, var det i saa fald et tydeligt vidnesbyrd om, hvad de førte i deres skjold: »De gjør derfor ogsaa sikkert ret i . . . at lade tingene gaa deres gang«. Vaabenstilstanden brugtes af fjenderne mod os, og aaben krig var bedre. Under saa særegne forhold som de raadende var »de kjækeste beslutninger de eneste, som due, og i al fald de bedste; at undgaa faren ved at udsætte den er umuligt og forøger i almindelighed kun vanskelighederne«.

Trods uvisheden om ministerkrisens udgang var baade Blixen og R. saaledes opsatte paa, at det udskudte opgør med stændermajoriteten snarest maatte finde sted. Overfor Monrad, der var blandt konseilspræsidentemnerne, udtalte Blixen: »Vi regjere i Slesvig, som om jeg var minister for evigheden«, og heri var, skrev R. til Kr., kongen ogsaa fuldkommen enig: »Altsaa maa vi fremad, enten det bærer eller brister«².

Naar R. ikke nærrede de samme betæneligheder som Kr. m. h. t. et nyt ministeriums eventuelt ændrede holdning overfor slesvigsk politik, saa laa grunden jo deri, at han, som han sagde, styrede sin kurs uafhængigt af alle ministerskifter, eller med andre ord, han ansaa ministerskifterne for forholdsvis ligegyldige, saa længe han selv beholdt sin stilling. For at hævde sin uafhængighed søgte han derfor ogsaa at undgaa at drages ind i ministerkombinationer og afviste enhver tanke om at blive minister. Kun ganske ekstraordinære forhold kunde foranledige ham til at afvige herfra, skrev han til Kr. 13. febr. Saa overvældende var imidlertid R.s indflydelse dog ikke, at hvert ministerium i slesvigsk politik blindt fulgte hans anvisninger, og

¹ R. til Kr. 13/2.

² R. til Kr. 20/2.

det viste sig ogsaa, at de dispositioner, han traf under den beslutsomme Blixen, nærmest brød sammen, da de skulde finde deres endelige udførelse under den laverende Hall. Altfor frygtindgydende kunde vel heller næppe truslerne fra det Blixenske ministeriums side virke paa stændermajoriteten — dets dage var jo dog talte — og af forskellige af R.s ytringer mærkes, at han selvfølgelig nok saa, at regeringens autoritet maatte lide ved den herskende krise, hvor meget han end personlig anstrengte sig for at opretholde den.¹

Det uden sammenligning vigtigste spørgsmaal, der laa for, var selvfølgelig regeringens stilling til stændermajoritetens adresseudkast. Som forhen nævnt var det R.s overtydning, at intet ministerium vilde kunne raade kongen til at modtage adressen, og det gjaldt derfor om at hindre, at den kom til behandling i stænderne og blev vedtaget af disse. I minoriteten synes man, straks efter at adressen var bleven bekendt, at have overvejet, om man ikke formentlig baade for at hindre sligt og som protest mod indholdet skulde nedlægge mandaterne og saaledes gøre forsamlingen beslutningsudygtig.² Til denne yderlighed kom det imidlertid ikke. Dels fraraadede R. et saadant skridt³, og dels lykkedes det Kranold at bevæge præsidenten til at nægte at sætte adresseforslaget paa dagsordenen. I begyndelsen havde Otzen været noget vaklende og tænkt paa at tilstede en delvis diskussion med udeladelse af det rent ulovlige indhold; hertil regnede han navnlig stykket om et Slesvig-Holsten⁴, thi i statslig henseende var Otzen jo fuldkommen loyal. I stændermødet den 18. februar afgav han meddelelse om, at der ikke kunde tilstedes nogen forhandling om adresseudkastet, men paaberaabte sig dog som grund en erklæring fra kommissarius. Til dette havde R.

¹ R. til Kr. 23/2.

² Kranold til R. 9/2 og 13/2, telegrammer.

³ R. til Kranold 13/2, telegram.

⁴ Knudsen til R. 12/2.

ogsaa givet tilladelse, skønt han helst havde set, at præsidenten alene havde klaret addressesagen uden at henvise til kommissarius. Men R. havde, som han bagefter skrev til Kr., nok tænkt sig, at præsidenten ikke havde haft mod nok til dette¹. Uagtet præsidentens meddelelse søgte Rumohr at komme ind paa komitébetænkningen og omtalte denne som et udtryk for 26 medlemmers, altsaa forsamlingens overvejende majoritets inderligste overbevisning, men han blev afbrudt af kommissarius, der erklærede, at ligesom præsidenten ikke tilstedte nogen forhandling, kunde heller ikke regeringen anse en saadan for tilstedelig.

Den aabne udfoldelse i stænderforsamlingen af Slesvig-holstenismens gamle fane, som af det tyske parti var tilsigtet, hindredes altsaa, men det var dog ikke R.s hensigt at lade det bero blot hermed. Allerede faa dage efter at adressens indhold var bleven kendt, havde han ment at burde belave Kranold paa den mulighed, at de 26 underskrivere blev satte under tiltale², og i stændermødet 15. februar havde Kranold efter R.s anmodning³ givet forsamlingen den meddelelse, at det var kommen til regeringens kundskab, at eksemplarer af den selvfølgelig kun for forsamlingen bestemte adresse udbredtes i Slesvig: Der var i anledning heraf beordret iværksat en undersøgelse, og alle vedkommende kunde ventes at blive dragne til ansvar. I et brev af 18. febr. til Kr. skrev R. endnu bestemtere, at det sikkert endte med en monstreproces, og 23. — dagen for det Hallske ministeriums dannelse — meddelte han udtrykkelig, at det havde været og var hans plan at sætte de 26 under tiltale in corpore, om ikke væsentlige hindringer traadte i vejen. I slige sager var det imidlertid i øjeblikket, under ministerkrisen, umuligt at fatte aldeles afgørende beslutninger; noget kunde ogsaa afhænge af ma-

¹ Telegrafdepesche $18\frac{1}{2}$ og brev $19\frac{1}{2}$ fra R. til Kr. Telegrafdepesche og brev $18\frac{1}{2}$ fra Kr. til R.

² R. til Kr. $13\frac{1}{2}$.

³ Telegrafdepesche fra R. til Kr. $15\frac{1}{2}$.

majoritetens senere fremgangsmaade. »At regjeringen har courage til at tage fat paa en stænderdeputeret, skal folk nok faa at see. Saalænge jeg har noget at sige, skal overhovedet couragen ikke mangle.« I god overensstemmelse med denne R.s plan var det, naar Kranold noget efter overfor en interpellation af Thomsen-Oldenswort om en politiundersøgelse mod en adresse fra Eckernførde betonedede, at petitionsfrihed ikke medførte frihed for ansvaret for petitionens eller adressens indhold. Kranold mente at fornemme, at majoriteten følte sig truffen af disse hans ord og optog dem som en trusel eller advarsel, og han skrev til R., at han haabede, regeringen vilde fastholde sin strengthed, især lade de 26 anklage¹. Dette blev ogsaa almindelig ventet og fra dansk side krævet som modvægt mod den igen aabent proklamerede Slesvigholstenisme. Efter at man først havde besluttet at skride ind mod dem, der udbredte adressen udenfor forsamlingen, var det vel ogsaa naturligt nok at skride ind mod selve adressens ophavsmænd og underskrivere, idet den slesvigske stænderforfatning ikke tilsikrede de deputerede nogen særlig ukrænkelighed. Hvorledes det imidlertid gik med R.s plan, efter at det Hallske ministerium igen var traadt til, skal senere hen skildres.

Medens det saaledes foreløbig stod hen, hvad den endelige beslutning vilde blive i spørgsmaalet om tiltale i adresse-sagen, holdtes der jo allerede fra 4. febr. en salve i beredskab til stændermajoriteten: Ministerialskrivelsen i anledning af de Baudissinske forslag. Med afgivelsen af denne salve trak det imidlertid noget ud. Først 14. febr. havde Kranold som nævnt meddelt præsidenten, at han kunde sætte ogsaa »ubehagelige« forslag paa dagsordenen, og Baudissin var en tid syg², saa hans forslag kom ikke før før 21. febr. I den mellemliggende tid havde stænderne været optagne dels af drøftelsen af forskellige af regeringens lov-

¹ Kr. til R. 20/2.

² Aleth Hansen til R. 15/2.

forslag, og dels var et par af det tyske partis privatpropositioner komne til behandling.

I stændermødet 15. febr. motiverede saaledes Rumohr sit forslag om ophævelse af regeringsforbudene mod bøger og foreninger samt om ophævelse af ministerialbekendtgørelsen af 23. decbr. 1858. Det i denne bekendtgørelse udtalte almindelige forbud mod foreninger, fælles for Slesvig og Holsten, var, sluttede han, af en saadan beskaffenhed, at dets »consequente gennemførelse vilde stride mod sund menneskeforstand og vistnok kan betegnes som en overilelse«. Hvad han iøvrigt fremførte, svarede delvis til, hvad adresseudkastet indeholdt om denne sag. Om adresseudkastets indhold gælder i det hele, at saa godt som alt deri bortset fra selve det storpolitiske afsnit genfindes, men udstykket, i de talrige tyske privatforslag.

Imod Rumohrs forslag optraadte pastor Mørk Hansen som ordfører for det danske parti, men, som han sagde, tog han kun med ulyst ordet i denne sag. Det var nemlig hans overbevisning, og denne bestyrkedes for hver dag mere, at det var uheldigt, naar forsamlingen altfor meget befattede sig med sager og spørgsmaal af ren politisk natur. Kunde man derimod blive enige om at lade alle saadanne politiske og brændende spørgsmaal fare og anvende tiden til »i enighed og fredelighed med gjensidig agtelse og benyttelse af de kræfter, hvorefter forsamlingen er i besiddelse, at arbejde paa saadanne spørgsmaal, som ere til materiel fordel for den landsdeel, som vi repræsenterer«, troede han, at den forsamlingen tilmaalte tid var mere end tilstrækkelig til, at den kunde udrette meget godt. Overfor ugrundede angreb paa regeringen mente han imidlertid ikke at kunne forholde sig tavs. I et længere foredrag søgte han, forøvrigt paa basis af oplysninger, der formentlig var tilflydt ham fra R.¹, at paavise den slesvigholstenske tendens hos nogle af de af Rumohr omtalte foreninger samt i forskellige bøger, udkomne til skolebrug. Karakteristisk for denne tendens

¹ R. til Kr. $\frac{3}{2}$ og Mørk Hansen til R. $\frac{4}{2}$.

fandt han navnlig brugen af udtrykket »landet« eller »vort land« — »das Land, unser Land« — i betydningen »Slesvig-holsten«. Mørk Hansen sekunderedes af Aleth Hansen, der særlig gik ind paa det ophævede bibelselskab for Slesvig og Holsten. Ophævelsen kunde formentlig skyldes dets navn »die Landes-Bibelgesellschaft«, »die schleswig-holsteinische Bibelgesellschaft«, men desuden fremhævede han, at det senere bibelselskab særskilt for Slesvig virkede med langt større tilslutning og til langt større gavn end det ophævede.

Efter de to præster tog kommissarius ordet og fraraadede i et »stærkt bevæget«¹ foredrag at fremme det foreliggende forslag, der tilsigtede paany at knytte nogle af de baand, som før forenede hertugdømmerne. »Ugjerne, ja høist ugjerne mindes jeg en tid, som jeg ikke ønsker at tænke paa selv eller erindre andre om, en tid, som jeg gjerne vilde hengive til evig forglemmelse, men jeg maa gjøre det. Hvertil have de baand, som tidligere, før aaret 1848, forenede begge hertugdømmer, ført, hvortil ere de blevne misbrugte! Aldrig vil en regjering kunne indlade sig paa at knytte dem igjen, den maatte være slaaet med blindhed, den maatte have drukket af Lethestrømmen, dersom den gjorde det og derved fremkaldte nye ulykker. Aldrig vil man kunne vente saadant af en regjering, jeg gjentager det, aldrig«.

Fra dansk side deltog endvidere Skau og Krüger i debatten, og den sidstes motivering for at stemme imod forslaget skal kortelig omtales. Den viser klart den noget vanskelige stilling, som specielt en frihedsven som Krüger havde, naar det gjaldt at slutte op om regeringsstyret i Slesvig. Det kunde ikke nægtes, begyndte han, »at man her i salen ofte kommer i collision med egne meninger og betragtninger, saaledes at man kommer til at stemme imod forslag, som man under andre forhold og omstændigheder maatte tiltræde og understøtte«. Efter forslagsstillerens begrundelse skulde man jo nemlig tro, at enhver ven af friheden maatte kunne tiltræde forslaget, men saadant forholdt det sig ikke.

¹ Saadan omtaler Kr. selv sit foredrag i telegram til R. ¹⁵/₂.

Regeringen maatte med hin ulykkelige katastrofe, oprøret, for øje være berettiget til at sætte en skranke for alt, hvad der kunde bevirke en mulig gentagelse. Han kunde derfor ikke opfordre nogen til at stemme for forslaget.

I sine replikker fastholdt Rumohr den fuldkommen upolitiske karakter af de omtalte foreninger. Overfor Mørk Hansen hævdede han, at han ikke havde nævnt skolebøger, og i anledning af Kranolds udtalelse, at regeringen aldrig vilde kunne indlade sig paa igen at knytte baand, som før havde forenet hertugdømmerne, henviste han til de anderledes formede udtalelser i regeringsdepeschen 6. decbr. 1851. Hertil henvistes jo ogsaa i adresseudkastet. En komités nedsættelse vedtoges derefter med 24 st. mod 16, og til komitémedlemmer valgtes udelukkende tyskere. Propositionen færdigbehandlede i møder 12. og 13. marts, men forhandlingerne her bød ikke paa særligt nyt udover, hvad der var fremkommet ved motiveringen.

Det skal her bemærkes, at kun et par dage efter motiveringen af Rumohrs proposition anmeldtes en noget lignende fra Hansen-Grumby: om ophævelse af ministerialbekendtgørelsen 23. decbr. 1858, navnlig for saa vidt angik forbud mod pensionsforeningen af almueskolelærere i hertugdømmerne. Med grund gjordes der fra Mørk Hansens side, da denne senere, 1. marts, motiveredes, opmærksom paa, at der jo allerede forelaa en proposition om selvsamme genstand, hvorfor han foreslog den henvist til komiteen herom. Det tyske parti gjorde imidlertid atter sin talstyrke gældende og vedtog en selvstændig komités nedsættelse, men dennes betænkning naaede dog ikke til behandling.

Endelig 21. febr. kom de Baudissinske propositioner om presse- og foreningsfrihed for, og det skulde altsaa nu vise sig, om regeringen, saadan som Blixen-Finecke troede, var i stand til at stikke den fra tysk side udspillede trumf.

Ved mødets begyndelse — forud for motiveringen — fik den kongelige kommissarius ordet for at oplæse den meddelelse fra ministeriet, som han ifølge paalæg havde at

gøre forsamlingen i anledning af de to propositioner. »I ethvert land, hvor den lovlige tilstand for en tid har været forstyrret«, begyndte meddelelsen, »maa det være regeringens opgave efter ordens og lovlighedens gjenoprettelse at vaage over, at de under den lovløse tilstand i bevægelse komne lidenskaber holdes i tømme, at spirerne til fornyet opæggelse qvæles og gemytterne heroliges«. Det havde derfor i og for sig ikke været mere end naturligt, om saadanne friheder som presse- og forsamlingsfrihed, der lettest lod sig misbruge i lovløshedens tjeneste, var blevne indskrænkede, men dette var dog ikke sket i Slesvig. At regeringen imidlertid maatte være yderst varsom med at udvide disse friheder, var klart, naar man saa hen til, at Slesvig for næppe et tiaar siden havde været skuepladsen for et oprør, karakteriseret i ministerialreskriptet af 3. novbr. 1853, der foruden udenlandsk understøttelse i væsentlig grad skyldtes en paa et væv af løgn grundet agitation i tale og skrift. Fra udenlandsk, navnlig fra tysk side tilflød der desuden stadig de separatistiske bestræbelser understøttelse, hvorpaa den største del af den tyske dagspresse daglig indeholdt beviser. Naar befolkningen i Slesvig hidtil ikke i fuldt maal besad de forskellige friheder, var dette derfor kun en naturlig følge af de herskende forhold. Regeringen var imidlertid besjælet af ønsket om at bringe de af monarkiets dele, som ikke hørte til det tyske forbund, »altsaa det danske hertugdømme Slesvig og kongeriget«, paa lige fod med hensyn til nydelsen af statsborgerlige friheder, og den vilde saaledes ogsaa være rede til at imødekomme ønsker fra stænderne om udvidet presse- og forsamlingsfrihed, om tiden hertil kunde siges at være kommen. Men dette kunde den ikke. Det maatte nemlig være en forudsætning, at ogsaa andre forhold først ordnedes overensstemmende med de frihedsprincipper, hvorfra de nævnte forslag var udsprungne; de bestaaende uligheder mellem befolkningens forskellige klasser maatte udjævnes, ved at de mangfoldige privilegier, som ridderskabet og de adelige godser sad inde med, af-

skaffedes, bl. a. ogsaa deres særlige repræsentation i stænderforsamlingen. Dersom nu de foreliggende forslag var et virkeligt udtryk for befolkningens og forsamlingens ønsker, kunde det ikke betvivles, at forsamlingen og navnlig dens privilegerede medlemmer vilde være rede til at opgive disse forrettigheder for at skabe en saadan tilstand, at befolkningen i det hele kunde delagtiggøres i et større maal af politiske friheder. En anden nødvendig forudsætning var befolkningens erkendelse af det ubeføjede og skadelige i udlandets indflydelse, hvilken bortledte opmærksomheden fra gavnlige formaal til øjemed, der kun havde kuldkastelsen af bestaaende lovlige forhold til endeligt maal. Til at fremkalde denne erkendelse, saaledes sluttede skrivelsen, vilde forsamlingen kunne væsentlig bidrage »ved at afholde sig fra andragender og forhandlinger, der uden at give noget-somhelst praktisk udbytte aabenbart kun kunne tjene til at agitere befolkningen, og ved med alvor og omhu og uhildet blik at drøfte de den forelagte lovudkast, der ere fremgaaede af... kongens varme interesse for at afhjælpe nogle af de øiensynligste mangler i landets i saa mangfoldige retninger forældede lovgivning. Ikkun ved en saadan forandret optræden vil forsamlingen kunne vente, at andragender af den her foreliggende art af regeringen kunne betragtes som udgaaede udelukkende af et hensyn til den af den repræsenterede landsdeels sande tarv, medens det i modsat fald vil være klart, at der ikke kan være anledning til at tage noget-somhelst hensyn til slige andragender«.

Det var unægtelig skrap tale, der her førtes mod stændermajoriteten, og straks da oplæsningen var endt, for Baudissin op og skreg, vel navnlig under indtrykket af slutningspassussen: »Jeg protesterer paa det høitideligste mod denne til forsamlingen rettede insinuation«. Præsidenten fandt sig ogsaa foranlediget til med det samme at hæve mødet, idet han udtalte, at han hellere havde set, at de ikke havde hørt paa denne oplæsning. Han troede ikke, at man nu var i stemning til at forhandle videre, og mente

det i forsamlingens interesse bedst foreløbig at udsætte motiveringen af de foreliggende propositioner.

Den Blixenske skrivelse lignede i sin kraftige tilrettevisning af stænderne meget det Moltkeske reskript af 3. novbr. 1853, hvilket jo ogsaa paaberaabtes i skrivelsen. Baggrunden for tilrettevisningen var imidlertid baade uden- og indenrigspolitisk i høj grad forandret, og den kom desuden fra et ministerium, der stod lige foran sit fald.

Den politiske plan, der indeholdtes i skrivelsen, gik, som forhen betonet, ud paa først ved fremhævelsen af, at regeringen i og for sig var villig til vidtgaaende demokratiske reformer — stændermajoriteten kunde blot begynde selv! — at afsløre, hvor liden virkelig frihedskærlighed der stak i majoritetens liberalt farvede opposition mod regeringen, og dernæst at iværksætte et demokratisk felttog mod de privilegerede for derved at splitte den kompakte tyskhed. Bekræftelsen paa det første lod ikke vente længe paa sig, thi allerede tre dage efter, da Baudissin endelig kom til at motivere sine forslag, begyndte han med at nedlægge indsigelse imod, at han ved motiveringen »skulde indrømme nogetsomhelst, skulde anerkjende nogetsomhelst, skulde bortgive noget af det, der vedkommer nogle af mine eller andres lovlige rettigheder, som det nylig udkomne reskript sigter til . . .« Mere bestemt kunde der vel ikke tages afstand fra den i reskriptet udtalte formodning om, at ridderskabet vilde bidrage sit til større almindelig frihed for befolkningen. Hvad derimod regeringens paatænkte demokratiske felttog angik, faldt dette bort, da det ministerium, der havde fattet planen, tre dage efter oplæsningen gik af. Den Blixenske urolige daadstrang afløstes af Wolfhagens uvirksomhed og den Hallske »halvhed«. Hvorvidt planen om splittelsen af tyskheden kunde have lykkedes for regeringen, faar saaledes staa hen. Imidlertid faldt denne plan, som ligeledes tidligere bemærket, sammen med betragtninger, der var oppe indenfor den danske stænderminoritet, og herfor som for det danske partis tilslutning til planen og virksomhed for dens udførelse skal der nu gøres rede.

7.

**Minoriteten samstemmer i ministerialskrivelsens politik;
dens herhenhørende forslag.**

Adskillig tid inden stændernes sammentræden, ja forinden venstregeringens dannelse, støder vi hos medlemmer af den danske stænderminoritet paa betragtninger lignende dem, der laa bag ministerialskrivelsen. Bestemttest udformede træffer vi dem hos det nyindtraadte medlem, pastor Mørk Hansen. Denne havde allerede 1858 i et gensvar paa et tysk indlæg i sprogsagen fremhævet, hvorledes folk som Hansen-Grumby og Thomsen-Oldenswort med fæller, som i stænderne kæmpede for det danske sprogs afskaffelse, i grunden kun løb det holstenske ridderskabs ærinder: »Naar de f. ex. kæmpe for, at de adelige godsejere fremdeles fritages for ethvert bidrag til skolevæsenet, at den for Slesvig saa ufordelagtige slesvig-holstenske fællesbrandkasse bevares osv., saa giver dette et godt indblik i forholdene«¹. Et par maaneder forinden stændernes sammentræden meddelte han R.², hvordan det i denne tid ofte løb om i hans hoved, »om det ikke skulde være muligt at røkke lidt ved den ved sprogagitationerne frembragte alliance, der navnlig i stænderforsamlingen bestaaer imellem ridderskabs-godsejer partiet og den sydslesvigske almue«. Skulde det, spurgte han, ikke være muligt at overbevise sidstnævnte klasse om, at dens interesser i virkeligheden var hines stik modsatte. Saadanne sager som brandkassesagen forekom ham bedst tjenlige her-til, men i det hele syntes ham »ethvert forslag, enhver bestræbelse sigtende til at hæve de mangfoldige uligheder i byrder og rettigheder, som endnu fra adelsvældens tid bestaaer her«, at maatte have denne virkning, saaledes forslag om at ophæve godsejernes frihed for bidrag til skole og kirke, om jagtrettigheden osv. Han vilde dog ikke, at man

¹ Mørk Hansen: Ernst Friedlieb... i Dansk Maanedsskrift. 7 bd. 1858, 463 anm.

² Mørk Hansen til R. 1859 ²²/₁₁.

skulde fratage godsejerne deres rettigheder uden erstatning, men troede, »at forhandlinger om saadanne sager vilde bringe modsætningen i interesser for dagen, og om end de nuværende deputerede af bondestanden vilde staae paa ridderskabets og godsejernes side, saa vilde deres vælgere neppe gjøre dette ret længe«. I samme retning skrev han et par uger efter stændernes aabning¹, idet han i anledning af den daglig voksende syndflod af tyske agitationsforslag bemærkede, at det maaske var god taktik, at der ogsaa fra dansk side indgaves andragender, men »i anden retning, navnlig saadanne, som aabenbart have befolkningens bedste til formaal«. Han nævnte her igen brandkassesagen, desuden et forslag af Skau om at sætte verdslige embedsmænd paa fast gage og et af ham selv indbragt forslag om ophævelse af den frihed for bidrag til skolevæsenet, som skoleanordningen af 1814 hjemlede adelige godsejere og besiddere af adelige stamparceller. Dette hans forslag vilde naturligvis blive forkastet, men kunde blive »et frøkorn, som i tiden kan bære sin frugt som middel til at bryde den unaturlige alliance mellem ridderne og de sydslesvigske bønder«.

Ogsaa hos det danske partis fører udadtil, Laurids Skau, træffer vi før stænderforsamlingen planer om at søge denne alliance brudt. I efteraaret 1859 søgte han f. eks. at formaa en ungdomsbekendt af sig, gaardmand J. F. Lorenzen i Ravsted, til et samarbejde til gavn for folkefriheden. Lorenzen havde oprindelig været med i den slesvigske forening, men var gaaet over til Slesvigholstenerne og havde spillet en rolle blandt disse². Skau gav baade smiger og løfter med rund haand³. Det var utilgiveligt, om saa gode evner som Lorenzens skulde druknes i kaffepunsch. »Er du valgbar til stænderne?« spurgte han. »Der var din plads, thi du synes skikket til demokratiets bærer i en saadan forsamling, til det medierende element, der kunde dæmpe de extravagante

¹ Mørk Hansen til R. 1860 ⁴/₂.

² Skau til R. 1859 ¹²/₁₂.

³ Skau til J. F. Lorenzen 1859 ¹/₁₁. Skaus papirer. Kgl. bibl.

Slesvigholstenere og tømme de ravidanske. Du kunde være de egentlige bønders fører og en gavnlig mellemmand til at fremme det almindelige vel, saa at gode love kunne slippe igjennem, uden at strande enten paa tydsk eller dansk fanatisme...« Selv fremstillede Skau sig som den, der hadede privilegier og svang frihedsfanen, i hvilket han forment L. enig med sig, hvorfor de ogsaa maatte kunne samarbejde: »Praktiske mennesker bør ikke drukne i luftige ideer; der bør kræves resultater. Lad os da forsøge, om vi ikke i fællesskab kunne kræve dem«.

Efter at Lorenzen havde svaret imødekommende paa dette Skaus brev¹ — hans svulmende hjerte imødestrømmede Skau i anledning af tilbudet at skaffe ham i en stilling, der nogenlunde svarede til hans evner —, skrev Skau til Regensburg og udviklede for denne, hvilken fordel det vilde være at hverve en mand som Lorenzen til dansk agitator. Han vilde som redaktør for et sydslesvigsk blad kunne bringe splittelse tilveje mellem den sydslesvigske almue og ridderskabet². Skaus planer om at bringe Lorenzen i en saadan stilling blev dog ikke til noget, skønt det ikke ses, at de er strandede paa modstand hos L. selv, og skønt ogsaa R. delvis erklærede sig rede til at understøtte dem og søge de fornødne pengebevillinger udvirkede³. R.s angivelse af de grænser, indenfor hvilke han kunde tænkes at ville understøtte Skaus bestræbelser, er imidlertid saa karakteristisk, at den her fortjener at anføres. »Intet kan«, skrev han i sit svar til Skau, »i politisk henseende efter min mening være fortjenstligere end at overbevise dem af vore nærmeste landsmænd, som nu af gammel vane lade sig lede til at vende blikket mod syd, om at de befinde dem i en fordærvelig vildfarelse, og at deres og hertugdømmets sande interesser fordre, at de slutte sig til Nordslesvigerne, hos hvilke aabenbart findes spire til en sand og gavnlig udvik-

¹ J. F. Lorenzen til Skau 1859 ²⁴/₁₁. Skaus papirer. Kgl. bibl.

² L. Skau til R. 1859 ¹²/₁₂.

³ R. til L. Skau 1859 ¹⁹/₁₂. Kopi ved Skaus breve til R.

ling for Slesvig i harmonie med kongeriget. Det er en selvfølge, at man for at naae dette maal maa gjøre opmærksom paa og fremhæve ikke blot de fordele, som derved vilde naaes, men ogsaa de misligheder og tab, som de nu bestaaende tilknytningspunkter med Holsteen fremkalde, og som en nærmere forbindelse med Holsteen, endsige en tilslutning til Tydskland i langt høiere grad vilde fremkalde. Men udentvivl skal man derhos tillige undgaae at prædike eller vække splid og had. Jeg troer ikke engang, man bør arbeide paa at frembringe en saadan stemning mellem Slesvig og Holsteens befolkning, men at arbeide paa at frembringe den blandt forskjellige classer af Slesvigs befolkning vilde jeg, selv om det øieblikkelig kunde bringe politisk fordeel, erklære for ubetinget urigtigt. Det vilde være en sæd, hvoraf der upaatvivlelig vilde, ja med nødvendighed maatte opstaae bittre frugter, og hvad der er hovedsagen, det er i og for sig uret«.

Naar Regenbug her overfor Skau tog afstand fra tanken om at vække »splid og had« blandt den slesvigske befolknings forskellige klasser, ligger den formodning nær, at han ogsaa maa have været imod Mørk Hansens plan om tilvejebringelsen af en politisk klassesdeling. Men desværre ses det ikke, hvad han har svaret paa Mørk Hansens breve herom. Som tidligere nævnt var han heller ikke »videre stemt« for den i ministerialskrivelsen proklamerede kamp mod de privilegerede. Denne faldt jo derimod udmærket i traad med de af Skau og Mørk Hansen allerede forinden fremsatte tanker, og disse kan altsaa paa en maade siges at være blevne accepterede som officielt regeringsprogram af den Blixenske regering.

Stænderminoritetens opgaver indskrænkede sig ifølge Mørk Hansens nævnte betragtninger ikke blot til felttoget mod privilegierne med det formaal at splitte Sydslesvigs bønder og riddersmænd. Hertil knyttede sig dels fremhævelsen af det økonomisk skadelige i det bestaaende fællesskab med Holsten og dels betoningen af, at stændermino-

riteten ene varetog Slesvigs virkelige materielle interesser, medens det tyske parti ganske gik op i den nationale kamp. Helt nye var vel ingen af disse sidste strenge paa det danske partis instrument, ogsaa i de foregaaende stænderforsamlinger og i pressen var de blevne brugte, men de ansloges dog nu i agitatorisk øjemed langt kraftigere end forhen. Det skal her bemærkes, at det danske parti kunde hejse liberalismens fane uden frygt for indre uenighed. Det talte i sine rækker ikke een ridder eller godsejer, og dets førere, Krüger, Mørk Hansen, Skau, var udprægede frihedsmænd. Det kunde ogsaa bedre end det tyske afse tid og kræfter til drøftelse af landets materielle anliggender. Vel maatte det være betænkt paa at støtte regeringen overfor de tyske angreb, men i nationalpolitisk henseende var dets stilling ellers nærmest defensiv. Det tyske parti holdtes derimod alene sammen af den nationale kamp, varierede denne indtil det trættende og søgte at undgaa alle andre emner, der kunde aflede opmærksomheden fra denne og mulig frembringe uenighed i dets rækker.

De forslag fra dansk side, der kommer ind under ovennævnte synspunkter: kamp mod privilegierne og kamp mod fællesskab med Holsten samt arbejde for den materielle udvikling, skal vi nu kortelig omtale. Til førstnævnte kategori hører det af Mørk Hansen stillede forslag om ophævelse af de adelige godsejeres fritagelse for skoleafgifter. Det motiveredes i mødet 15. febr., og her fremhævede Mørk Hansen det urimelige i fritagelsen, selv om man ikke i Slesvig kunde anse denne for noget mærkeligt: »Denne landsdeel er nemlig ulighedernes og privilegiernes land, her findes mange undtagelser fra den regel, at alle landets beboere skulle være lige for loven«. Han omtalte i denne forbindelse ogsaa de privilegeredes fritagelse for afgifter til kirkerne, hvorom han forøvrigt havde tænkt at stille et selvstændigt forslag, hvad der dog ikke blev noget af¹. Netop i de rolige tider, mente han, skulde man søge at udjævne bestaa-

¹ Mørk Hansen til R. 4/2

ende uligheder, og han vilde ikke have ophævelsen foretaget uden erstatning. Forslaget støttedes af Skau og pastor Christiansen, men der udspandt sig iøvrigt ingen videre diskussion om det. Som af Mørk Hansen selv ventet, forkastedes nedsettelsen af en komité af det tyske parti: 26 stemmer mod 14. Rettet mod de privilegerede var ligeledes et af Mørk Hansen i forening med de to landborepræsentanter Blatt og Hansen-Ravnskobbøl 8. febr. indbragt forslag om forandring i jagtloven af 8. febr. 1854, tilsigtende en afløsning af jagttrettighederne. Mørk Hansen skrev senere 28. febr. til R., at han indbragte det væsentlig for at føje sine venner i og udenfor forsamlingen blandt bondestanden. Bondestanden i Nordslesvig var meget opsat paa at faa denne sag frem, og den kunde gøre sin nytte, »just naar den forkastes ved riddernes opposition«. Imidlertid kom sagen dog ikke for. Kranold var betænkelig ved dens behandling, da den var et fællesanliggende, idet udbyttet af jagten tilfaldt fælleskassen, og mente det rettest at lade den bero, til Krüger kunde bringe den frem i rigsraadet. Mørk Hansen og medforslagsstillere, der fremfor alt vilde undgaa overskridelse fra minoritetens side af forsamlingens omraade, fandt sig derefter i, at den ikke blev sat paa dagsordenen¹.

Det stærkeste fremstød mod ridderne foretog det danske parti dog med det af Krüger indgivne forslag om forandring af valgloven ved indførelse af almindelig valgret i stedet for klassevalgene. Forslaget kom først til behandling henimod forsamlingens slutning, i mødet 16. marts, og da Krüger var bleven syg, maatte Skau overtage motiveringen. Ved omtalen af Krügers grunde for forslaget tog Skau paa nogle punkter afstand fra disse; det gjaldt saaledes spørgsmaalet om afskaffelse af gejstlighedens repræsentation, og han ud-

¹ Telegrammer ¹⁷/₂ og ¹⁸/₂ og brev ¹⁸/₂ fra Kranold til R. Telegram ¹⁸/₂ fra R. til Kr. Endnu i brev ¹/₃ til Kr. fra R. omtaler denne dog, at Mørk Hansen havde stærk lyst til at komme frem med jagtsagen, og bemærker, at Kr. gerne kunde give ham fri, om han ikke havde overvejende betænkeligheder.

talte ogsaa, at han egentlig personlig havde ikke ringe sympati for en særlig repræsentation af de større grundejere. Derimod kunde han ikke indse, at der var nogen grund til en egen repræsentation for ridderskabet. Dette havde hverken vist sig som nogen særlig støtte for kronen, og det havde heller ikke lagt nogen særlig dygtighed for dagen. Skau gjorde dog her ironisk en undtagelse med hensyn til det ridderskabelige medlem Ahlefeldt-Lindau, og denne tog sig Skaus spot saa nær, at han kort efter som protest udtraadte af forsamlingen med den begrundelse, at præsidenten ikke ydede ham den fornødne beskyttelse¹. En vis lav census som betingelse ved indførelse af almindelig valgret mente Skau, at Krüger ikke vilde frygte for at gaa med til. Iøvrigt lagde Skau i sin motivering i ringere grad hovedvægten paa det liberale og sociale end paa det nationalpolitiske: den gældende valglov med dens repræsentation af ridderskab og godsejere, der alle var tyske, skabte en unaturlig majoritet i stænderforsamlingen for det tyske parti, »uagtet den tydsktalende deel ikke indtager det halve af hertugdømmet Slesvigs fladerum«. Forfatningsbestemmelsen om ligeberettigelse for nationaliteterne gjordes herved i virkeligheden til en nullitet². Fra tysk side fremhævedes det under debatten, at selv om man saa bort fra de privilegerede medlemmer, var majoriteten tysk. Saaledes var, betonedede gaardejer Momsen, af de mindre landejendomsbesidderes repræsentanter kun de 6 danske, men de 11 tyske, medens forholdet, hvad angik købstæderne, var ligeligt. Bemærkelsesværdig er Hansen-Grumbys udtalelse om, at medens man fra det danske partis side søgte at give sig et populært ud-

¹ Skaus udtryk Stændertidende 1057 synes med moderne parlamentariske forhold for øje unægtelig ikke særlig graverende, men de misbilligedes iøvrigt af i hvert fald adskillige af hans partifæller, se f. eks. redaktør Grimm, Sønderborg, til Skau ²⁸/₃ Kgl. bibl. og Dannevirke ²⁴/₃.

² Paa dette nationalpolitiske synspunkt ønskede R. ogsaa i brev til Skau ²⁵/₂, Kgl. bibl., at hovedvægten ved motiveringen maatte blive lagt. Skau havde i brev ²³/₂ til R. udtalt frygt for, at forslaget i Tyskland skulde betegnes som »rød-demokratisk«.

seende og repræsenterede ideer, »som ikke ere andet end ideer«, vilde hans parti holde paa den bestaaende ret. Udtalelsen viser sammen med lignende i den tyske presse¹, at man paa tysk side ikke var blind for de farer, som det liberale danske felttog kunde indeholde for sammenholdet i den tyske majoritet. — Trods sin kærlighed til det bestaaende fandt Hansen-Grumby dog, at gejstlighedens repræsentation kunde have skavanker — flertallet af denne var jo danske, og Skau havde som nævnt i modsætning til Krüger ogsaa villet bevare dens repræsentation! — thi den indflydelse paa befolkningen, der var forudsætningen for dens repræsentation, fandtes ikke i en del af hertugdømmet, »hvorimod der saa meget føleligere spores et tryk«. Thomsen-Oldenswort mente, at man med rette kunde andrage om noget ganske andet, nemlig om ændring af det system, at ved valgene valgdirektøren og hans sekretærer udslettede, hvem de vilde, paa valglisterne. Behandlingen af forslaget ved en komité forkastedes atter af det tyske parti.

Hvad der ikke lykkedes for det danske parti: delingen af majoriteten efter klasseinteresser, var paa nippet til at fremkaldes ved et af et medlem af selve majoriteten stillet forslag, og det er derfor naturligt her at omtale dette: det af gaardmand Arp, den deputerede for 15. landvalgdistrikt, indgivne forslag om afløsning af de hoveritjenester, der endnu paahvilede undersaatterne af adelige godser². Ved forslagens motivering understøttedes det fra dansk side, og nedsættelsen af en komité vedtoges enstemmigt. I denne udtalte dog det ene medlem, godsejer Schmidt-Vindeby, sig imod en tyungen afløsning, og ved forslagens foreløbige behandling i mødet 14. marts drog navnlig godsejer Kittel stærkt til felts mod en saadan. Skønt hoveriets afløsning var nævnt i ministerialreskriptet som en betingelse for udvidet trykkefrihed, udtalte han, kunde han ikke gaa ind

¹ Se saaledes Altonaer Mercur 26/2 60.

² Forslaget støttedes af en del indkomne petitioner. Stændertidende, tillæg I, 266 f.

derpaa: En tvangslov krænkede retsprincippet, og respekterede man ikke længer kontraktsforhold, styrede man lige løs paa kommunismen! Arps forslag opnaaede imidlertid ikke at komme til endelig behandling og afstemning, saa den deling af majoritetens stemmer, som det sikkert maatte have fremkaldt, blev ikke konstateret.

I kampen mod fællesskab med Holsten var det danske partis vigtigste vaaben brandkassesagen, hvis betydning Mørk Hansen i hans ovenfor gengivne betragtninger ogsaa gentagne gange fremhævede. Brandforsikringsvæsenet hørte til de ved Januarkundgørelsen tilsikrede fællesinstitutioner for hertugdømmerne, men for Slesvig var den slesvig-holstenske brandkasse yderst ufordelagtig, da der gik meget store summer ud af landet til Holsten til dækning af brandskaderne der¹. Fra dansk side undlod man selvfølgelig ikke stærkt at fremhæve dette, og f. eks. skrev L. Skau i Dannevirke 29. novbr. 1859 en artikel med en oversigt over forholdet for den slesvigholstenske købstadbrandkasses vedkommende og i Slesvigske provindsialefterretninger 1860 en artikel om brandforsikringsvæsenet, hvor han nærmest gik ind paa forholdet for landdistrikterne. Allerede i den foregaaende stændersamling var der ogsaa fra Krügers side bleven stillet et forslag, der tilsigtede at indskrænke Slesvigs bidrag til brandskader, hvad husbygninger paa landet angik, til de brandskader, der forefaldt indenfor Slesvigs eget omraade, men det var bleven forkastet. Sammen med Bladt stillede han imidlertid nu igen et herhenhørende forslag, nemlig om ophævelse af tvangen for landejendomsbesiddere til at lade deres bygninger forsikre i den med Holsten fælles brandkasse, dog at bemeldte brandassurance fremdeles bestod.

Krügers og Bladts forslag kom til behandling 1. febr. og blev motiveret af Bladt, der henholdt sig til det uheldige i den herskende tvang, der kun avlede uvilje og utilfreds-

¹ Se herom bl. a. ogsaa motiverne til det af regeringen stænderne i 1863 forelagte udkast til en forordning ang. brandforsikringsvæsenet.

hed, medens en fornuftig frihed fremmede tilfredshed og velvære. Det var, udtalte han endvidere, et særkende ved tiden, at man var »meget, ja altfor meget tilbøielig til at betragte alt, selv det uskyldigste, fra et politisk standpunkt, men her i dette tilfælde synes det mig dog ikke, at der kan være nogen tanke eller tale om politik«. Han bad derfor meget forsamlingen om at fjerne alle mulige politiske betragtninger fra denne sag. De politiske betragtninger blev dog ikke holdt borte fra diskussionen, og fra dansk side bidrog navnlig Mørk Hansen til at tilspidse denne. Fællesbrandkassen havde, udtalte han, i de sidste 64 aar forvoldt Slesvig et tab af over $1\frac{1}{2}$ million rigsdaler, saa man skulde synes, at enhver, der følte sig som repræsentant for befolkningen i Slesvig, af yderste evne vilde arbejde for det fremsatte forslag. Alligevel var forslaget, der havde været fremme i foregaaende stænderforsamlinger, bleven forkastet, »et forunderligt særsyn, men der er saa mange særsyn i dette velsignede land, saa mange særsyn i denne forsamling«. Paa hans egen betragtede beboerne den foreliggende sag som »en prøvesteen for stænderforsamlingen, saa at de ved den ville komme til kundskab om, hvem der mener det ærligt med Slesvig, hvem ikke«. Det tyske parti vilde dog heller ikke nu indlade sig paa forslaget, og gdr. Mømsen bemærkede ligefrem, at for ham var det, at brandkassen mellem Holsten og Slesvig havde bestaaet i aarhundreder og var et af de faa baand, der efter Januarkundgørelsen endnu bestod, allerede grund nok til at stemme mod forslaget. En komités nedsættelse forkastedes med 25 stemmer mod 15.

Et forslag, der ligesom dette om brandkassen havde sin brod rettet mod et for hertugdømmerne fælles institut og appellerede til de materielle interesser, var et af provst Aleth Hansen stillet om at nedsætte Slesvigs bidrag til Kiels universitet, men det kom imidlertid ikke til forhandling i salen¹.

¹ Det kan her ogsaa nævnes, at departementchef E. Vedel, da han ²⁷/₁ sendte C. Juel oplysninger om bidragene til de fælles straffeanstalter i anledning af en interpellation fra senator Marquardsen, skrev, at der her

Af neutrale andragender, som det danske parti indgav med »befolkningens bedste til formaal«, maa først og fremmest nævnes Skaus straks i forsamlingens begyndelse stillede om inddragelse af unødvendige embeder samt fast gagering af samtlige verdslige embedsmænd m. m. I breve til R. kort forud for stændernes aabning havde han stærkt betonet betydningen af, at dette andragende kom frem, samt anket over de nye danske embedsmænds sporteljageri, ligesom han ogsaa havde fremhævet det beklagelige i, om et saa populært forslag faldt i tyskernes hænder som agitationsmiddel¹. Trods de ikke ringe betænkeligheder, som R. ytrede overfor rejsningen af spørgsmaalet, skønt han i og for sig sympatiserede med tanken², indgav Skau 30. janr. sit forslag. Formentlig var dette ikke uden tilskyndelse af C. Juel, der havde sendt ham materiale til det³, og i hvert fald var baade denne og Blixen-Finecke indforstaaede med indgivelsen⁴. Forslaget mødte i stænderne en bedre modtagelse end det danske partis ovenfor omtalte forslag, og en komité nedsattes enstemmigt, men den afgav ingen betænkning. Ved motiveringen af forslaget fandt Hansen-Grumby sig i anledning af nogle udtalelser af Mørk Hansen foranlediget til at benægte, at der fra tysk side var tale om at haandhæve en systematisk opposition.

Til de neutrale andragender maa ogsaa det af P. A. Petersen stillede andragende om indførelse af forligskommissiøns frembød sig en fortrinlig lejlighed »for en deputeret, hvem Slesvigs interesser ligge paa hjerte, til at fremkomme med et alvorligt andragende om, at det hele fællesskab m. h. t. straffeanstalterne søges ophævet...« Skaus papirer, kgl. bibl. Et saadant andragende stilledes dog ikke.

¹ Skau til R. ¹²/₁₂ 1859 og ⁸/₁ 1860.

² R. til Skau ¹⁹/₁₂ 1859 og ⁵/₁ 1860. Skaus papirer. Kgl. bibl.

³ C. Juel til Skau ⁷/₁ 1860.

⁴ Skau siger i brev ³⁰/₁ til Godske Nielsen, at Blixen og Juel den foregaaende dag bad ham indbringe gagesagen, da de frygtede for, at sagen ellers skulde blive indbragt fra modstandernes side. Dette gjorde Skau saa ogsaa samme aften. Forslaget er dog dateret 30. jan. Det kan bemærkes, at ministeriet Rotwitt i kongeriget havde rejst sagen om fast gage for embedsmændene. Neergaard: Under Junigrundloven II, 367 f.

sioner regnes, men det havde ganske vist i tysksindedes øjne den temmelig store skavank, at det her drejede sig om indførelse af en allerede i kongeriget bestaaende institution¹. Altonaer Mercur 22. febr. mente heller ikke at kunne frakende andragendet en politisk eller national partitendens, men fandt det dog alligevel rimeligt, at hensynet til institutionens nytte fik den tyske majoritet til at dele sig². Nedsættelsen af en komité vedtoges med 27 mod 11 stemmer, og komiteens betænkning, som imidlertid ikke kom til forhandling i salen, anbefalede enstemmig forslaget. Neutral karakter havde ligeledes en del andre mindre forslag, som fra dansk side fremkom, P. A. Petersens om indskrænkningen af concessioneringen af høkere og næringsdrivende paa landet, et par af Mørk Hansen vedr. fattigvæsenet m. fl., men der er her ikke grund til nærmere at dvæle ved disse eller deres skæbne.

8.

Majoritetens systematiske opposition, stilling til regeringsforslagene og egne privatpropositioner.

Den tilrettevisning fra regeringens side, som ministerialreskriptet i anledning af Baudissins propositioner tildelte majoriteten, fik hverken denne til at opgive eller til at mildne formen for dens opposition, og denne bar, trods Hansen-Grumbys ovenfor nævnte benægtelse, nærmest systematisk præg. Fra dag til dag voksede den, og den gav sig udslag ikke blot ved de af majoriteten selv stillede privatpropositioner, men lige fuldt ved behandlingen af de forelagte lovforslag. Overalt, hvor det nogenlunde lod sig gøre, tog majoriteten lejligheden i agt, saa at ingen tvivl skulde blive tilovers om dens egentlige sindelag. Nogle eksempler fra dens stilling til lovforslagene skal her først anføres.

Blandt de forelagte regeringsforslag fandtes der et saa

¹ Et lignende forslag havde været fremme i den foregaaende stænderforsamling.

² Jvf. ogsaa Itzehoer Nachrichten ¹⁰/₃ og Flensburger Zeit. ²¹/₃.

politisk uskyldigt som udkast til en forordning omhandlende eftertryk m. m. Men i den herom nedsatte komité fremkom majoriteten med forslag om at tilføje, at enhver forfatter var pligtig at aflevere et eksemplar af sit skrift til Kiels universitetsbibliotek, og den brugte om dette det fatale udtryk: »die Universitätsbibliothek unseres Landes«, altsaa efter de danskes opfattelse maskeret Slesvigholstenisme. Dette majoritetens forslag toges dog senere tilbage, da præsidenten erklærede det brugte udtryk for utilstedeligt, og det desuden under diskussionen oplystes, at den gældende lovgivning allerede indeholdt afleveringsbestemmelser. Med et par mindre, uvæsentlige ændringer vedtoges derefter regeringsforslaget.

I materiel henseende var bl. a. det af regeringen forelagte udkast til en vekselforordning for hertugdømmet af ikke ringe betydning. Det byggede i alt væsentligt paa de for Flensborg by gældende bestemmelser, men det ændredes af den nedsatte komité, hvoraf iøvrigt begge de flensborgske deputerede var medlemmer, i overensstemmelse med de i Holsten og i Hamborg gældende regler. Under diskussionen betonedes kommissarius, at det i almindelighed var regeringens anskuelse, at der ved lovbestemmelser først skulde tages hensyn til den vedkommende landsdels særlige forhold og dernæst til »de forhold, der findes i den anden til det samme monarchie hørende landsdeel, som har en aldeles lignende statsretlig stilling som hertugdømmet Slesvig, nemlig kongeriget«¹. Indførelse af den tyske vekselret for at fremme samkvemmet med Hamborg og Tyskland vilde — forudsat, at det ikke var bevist, at dennes bestemmelser var de mest passende for Slesvig — betyde en tilsidesættelse af det eksisterende, ikke saa ganske ubetydelige samkvem mellem Slesvig og kongeriget. Herimod bemærkedes det af Ahlefeld-Lindau, at vel kom man, om man vendte sig nord paa, til kongens undersaatte, men der fandtes ogsaa undersaatte i retningen mod syd, i Holsten: »Jeg

¹ Stændertidende 1016.

indseer derfor slet ikke, hvorfor vi ikke ligesaagodt kunne vende os sydpaa som nordpaa«. Det af komiteen ændrede og sluttelig enstemmigt vedtagne udkast blev af regeringen ikke fundet egnet til stadfæstelse¹.

En lignende skæbne som dette udkast fik det vigtige udkast til en forordning for Slesvigs geestdistrikter angaaende vands afledning og afbenyttelse til jordernes forbedring. Denne sag var bleven rejst af Skau i den overordentlige stænderforsamling 1855, bl. a. »for ikke at overlade en saa populair sag i tyske hænder«², og et regeringsudkast herom forelagdes derefter i den følgende forsamling. Imidlertid ændrede stændermajoriteten det saaledes, at det ikke opnaaede regeringens stadfæstelse. Anstødsstenen herfor var navnlig majoritetens krav om, at overtilsynet med de større vandløb for de sluttede adelige godsdistrikter og det adelige klosterdistrikt skulde være hos de vedkommende distriktsdeputerede og hos klosterprovsten, medens regeringen vilde have det overdraget til de kongelige overøvrigheder. Regeringen forelagde nu igen udkastet med en længere motivering for, at den paa dette punkt, udkastets § 6, maatte fastholde sin opfattelse; paa en række andre punkter var derimod udkastet modificeret efter stænderforsamlingens ønsker. Men majoriteten i den nedsatte komité forandrede her paany udkastet i lighed med tidligere uden at tage hensyn til regeringens begrundelse.

Det kom under den foreløbige behandling til en meget skarp ordveksling herom, iblandet personlige bemærkninger, mellem referenten for majoriteten, kammerherre v. Buchwaldt, og L. Skau. Medens Buchwaldt fremstod som privilegiernes talsmand og fandt den faste grund for disses opretholdelse i Moselovens bud, skrevne saavel for Jøde som Kristen, fremmanede Skau for privilegiehaverne mindet om natten 4. aug. 1789, da den franske adel for at frelse fædrelandet gik i spidsen for nationen ved at frasige sig sine

¹ Se Stændertidende for 1863.

² Skau til Krieger 1855 19/5, findes bl. Skaus breve til R.

privilegier¹. Ved den endelige behandling betonedes ogsaa Mørk Hansen, at vedtoges majoritetens forslag, og loven som følge heraf ikke kom ud, var grunden hertil den, »at der her i salen endnu er en majoritet, som i enhver retning vil holde paa de urimelige adelige privilegier, der efter min formening kun ere til skade for det almindelige«. Fra dansk side lagde man saaledes ansvaret for, at de paa-gældende love eventuelt ikke udkom, over paa majoriteten. Hertil havde ogsaa Regenburt opfordret, idet han i et brev til Kranold angaaende majoritetens ovenfor omtalte forslag vedrørende forordningen om eftertryk skrev, at han ikke ansaa det for usandsynligt, at majoriteten i stedet for selv at forkaste lovene, hvad der let fik et odieust skær, valgte at anbringe saadanne forandringer i dem, at regeringen nødtes til at nægte deres stadfæstelse. Kunde majoriteten herved ikke blot fri sig for odium, men endog kaste dette over paa regeringen, vilde det for den være dobbelt vinding; men skulde et saadant kunstgreb optræde, maatte det afsløres, af kommissarius og af de loyale medlemmer². Majoritetens ændringsforslag til § 6 vedtoges, dog kun med 22 stemmer mod 14. Regeringen nægtede derefter igen udkastets stadfæstelse, men forelagde det paany i den oprindelige affattelse i stænderforsamlingen 1863, hvor det imidlertid ikke kom til behandling, da forsamlingen sprængtes af tyskerne.

Forholdsviis bedre gik det med regeringsudkastet til en

¹ Denne Skaus henvisning til den franske revolutionshistorie er uden tvivl fremkaldt ved et brev fra C. Juel til Skau ⁴/₂. Med tydeligt henblik paa ministerialskrivelsen af s.d., men uden at omtale den, skriver Juel her: »De vil rimeligviis en af de første dage faae leilighed til at holde et foredrag, hvor medfølgende 1ste bind af Thiers' revolutionshistorie side 113 og følgende [Thiers: Den franske revolutions historie. Oversat ved F. C. Rosen, 1. bd. 1842] kunde være Dem af væsentlig nytte. Stedet handler om adelige privilegier, som det er mig bekjendt ville komme paa bane i forsamlingen. En opfordring til ridderne om at følge den franske adels eksempel kunde være paa rette plads«. Jvf. Juel til Skau ¹⁰/₂.

² R. til Kranold ²³/₂, jfr. telegram af ²²/₂.

forordning om straffen for svigagtig fallit m. m. Den nedsatte komité underkastede udkastet en ret velvillig behandling, selv om den paa mange punkter foreslog ændringer, og under forhandlingen i salen udtalte Ahlefeld-Lindau som komiteens referent, at komiteen ved sit arbejde troede at have godtgjort det ugrundede i ministerialreskriptets beskyldning imod majoriteten, »at denne ikkun befattede sig med politik og ikke med materielle gjenstande«. Ganske saaledes havde ministerialreskriptet ikke udtrykt sig, men det havde anbefalet forsamlingen i stedet for at sysselsætte sig med forhandlinger, der kun kunde tjene til at agitere befolkningen, at prøve de forelagte lovudkast med alvor, omhu og uhildet blik. Om overmenneskelige bestræbelser i denne af regeringen anbefalede retning kan majoritetens behandling af de nys nævnte lovudkast formentlig ikke siges at vidne, og heller ikke det af Ahlefeld-Lindau anførte eksempel herpaa synes helt overbevisende. Det lovudkast, som majoriteten nu anbefalede til vedtagelse, havde den i den foregaaende samling forkastet som stridende mod landets retsbevidsthed, men i mellemtiden var der, hvad ogsaa fremhævedes af Skau, sket det, at et paa samme principper bygget lovforslag var bleven vedtaget af de holstenske stænder. Det er næppe for dristigt at sætte dette forhold i forbindelse med majoritetens nu ændrede holdning.

Regeringsudkastet til en forordning om en ny vægt lykkedes det at faa et flertal i forsamlingen til at antage i en saadan skikkelse, at regeringen mente at kunne indstille det til stadfæstelse¹. Udkastet var ogsaa i det væsentlige i overensstemmelse med en for Holsten 6. maj 1859 udstedt lov, men den nedsatte komité fandt dog en del uligheder og ønskede disse fjernede². Formaalet med forordningen var at faa decimalsystemet indført, men af forskellige grunde mente udkastet det rettest ved afvejning af medicin m. m. indtil videre at lade det forblive ved de her gældende be-

¹ Forordn. 1860 13/6.

² Jvf. Flensb. Zeit. 6/2.

stemmelser. Imidlertid foreslog komiteen her at indføre de paagældende holstenske regler, endskønt disse ikke stemte med decimalsystemet. Det unaturlige i at ændre det hidtil bestaaende uden at opnaa det, som ellers var forordningens hovedformaal, fremhævedes dog kraftigt af kommissarius, og resultatet blev ogsaa, at et flertal af forsamlingen besluttede sig til at beholde regeringsudkastets bestemmelse.

Omtrent den omvendte skæbne af udkastet om straffen for svigagtig fallit fik regeringsudkastet til en forordning om handelsbøger. Dette stemte i alt væsentligt med, hvad der herom var bleven vedtaget af den foregaaende stænderforsamling, men det blev nu genstand for forkastelse med 24 stemmer mod 17. Under behandlingen af dette udkast udtalte Skau, at det lod til, at man optog eksemplet fra forrige diæt: en systematisk forkastelse af de love, der forelagdes, og han tilføjede: »Jeg beklager det ikke, thi det giver et godt vidnesbyrd om, at man ikke er meget ivrig for at gjøre fremskridt ad lovgivningsveien«.

Det tyske flertals optræden overfor regeringsforslag som de nu omtalte lod klart dets sindelag komme for dagen, men dets naturlige tumleplads blev selvsagt behandlingen af de talrige af medlemmer af flertallet indgivne agitatoriske privatforslag. Ogsaa efter ministerialreskriptets udstedelse indgaves der flere saadanne, saaledes af Baudissin om uindskrænket tilladelse til at oprette privatskoler og holde huslærere, hvilket forslag dog ikke naaede til forhandling, og af Thomsen og Jessen om genoprettelse af den nedlagte lærde skole i Husum samt dens besættelse med tyskdannede lærere. I lighed med disse forslag havde ligeledes de allerfleste af de forud indgivne sprogsagen til genstand enten paa den ene eller den anden maade.

Motiveringen af den uden sammenligning betydeligste af de tyske privatpropositioner, Hansen-Grumbys og fællers om ligefrem ophævelse af sprogreskripterne, er tidligere omtalt. Tilbage stod behandlingen, efter at den nedsatte komité i sin betænkning helt havde sluttet sig til andra-

gendet. Den foreløbige behandling fandt sted 22. febr., i det paa ministerialreskriptet følgende møde, og den endelige foregik henimod samlingens slutning, i mødet 15. marts.

Det blev af Hansen-Grumby ved begyndelsen af den foreløbige behandling betonet, at man havde kunnet nære haab om en forandring paa grund af udtalelser fra kongen til deputationer, der havde søgt ham i dette anliggende paa Lyksborg, 8. oktbr. 1857 og efteraaret 1859. Ved regeringens meddelelse var man ganske vist nu bleven bittert skuffet; alligevel turde man ikke opgive haabet, »da Gud leder kongernes hjerter som vandfloder.« Imod denne indblanding af kongen i debatten blev der bestemt protesteret af Kranold, som udtalte, at det var usømmeligt at tillægge kongen ytringer, hvis autencitet ikke var officielt anerkendt, og navnlig naar de som i nærværende tilfælde beroede paa en aabenbar misforstaaelse: blev der i et muligt andragende om denne sag optaget bemærkninger af lignende art, vilde han ikke kunne modtage det. Hansen-Grumby fastholdt i et par replikker rigtigheden af sit udsagn: det var netop til ham, kongen havde fremsat de omtalte ytringer.

Af særlig interesse under behandlingen blev drøftelsen af forholdene i Flensborg. P. A. Petersen, der som ovenfor set ved sprogsagens motivering undlod at fremkomme med sit særlige Flensborgstandpunkt, gav nu udtryk for dette og skilte sig altsaa her ud fra det danske parti. Han holdt, som Skau dagen efter skrev til R., »en forbandet tale¹.« Han betonedede, at administrationen ikke, som den burde, holdt sig de givne sproganordninger for Flensborg efterrettelig. Han ønskede intet forandret ved sprogdistrikterne, og dansk var ham personlig lige saa kært som tysk, men det engang foreskrevne maatte følges. Han fremsatte her de kendte flensborgske klagepunkter: Danskens overvægt

¹ Skau til R. 23/1. Skau nævner her desuden, at han har faaet Petersens tilladelse til at læse stenografernes første udkast »og haaber at have brugt tilladelsen saaledes, at idetmindste det meest positive har faaet en negativ form og de allerværste udtryk reent bortescamotterede.«

over tysk i realskolen, undervisning i fædrelandshistorie paa dansk i borgerskolerne samt nægtelsen af tilladelser til tyske privatinstitutter¹. Det sidste punkt gjorde ogsaa Hansen-Grumby til genstand for nærmere omtale, idet han hævdede, at naar det Prüssiske privatinstitut gik ind, skyldtes det væsentlig chikaneri fra skoleautoriteternes side. Instituttet stod i vejen, udtalte han, da det var for stærkt frekventeret, saa meget mere som det var beliggende i den nordlige del af Flensborg. Denne beskyldning for chikaneri blev af Aleth Hansen stemplet som »en skammelig usandhed,« og i tilslutning hertil betonedes ligeledes P. A. Petersen, at det var nødvendigt, at Prüss ophørte med sin skole, da han havde overlevet sig selv. Resultatet af P. A. Petersens aktion blev alligevel en indrømmelse til de tysktalende Flensborgere. Ved slutningsbehandlingen meddelte Aleth Hansen, at kirkevisitatoriet vilde tillade oprettelsen af et privat tysk institut i Flensborg med et maksimumsantal af 60 børn; at give concession til et institut med et ubegrænset antal børn fandt han derimod ikke forsvarligt. Naar han imidlertid samtidig udtalte, at det stedse havde været kirkevisitatoriets mening, at der, om nogen ønskede det, maatte oprettes et institut af lignende omfang som det, der gik ind, harmonerer dette ikke just ganske med de ytringer, han om denne sag senere fremsatte i et brev til R. af 27. marts. Om P. A. Petersens holdning i stænderforsamlingen skrev han her, at han var rigtig flink og bragte ikke faa ofre: »Men eet offer maatte vi til gjengjæld bringe ham, med hensyn til privatskoler. Jeg stod længe imod og holdt sagen længe hen, men tilsidst trængte han med heftighed ind paa mig og gik endog saa vidt, at han vilde have en tilladelse med ubegrændset antal. Jeg sagde ham nei og gik tilsidst med ham op til Rosen (Flensborgs overpræsident). Her udtømte han hele sin veltalenhed, men R. og jeg vilde ikke give efter, hvorimod vi bevilligede en skole med 60 elever, 3: omtrent med det samme antal som Prüss... Jeg har slet

¹ Jfr. Den danske sprogordning i Slesvig 171, 175 og 178 f.

ikke været vel til mode ved den hele sag; mit haab er imidlertid, at du noget vil tage i betragtning det tryk, som vi har levet under, og at instituttet i det hele ikke skal gjøre stor skade. . . .«

Hansen-Grumbys angreb paa kirkevisitatoriets optræden overfor Prüss's institut var fremsat i forbindelse med en lang række andre paa det løseste grundlag byggede angreb — en anførelse af fakta sagde han — paa den danske administration og de danske præster. Af disse kritiserede han særlig pastor Plenge i Sottrup, Gottorp amt, Tuxen i Tumby — denne havde tid til at skrive forfalskede fremstillinger (bogen om Anglerplattysk), men ikke til at passe sine forretninger¹ — og Brandt i Havetoft. Efter derpaa at have polemiseret mod de i Mørk Hansens flyveskrifter udviklede meninger endte han med, at det ikke var saa underligt, at de underordnede var saadanne, naar selve ministeren, som man havde set i hans »nye rejsebeskrivelse«, ikke holdt sig altfor strængt til sandheden, og han gennemgik derpaa ministerens indberetning. »Efter at jeg nu«, saaledes sluttede han, »har skildret embeds-, politi-, pastoral-, visitatorial- og ministeriel vilkaarlighed, spørger jeg, om man endnu kan skjænke administrationen tillid«.

Denne skildring blev imødegaaet af Aleth Hansen, der navnlig ved slutningsbehandlingen efter at have indhentet erklæringer fra de angrebne punkt for punkt paaviste det urigtige i den. Hansen-Grumby maatte da ogsaa foretage et tilbagetog, som han dog meget utiltalende søgte at dække med nye, nærmest ganske latterlige insinuationer. Kun paa et enkelt punkt indrømmede han, hvad tidligere er omtalt, at han aldeles intet havde ment med, hvad han havde sagt, nemlig da han havde beskyldt læreren i Sottrup for at have indtærpet tyske sætninger med børnene forud for ministerbesøget. Hans fra »authentisk kilde« stammende meddelelse om, at den i ministerens indberetning paa grund af sin

¹ Jfr. min art. »Sønderjydske sprog- og folkeminddeforskning«. Danske Studier 1919, 136 f.

færdighed i dansk særlig omtalte 13-aarige pige var en gendarmdatter og derfor naturligvis kunde dansk, var, som det oplystes af Mørk Hansen, ligeledes urigtig; hun var datter af en kaadner.

Hansen-Grumbys citater af Mørk Hansens skrifter indbragte ham en ironisk tak fra denne; han sparede ham herved for udførligere udtalelser; samt en opfordring til ogsaa, inden den endelige behandling, at studere Allens grundige værk om sprogforholdene for saa at meddele forsamlingen de vigtigste punkter af dette. Af denne opfordring tog iøvrigt Rumohr i samme møde anledning til som et bevis paa Allens sandhedskærlighed og paalidelighed at oplæse en erklæring, afgiven 1859 i bladene, fra flere mænd i Tøstrup om, at det var usandt, naar der hos Allen efter en M. Carstensen som hjemmelsmand var anført om dem, at de kunde tale dansk¹. Under henvisning hertil samt til en til stænderforsamlingen indgiven skrivelse fra den forhenværende pastor Hansen i Bov om sprogsagen i dette sogn udtalte Hansen-Grumby ved den endelige behandling, at han havde ment at kunne spare sig ulejligheden med at læse Allens skrift: »da denne bog indeholder de meest uforskammede usandheder, har jeg lagt den bort med afsky og foragt«. Derimod fandt et par andre, af danske udgivne skrifter om sprogforholdene naade for det tyske partis øjne: Ørsteds skrift fra 1850 og Raasløffs i 1858 under mærket Theophilus udgivne: »Die Schleswigsche Sprachsache betrachtet vom Standpunkte der Gesetzgebung und Po-

¹ Allen: Det danske sprogs historie... II 602, anm. 1. At denne erklæring er fældende for, hvad der anføres hos Allen, kan vist næppe siges. M. h. t. dens paalidelighed blev det af Skau oplyst, at 4 af de 5 navne, som fandtes under den, stod under Anglerprotesten, skønt det i erklæringen hed: »Vi have aldrig taget deel i nationale eller politiske bevægelser...« Naar det i erklæringen siges: »... at vi ikke ere istand til at tale dansk eller til blot halvveis at forstaae en dansk tale eller prædiken«, er det vist desuden det rimeligste, at der ved dansk skal forstaaes højdansk, en distinktion, som jo i den tyske agitation spillede saa væsentlig en rolle.

litik«. Forskellige af disses udtalelser citeredes under den endelige behandling af Thomsen-Oldenswort som udtryk for en rigtig anskuelse af forholdene i Slesvig.

Bedst og mest tiltalende forsvaredes det danske standpunkt i sprogsagen vel nok af de to præster C. Christiansen og Aleth Hansen. Gdr. Momsen havde ved propositionens motivering antydnet, at pastor Christiansen skulde for omtrent 20 aar siden paa egen haand have indført dansk prædiken i Medelby, og det kom ved den foreløbige behandling til et yderligere ordskifte imellem dem. Christiansen oplyste, at da han for omkring 22 aar siden kom til Medelby, havde han holdt en dansk prædiken efter et derom af flere menighedsmedlemmer udtalt ønske. Da denne prædiken besøgtes bedre end den tyske, indrettede han det snart i lighed med, hvad der fandt sted i tilgrænsende sogne, saaledes, at der hver maaned holdtes en dansk prædiken, men han havde ikke gjort dette paa egen haand. Naar Momsen havde paastaaet, han skulde have erklæret, at menigheden til nød kunde forstaa det danske sprog, naar det taltes ret enfoldigt, maatte han antage, at Momsen mente hans prædikens danske sprog, thi at menigheden kun til nød forstod sit eget modersmaal, vilde jo være komplet nonsens. At det paa grund af folkets dannelsesstrin var nødvendigt ved prædiken at tale simpelt og enfoldigt, vedgik han. Overfor Momsens fremhævelse af de talrige petitioner, c. 200, som fra Medelby var indgivne om forandring af sprogordningen, indrømmede han, at der var mange i hans menighed, som ønskede at vende tilbage til den gamle tilstand, ja, at befolkningen i det hele taget gerne vilde betale en sum for at faa den tidligere ordning igen. Dette skyldtes befolkningens konservative karakter samt nyttehensyn: dansk lærte de jo allerede nok af, saa meget de brugte, men af økonomiske og merkantile grunde syntes tysk dem vigtigere. De følte ikke, at kærligheden til modersmaalet derved blev underkuet, og de stod kun paa et saadant dannelsesstrin, at det ikke føltes, hvad det førte til, naar

modersmaalet ikke var skolesprog. Med de i Medelby herskende forhold, hvor de fleste børn kun kom i skole om vinteren, var det umuligt, at det store antal af børnene kunde lære tilstrækkelig tysk, selv om dette var skolesprog. I de første 10—12 aar havde han derfor maattet konfirmere henved fjerdedelen af konfirmanderne i den overbevisning, at de hverken forstod en dansk eller tysk prædiken. Præsten var i menigheden for at fremme Guds rige, men en nødvendig betingelse herfor var det dog, at det ord, som han talte, blev forstaaet. Aleth Hansen henviste i de almindelige bemærkninger, som han ved slutningsbehandlingen fremkom med forud for gendrivelsen af de Hansen-Grumbyske beskyldninger mod administrationen, til sit i en tidligere stænderforsamling udførligt udviklede standpunkt. Efter de forurettelser, som det danske sprog i Slesvig i aarhundreder havde været udsat for, havde det været nødvendigt at drage en ny sproggrænse, og han var overtydet om, at regeringen havde ladet sig det være magtpaaliggende at drage den paa rette maade. Modstanden mod det danske sprogs genindsættelse i dets ret skyldtes, at det saa længe var bleven undertrykt og forhaanet, at folket tilsidst selv foragtede sit modersmaal. Men dette var langt fra, som det blev paastaet, et fordærvet patois, blot egnet for det daglige livs tale, det var et smukt og herligt folkesprog, og det var hans overbevisning, at de, der talte og forstod det, ogsaa vilde, om blot den gode vilje fandtes, kunne forstaa, naar der taltes til dem om livets højeste genstande. Naar tingene blot maatte gaa deres rolige gang, da vilde meget blive bedre, og om man fra først af havde ladet dette ske, vilde meget være kommet i lave, som nu var af lave.

Medens tyngdepunktet i det danske forsvar for sprogordningen saaledes lagdes paa det fuldkommen unaturlige og for befolkningens eget aandelige liv skæbnesvangre i, at modersmaalet var et, skole- og kirkesprog et andet, byggede de tyske angreb principielt paa, at befolkningen selv ønskede den gamle tilstand genindført. Det var, hævdede

Hansen-Grumby ved slutningsbehandlingen, noget nonsens at tale om, at sproget havde en ret; befolkningen havde ret til at have det sprog, den vilde. Den ulyksalige politik var skyld i, at man havde berøvet befolkningen det tyske sprog, men de forholdsregler, som regeringskommissæren i sin tid havde truffet, havde blot tjent til at germanisere i stedet for at danisere. Fra dansk side paastodes, at sprog-sagen benyttedes som en kæphest til at opægge befolkningen, men det passede ikke. »Jeg troer . . . ikke, at vi opægge folket; det er alene glæden over, at man efter tre aars dybe taushed, medens ingen turde udtale sine tanker, atter engang er kommen i den stilling, at man for stænderforsamlingen tør udøse sit hjerte i anledning af denne sag«. »Om man end ikke vil undlade, ligesom for tre aar siden, atter at stramme den tøile, som man har sluppet noget, medens vi her ere samlede, saa troer jeg dog ikke, at dette vil bidrage til at udrydde befolkningen af dens om end sørgelige, saa dog rolige liv, og at foranledige den til at varetage sin ret paa anden end paa lovlig maade«. Han advarede imidlertid regeringen mod at ville se bort fra den i selve befolkningen herskende dybe utilfredshed.

Ved slutningen af debatten tog forsamlingens præsident, provst Otzen, selv ordet, til kommissarius' »store forskrækelse«¹, for i et længere foredrag, holdt i højstemte vendinger, at gøre sig til talsmand for en ændring af sprogordningen. »Om jeg i den foreliggende sag vilde, om jeg turde, om jeg burde tale«, saaledes begyndte han, »det er spørgsmaal, hvilke jeg i den senere tid ret alvorligt og ret ofte har overveiet, og hver gang disse spørgsmaal paa-trængte sig min sjæl, ligemeget om det var i livets forvirrede støj eller i nattens stille eensomme timer, lød det altid, Du vil, du tør, du bør tale.« I det gejstlige distrikt, for hvilket han var repræsentant, laa 9 sogne, nemlig de gottorpske, som hørte til det blandede distrikt, der var bleven haardt truffet ved sprogreskriptet, og som var berettigede

¹ Telegram fra Kranold til R. 15/3.

til at forlange af ham, at han varetog deres aandelige og kirkelige interesser. Han kunde sige med apostlen: »Jeg kan ikke andet end tale, hvad jeg har seet og hørt.« »Jeg har seet hede taarer flyde over den ynkværdige tilstand, der ved sprogrescripterne er tilveiebragt i mange sogne. Jeg har hørt de bittreste klager over denne tilstand. Jeg har seet tusinder af petitioner, og gjennem disse tusinder af petitioner har jeg hørt tusinder af stemmer og bønner, der bede om forandringen af kirke- og skolesproget.« Og der var god grund til saadanne klager og bønner. »Hvem der har Guds ord kjært, hvem der har Guds huus kjært, skulde han ikke klage, naar han seer, at Guds ord i mange menigheder af dette vort hertugdømme bliver forkyndt i et sprog, som mange medlemmer af menigheden ikke forstaae, og at Guds huse netop derfor ere saagodtsom lukkede halvdelen af søn- og helligdagene.« Anglerdansk var ikke tilstrækkelig til at forstaa en højdansk prædiken, thi det savnede udtryk for mange begreber, der nødvendig maatte forekomme i prædikenen, f. eks. fristelse, samvittighed osv. I de sydlige menigheder, som han repræsenterede, taltes der desuden saa godt som slet ikke dansk; dansk kunde i det mindste ikke kaldes folkesproget. En ændring af forfatningsbestemmelserne i denne sag kunde han ikke anse for farlig. Farligere var de overskridelser, som var sket af forfatningen, bl. a. ved at konfirmationen, der ubetinget maatte regnes for en kirkelig handling og saaledes burde kunne foretages i begge sprog, alligevel i det blandede distrikt alene blev foretaget paa dansk.¹ Otzen udviklede derefter udførligt, hvori den af ham ønskede ændring af sprogbestemmelserne skulde bestaa. Det blandede distrikt skulde paa den ene side væsentlig indskrænkes. Han tænkte sig en linie dragen formentlig med udgangspunkt fra Flens-

¹ Dette punkt var flere gange under forhandlingerne blevet fremdraget. Af Aleth Hansen blev det vel heller ikke benægtet, at konfirmationen var en kirkelig handling, men han hævdede, at den maatte foregaa paa dansk, da forberedelsen var dansk.

borg; de nærmeste sogne nord for denne linie skulde have overvejende dansk kirkesprog med tysk prædiken maaske hver 3. eller 4. uge, medens det i de nærmeste sogne syd for skulde være omvendt. Paa den anden side skulde det blandede distrikt paa en vis maade udstrækkes til hele hertugdømmet, som mellemedet mellem det egentlige kongerige og det tyske forbundsland Holsten, idet der nord for den foreslaaede linie burde undervises i tysk i skolerne nogle timer om ugen, syd for den i dansk. Hvor herligt vilde det ikke være, om de deputerede fra nord og fra sønden engang kom saa vidt, at ikke allerede sproget dannede en skillevæg mellem dem? Sprogreskripterne havde vistnok haft en god hensigt: den at forene Slesvigs beboere nærmere indbyrdes og med Danmark, men de havde virket modsat, gjort den tilstedeværende kløft dybere. En reform vilde fremkalde usigeligt vel og opbygge kongen en Lykkesborg i hans tro undersaatters hjerter. Der rørte sig for tiden en urolighedens aand i befolkningen. Otzen advarede befolkningen imod at lade den blive til en oprørets aand, men udtalte til gengæld, at den ikke skulde mistvivle om en god udgang, saa at kongen og hans raadgivere gjorde, hvad mange tusinde hjerter der i landet begærede. Han endte med, at forsamlingen nu snart var til ende. Han vilde henstille til Herren, om han igen skulde komme som repræsentant, men den trøst havde han villet tage med sig til sit kære fredelige Femern, »at jeg navnlig i sprogsagen, fri for menneskefrygt og ikke med øientjeneste som de, der ville takkes menneskene, men af mit hjertes dybeste, inderligste overbeviisning har talt det, der, som jeg troer, vilde blive til Guds ære, til vor konges hæder, til kirkens held og til landets velsignelse.«

Da Otzen sluttede, lød der stormende bifald fra tribunen. Umiddelbart efter tog kommissarius ordet. Han oplæste paany den kongelige resolution, der var falden paa den foregaaende stænderforsamlings andragende i sprogsagen, og som han havde faaet ordre til af Regen-

burg¹ henviste han til, at den skæbne, et nyt andragende i denne sag vilde faa, herved allerede syntes at være afgjort. Andragendet blev alligevel, som det var at vente, vedtaget af det tyske flertal: 26 stemmer mod 12.

Af de andre af det tyske parti stillede forslag med sprogsagen som genstand opnaaede et enkelt, baron v. Hobes proposition om forretningsproget, mærkeligt nok tilslutning fra dansk side og fandt imødekommenhed hos regeringen. Denne imødekommenhed maa dog, som jeg andetsteds har vist, antages fra først af at have beroet paa en misforstaaelse.² Propositionen, som Hobe iøvrigt havde stillet baade i forsamlingen 1855 og 1856—57, uden at den dog i disse var kommen til forhandling, gik ud paa en ophævelse af de ved ministerialreskripter i 1854 og 1855 trufne regler, hvorefter forretningsproget for de lokale øvrigheder i det blandede distrikt var afhængig af det første aktstykke i hver sag. Ved motiveringen, der havde fundet sted 17. febr., havde det danske parti stemt imod nedsættelsen af en komité, men ved den foreløbige behandling 14. marts udtalte Mørk Hansen sympati for den ordning, at sproget skulde staa de paagældende frit, og ved den endelige behandling dagen efter afgav Kranold paa regeringens vegne en erklæring, der efter hvad der var gaaet forud kun kunde opfattes som imødekommende. Andragendet vedtoges derefter baade med det tyske og det danske partis stemmer, og en kongelig resolution billigede ogsaa senere, skønt først i 1863, dets indhold.

Som propositionen om forretningsproget var ligeledes Hobes proposition om genoprettelse af Gelting kirke- og skolepatronat for saa vidt en ganganger fra den tidligere forsamling i 1856—57, men medens patronatsrettighederne for Gelting dengang kun havde været suspenderede, var de i mellemtiden helt blevet ophævede. Havde Hobe saaledes troet ved sin proposition dengang at komme et skridt frem-

¹ Telegram fra R. til Kranold 15/3.

² Den danske sprogordning i Slesvig 140 ff.

ad, var han tværtimod, som R. bemærkede i et brev til Kranold, bleven tvungen til at gaa to skridt tilbage.¹ Konflikten mellem regering og visitatorium paa den ene side og patronatsbesidderen paa den anden var fra først af kommen ved den sidstes modstand mod inddragelsen af Gelting i det blandede distrikt, men paa den videre udvikling af denne skal vi iøvrigt her ikke gaa ind. Hobe bestred ved motiveringen og behandlingen af propositionen kraftigt lovligheden af den hele fremgangsmaade, og hverken Kranold eller Regenburg har sikkert følt nogen større trang til at forsvare selve ophævelsen. »Som De veed,« skrev R. 5. febr. til Kranold, er »den hele Hobeske sag mig lidt uhyggelig; men der er nu intet derved at gjøre. . .« Under forhandlingen forsvarede Kranold ophævelsen ved henvisning til kongens episkopatsret. Hobes andragende vedtoges til slut med 25 stemmer mod 12.

Den af Thomsen og Jessen stillede proposition om genoprettelse af Husum lærde skole og dens besættelse med tyskdannede lærere støttede sig paa herom indkomne petitioner fra Husum. Ved motiveringen 10. marts fremhævede Thomsen som ordfører, at skolens forandring i sin tid til en realskole var sket, uden at der blev taget hensyn til Husum by²; det var en mangel, at der ikke var nogen lærd skole paa vestkysten. Ligesom petenterne antog ogsaa han, at undervisningen i tysk i den bestaaende realskole var slet. Et vidnesbyrd om, at lærerne ved de tyske lærde skoler ikke kunde godt tysk, forelaa nemlig i en tysk læsebog, der med understøttelse af det slesvigske ministerium var udgivet af adjunkt Lorenzen ved domskolen i Slesvig, den eneste tyske latinskole i hertugdømmet, hvilken læsebog var fuld af fejl. Af Kranold udtaltes det i overensstemmelse med de ham af Regenburg meddelte instrukser³, at rege-

¹ R til Kranold 7/2.

² jfr. Den danske sprogpordning i Slesvig 19.

³ Brev af 5/3 og telegrammer af 9/3 og 10/3 fra R. til Kr., jfr. brev af 16/2 fra s. til s. i anledning af Hansen-Grumbys proposition om skolen i Slesvig.

ringen maatte anse de tre bestaaende lærde skoler for at staa i et passende forhold til indbyggerantallet. Det vilde desuden næppe svare til den nationaliteterne tilsikrede ligeberettigelse, om der blev to skoler for den mindre talrige, tysktalende del af Slesvigs befolkning, og kun een for den talrigere, den danske del. Han protesterede mod Thomsens udtryk om Slesvig domskole som en tysk skole: vel var undervisningen tysk, men den overbevisning skulde just indprentes eleverne, at de var danske undersaatte. Med hensyn til mulige fejl i Lorenzens bog bemærkede han, at Lorenzen dog havde tysk opdragelse og dannelse. Om Lorenzen og hans bog veksledes der iøvrigt endnu adskillige bemærkninger under forhandlingen. Ogsaa betænkningen, der affattedes af den komité, som blev nedsat, og som kom til at bestaa af forslagsstillerne og Hansen-Grumby, indeholdt en nærmere kritik af Lorenzens bog. Der fandtes i denne smaa og store fejl i hundredvis, hed det. I betænkningen sagdes endvidere, at den paastand, som var fremsat af ansøgerne fra Husum, at de fleste lærere ved realskolen ikke var det tyske sprog fuldkommen mægtige, var bleven bekræftet ved efterforskninger, anstillede af komiteen. Beviser for den ligeledes af ansøgerne omtalte uvenlige behandling af disciplene fra lærernes side havde komiteen derimod ganske vist ikke kunnet levere, men hed det, »naar rectoren ved den Slesviger domskole turde give en discipel i den derværende øverste klasse ørefigner, uden at sættes under tiltale derfor, saa tør man vel deraf slutte sig til, hvorledes den maneer er, hvorpaa de fra Danmark kommende lærere behandle deres elever.« (!) Betegnende for den tillid, som lærerne ved de lærde skoler og realskoler nød, var det vel ogsaa, at Slesvigerne af tysk nationalitet sendte deres børn til holstenske skoler, om de hertil havde raad. Som man ser, drejede baade motiveringen og betænkningen sig næsten mere om Slesvig domskoles forhold end om Husums. Hansen-Grumby, hvis tidligere nævnte proposition om fjernelse af hindringerne for, at Slesvig domskole kunde

blive et rent tysk institut, ikke kom under forhandling, kan vel antages at have følt sig tilfredsstillet ved, hvad her blev sagt; han var jo ogsaa selv medlem af den nedsatte komité. Til yderligere forhandling i salen naaede sagen iøvrigt ikke.

I modsætning til de nu omtalte forslag havde det Rumohrske kort efter forsamlingens aabning stillede forslag om bienniet ved Kiels universitet i hvert fald ikke direkte sprogforholdene til genstand. Det tilsigtede en indskærpelse af den for embedsmænd, der ansattes i Slesvig, tidligere gældende forpligtelse til at have studeret to aar i Kiel og fordrede, at der skulde finde en revision sted for at konstatere, hvilke af de nu i Slesvig ansatte gejstlige og verdslige embedsmænd der havde opfyldt denne betingelse. Forslaget motiveredes 23. febr., og Rumohr betonedede her, at formaalet med revisionen kun var at faa fastslaaet, at bienniet ikke overholdtes for saa at faa det indskærpet, og at videregaaende tendenser ikke forbandtes hermed. Bestemmelserne om bienniet var, hævdede han, ikke ophævede ved senere forordninger, hverken ved regeringskommissærens anordning af 21. novbr. 1850¹, thi regeringskommissærens myndighed gjaldt kun administrationen, ikke lovgivningen, og ej heller ved forordningerne om indrettelsen af den juridiske og den theologiske eksamen. Kommissarius henholdt sig i sit svar selvfølgelig til gyldigheden af regeringskommissærens anordning, og om den foreslaaede revision udtalte han, at det af propositionens udtryk tydeligt fremgik, at dens maal var en afskedigelse af embedsmændene: »Dette kan jeg kun betragte som et attentat mod en af kronens uantastelige prærogativer, et attentat, som jeg af velanstændighedshensyn ikke nærmere vil betegne.«² Disse ytringer benyttede, som Kranold selv skrev til R., Rumohr, Hansen-Grumby og Baudissin til at sige ham nogle ube-

¹ jfr. Den danske sprogordning i Slesvig, 56.

² Saaledes havde R. ogsaa udtalt sig i breve til Kr. $\frac{3}{2}$ og $\frac{5}{2}$.

hageligheder¹. Hansen-Grumby sagde saaledes, at et attentat var en forbrydelse, og om nu forsamlingens medlemmer var strafskyldige, hvorfor tog man da ikke fat paa dem? Det hele forekom ham som en skibbrudens sidste griben efter et halmstraa. Af det danske parti deltog Mørk Hansen og Aleth Hansen i drøftelsen, idet navnlig Mørk Hansen under henvisning til Allens bog og til en afhandling om bienniet i Slesvigske provindsialefterretninger 1860 I, 122 ff. udførligt gennemgik de hidhørende lovbestemmelser.² Det tyske parti vedtog selvfølgelig nedsættelsen af en komité, men denne afgav ingen betænkning.

Rumohrs forslag om bienniet og et af Baudissin indgivet om skoleaaret ved de lærde skoler m. m. var, efter hvad Regenburg i et tidligere nævnt brev til Kranold af 8. febr. mente at vide, lavede i Kiel. »Consistoriet«, skrev R. her, »havde egentlig lavet et stort andragende ligesom til de holstenske stænder; men det har rimeligviis dog fundet betænkelighed ved at komme frem dermed. Det var ikke ubekjendt, at jeg i saa fald vilde have andraget paa foranstaltninger mod universitetet. Nu er det, professorerne havde samlet i een haupt- und staatsaction, fordeelt mellem et par skuespillere . . .« Om det Kielske konsistorium imidlertid har næret betænkeligheder, maa de være blevne overvundne, thi da R. skrev dette brev, havde konsistoriet allerede, dog med undtagelse af de danske professorer Panum og Molbech, indgivet en længere petition til de slesvigske stænder om afhjælpning af en række punkter, der var til hinder for, at det for begge hertugdømmer fælles universitet kunde indtage den stilling og udvikle den virksomhed i Slesvig, som lovmæssigt tilkom det.³ Der henvises i petitionen først til, at et lignende andragende i jan. 1859 var indgivet til de holstenske stænder. Men det var

¹ Telegram til R. 23/2.

² I brev fra Aleth Hansen til R. 12/2 hedder det: »Hvad bienniet angaar, da skal Rumohr nok her blive imødegaaet, ogsaa i henhold til din skrivelse«.

³ Slesvigske stændertidende 85 og tillæg II, 178 ff.

her bleven hævdet, at indholdet som særlig angaaende Slesvig laa udenfor disse stænders kompetence, og det var derfor ikke naaet frem til kongen. Dog havde behandlingen vist, at man i Holsten satte den største pris paa, at universitetet i Kiel blev opretholdt og plejet som fælles for Slesvig og Holsten og indsat i de rettigheder, det i denne egenskab tilkom. At samme stemning herskede i Slesvig, nærede konsistoriet ingen tvivl om, og da dets andragender særlig angik dette, ventede det hos de slesvigske stænder den kraftigste bistand. De i petitionen omtalte andragender, 6 i tallet, var følgende: 1) Opretholdelse af bienniet. Der henvises bl. a. her til, at Kiels universitet var særlig egnet til at uddanne embedsmænd for Slesvig, men at regeringen syntes at følge den grundsætning ved embedsansættelser ikke at vælge Slesvigere, der havde studeret i Kiel, men enten indfødte fra kongeriget eller Slesvigere, der udelukkende var uddannede i København; 2) genindførelse af det gamle skoleaar ved de slesvigske lærde skoler, hvilket svarede til semestrene ved Kiels universitet, medens det ny indførte var i overensstemmelse med dem ved Københavns¹; beklageligt var det desuden, at det slesvigske og holstenske skolevæsen bestyredes særskilt, thi skolevæsenet var jo det nødvendige grundlag for universitetet, og at det slesvigske mere og mere fjernede sig fra det holstenske og fra universitetet; 3) genindførelse af den forret, som de i Kiel prøvede filologiske kandidater, der havde udmærket sig, havde haft til fortrinsvis at komme i betragtning ved besættelsen af lærerembeder ved de højere skoler; i 1857 var denne eksamen bleven ændret af det holstenske ministerium og forrettigheden ophævet; en fortrinsret var dog aaret efter igen bleven indført, men kun gældende Holsten og Lauenborg: »Hvem kan man fortænke i, navnlig med hensyn til den . . . omstændighed, at der for tiden næsten udelukkende er ansat indfødte fra kongeriget Danmark ved de slesvigske skoler, deri kun at see et nyt bevis for hen-

¹ jfr. Den danske sprogordning i Slesvig, 20.

sigten at løsrive hertugdømmet Slesvigs skolevæsen fra landsuniversitetet?» 4) deltagelse af en theologisk professor fra Kiel i den ved patent 1852 anordnede theologiske embedseksamen særskilt for Slesvig¹; 5) ophævelse af forbudene for Slesvigs vedkommende mod visse foreninger, der udgjorde et pertinens til Kiels universitet; her omtaltes særlig selskabet for samling og opbevaring af fædrelandske oldsager og kunstforeningen, hvilke statutmæssigt udgjorde et pertinens til universitetet; dettes virksomhed i Slesvig indskrænkedes i væsentlig grad ved forbudene mod saadanne og lignende foreninger; 6) genindførelse af universitetets repræsentation i den slesvigske stænderforsamling; en saadan var bleven det tilstaaet i den holstenske ved forfatningen for Holsten, men universitetet havde ingen anden betydning for Holsten end for Slesvig; det var lovlig anerkendt som fælles for begge hertugdømmer, og var det repræsenteret i den holstenske stænderforsamling, burde det ogsaa være det i den slesvigske.

Petitionskomiteen optog i sin betænkning, afgiven 28. febr., ordret universitetets petition; dog underskrev af komiteens medlemmer pastor Beck ikke betænkningen. En videre begrundelse af de enkelte bønner ansaa komiteen for unødvendig, men den holdt det for sin pligt ud fra et almindeligere synspunkt at belyse universitetets »fuldkomment begrundede besværinger og at fremhæve sammenhængen, hvori de staae med landets tilstand i almindelighed«. Komiteen mente nu at kunne fastslaa, at bagved alle regeringens forskellige forholdsregler i Slesvig laa det formaal at gøre Slesvig modent til inkorporation, men overfor disse bestræbelser var universitetet i Kiel som fælles for begge hertugdømmer en ubekvem hindring. For nu saa meget som mulig at indskrænke dets virksomhed i Slesvig blev det derfor dels forsømt af regeringen, og dels blev alt gjort for at drage Slesvigerne til København. At dette var til stor skade for landet selv,

¹ Petitionen har fejlagtig aarstallet 1851 for patentet. Jfr. Den danske sprogordning, 68.

begrundedes ved en nærmere gennemgang af, hvad henholdsvis Kiels og Københavns universitet bød Slesvigerne med hensyn til den juridiske eksamen. Mod det princip, som i alle disse forholdsregler syntes at blive lagt for dagen, følte stænderforsamlingens majoritet sig opfordret til, naar og hvor den kunde, at optræde, og den havde gjort dette umiddelbart i den foreslaaede adresse til kongen. »Den vil følgerigtigt stedse maatte gjøre dette, selv om der ogsaa overalt lægges den hindringer i vejen, hvor der fremtræder consequenser af dette mod landets sande vel stridende princip. Den har retten og pligten til at gjøre det. Men dør er det vigtigst, hvor det drejer sig om landsuniversitetets interesse, da ved dets kraftige bestaaen velsignelsen af en dygtig aandelig dannelse skal sikkres landet; det er jo landsuniversitetet, der factisk for tiden henhører til de vigtigste rester af den ældgamle, paa de tilsikkrede landsrettigheder beroende forbindelse af hertugdømmerne Slesvig og Holsteen«. Til slut androg komiteen om, at stænderforsamlingen skulde vedtage petitionens indsendelse til det slesvigske ministerium forsynet med dens indstændigste anbefaling.

I stænderforsamlingen kom petitionen til forhandling 9. marts, og som det var at vente vedtoges komiteens forslag; dog stemte 16 imod. Forhandlingen førtes næsten helt mellem kommissarius og forskellige af det tyske partis førere, referenten Ahlefeld-Lindau, Thomsen-Oldenswort, Hansen-Grumby m. fl. Clod telegraferede herom til R. samme dag: »Kranolds foredrag i universitetssagen var superb. Han nedtordnede Slesvigholstenerne med en pathos som neppe nogen tidligere kommissarius; de vil ikke kunne sige, at regjeringen overfor stænderne viser frygt . . . . Nederlaget var fuldstændigt. Thomsen-Oldensworth græd af raseri.« Kranold indrømmede i sit foredrag, at der maaske ikke var sørget saa godt for universitetet, som der vilde være bleven gjort under andre omstændigheder, men det var i saa fald universitetets egen skyld paa grund af de der herskende tendenser. I petitionen taltes saaledes

om det som et landsuniversitet, men de to hertugdømmer var intet land; saavel i petitionen som i betænkningen fandtes mange illoyale og usømmelige ytringer. Han endte med at udtale, at det skulde undre ham, om petitionen ikke fik sørgelige følger baade for dem, der havde underskrevet den, og for den anstalt, hvis interesse de vilde varetage. I sit tyske foredrag kom han for resten ved en fortællelse til at udtale sig om sørgelige følger ogsaa for betænkningens underskrivere, hvilket foranledigede en meget bevæget debat.¹ Hos Regenburg faldt Kranolds kraftige udtalelser selvfølgelig i god jord og indbragte ham dennes tak, og da Kranold forespurgte, om han skulde nægte at modtage petitionen, svarede Regenburg: »De maa tage imod den. Regjeringen skal have den for derefter at gjøre sin pligt. Jeg vil haabe, den gjør det; vi have gjort vor.«²

Under forhandlingen om petitionen blev det af Mørk Hansen som sidste taler fremhævet, at det var forunderligt, at de to punkter, som betænkningen særlig omhandlede: bienniet og forbudene mod foreninger, nu igen skulde under debat; de havde jo allerede hver for sig været det. »Det er«, udtalte han med rette, »ligesom man endelig med vold og magt ville drage disse sager frem, saaat vi hver dag skulle forhandle saadanne brændende spørgsmaal.« Han fandt det heldigere, om man i hvert fald kunde nøjes med at behandle disse sager engang. For oppositionens trang til forhandling af brændende spørgsmaal maa det unægtelig siges at være karakteristisk, at med undtagelse af det sidste punkt i petitionen — om repræsentation for universitetet i stænderforsamlingen — var der om alle de øvrige punkter bleven indbragt særlige andragender, rent bortset fra den udførlige omtale, der var bleven disse genstande til del i det Rumohrske adresseudkast. Forenings-

¹ Telegram $\frac{9}{3}$ og brev $\frac{11}{3}$ fra Kr. til R. Telegrammer $\frac{9}{3}$ og $\frac{10}{3}$ fra R. til Kr.

² Telegram fra Kr. til R. $\frac{10}{3}$ og fra fra R. til Kr. s. d., men fejlagtig dateret $\frac{9}{3}$.

forbudene gik endda igen fire gange, i to privatpropositioner, i adressen og i petitionen! De tyske agitatoriske privatpropositioner væltede saa at sige over hverandre, og med den forholdsvis korte tid, der var stænderne tildelt, kan det ikke forundre, at en del af dem ikke naaede frem til endelig behandling, og at der om andre ikke engang blev afgivet betænkning. To af Baudissins andragender, om skoleaaret m. m. og om privatskoler, kom overhovedet ikke paa dagsordenen. En lignende skæbne havde forøvrigt ogsaa et par af medlemmer af det tyske parti stillede forslag af neutral art.

Af de tyske privatpropositioner skal endnu lige nævnes det fornyede andragende om anerkendelse af de af kommunerne under oprøret til dækning af det saakaldte tvangs-
laan kontraherede laan, hvilket andragende af det tyske parti vedtoges efter en yderst kortvarig forhandling, samt endvidere nogle af Thomsen-Oldenswort indgivne forslag, hvoraf de fleste havde Slesvigs økonomiske forhold til genstand.

Neutral karakter havde hans forslag om at faa ophævet bestemmelserne om brugen af stempelpapir til licitationsprotokoller; dette blev ogsaa færdigbehandlet, og et enstemmigt andragende i den retning blev vedtaget. Af agitatorisk art var derimod et par andre, der angik formentlig økonomisk forurettelse af Slesvig. Det første gjaldt tiltale mod den fhv. minister Wolfhagen for brud paa forfatningen ved repartitionen af en ekstraordinær skat som bidrag til monarkiets fællesudgifter.¹ Forordningen herom havde været forelagt stænderne 1856—57, men var bleven forkastet. Thomsen hævdede nu ved motiveringen af sit forslag, at der ikke havde været grund til at udskrive skatten, da der faktisk intet deficit havde været at dække, men man havde forøget kassebeholdningen med den udskrevne skat. Heller ikke Krüger fandt, at ministeren havde handlet rigtigt ved udstedelsen af forordningen, men ligesom Skau kunde han

¹ Forordn. 1857 4/3.

dog ikke indse, at man kunde anklage Wolfhagen. Imod 16 stemmer besluttedes nedsættelsen af en komité, men sagen kom ikke senere til forhandling, da præsidenten nægtede en saadan. Det andet forslag, der var dateret 16. febr., gik ud paa nedsættelsen af en kommission, der skulde undersøge, om og hvilke af hertugdømmet Slesvigs skatter der unddroges sammes særlige kasse til fordel for fællesstatskassen. Der tænktes her specielt paa domæneafgifterne. Dette forslag kom imidlertid slet ikke frem i salen, idet kommissarius ansaa en forhandling herom for utilstedelig, da emnet laa udenfor forsamlingens kompetence. Men allerede forinden dets indgivelse var der af regeringen paatænkt en saadan undersøgelse, og et par dage efter dets indgivelse udkom, som det tidligere er omtalt, det kongelige reskript om nedsættelse af en kommission i denne anledning.

Foruden mod Wolfhagen vilde Thomsen ogsaa have rejst tiltale mod Hall for dennes som midlertidig slesvigsk minister i 1856 udstedte bekendtgørelser om den slesvigske juridiske eksamen. Hans forslag herom gik tillige ud paa en ophævelse af disse bekendtgørelser, ved hvilke der var indført lempelser for juridiske kandidater fra København til at tage slesvigsk juridisk eksamen og omvendt. Imidlertid kom heller ikke dette forslag til forhandling, men de nævnte bekendtgørelser blev iøvrigt kraftigt angrebne i betænkningen om universitetspetitionen.

9.

Krügers forslag om de oprørske adressers fjernelse.

Loyalitetsadressen.

Det tyske parti havde, navnlig i adresseudkastet og i betænkningen om universitetspetitionen, men for resten ved hele sin holdning, aabent manifesteret sin tilslutning til Slesvigholstenismen, til »den ældgamle, paa de tilsikrede landsrettigheder beroende forbindelse mellem hertugdømmerne«. Overfor dette fandt den danske minoritet ikke at

kunne forholde sig tavs, og som modtræk stilledes der fra dens side og underskrevet af alle dens medlemmer henimod forsamlingens slutning to forslag, der klart trak linjerne op for det danske og det tyske standpunkts forskellighed.

Til det første forslag var Krüger ophavsmand, og som Meyer skrev til R. 4. marts, havde han rigtig lyst til at drive den paagældende sag til yderlighed. Forslaget gik ud paa fjernelsen af adresser, der fra Eckernförde og Slesvig var bleven indgivne til stænderne, og overgivelsen af disse adresser til vedkommende autoriteter i betragtning af, at de var saaledes beskafne, »at Hans Majestæts troe stænderforsamling kun med den dybeste indignation har erfaret deres indhold.« Dette indhold gik i begge adresser ud paa genoprettelse af et Slesvigholsten. I Eckernförde-adressen hed det saaledes, at man ikke turde hvile, »før retten er sket fyldest, før forbindelsen og selvstændigheden er genoprettet og sikret ved faste former«. Og i Slesvig-adressen udtaltes, at grundlaget, hvorpaa den nye statsordning 1852 skulde bygges, havde vist sig uholdbart, og den anmodede stænderne om at vise kongen, at »kun paa grundlag af begge hertugdømmers ældgamle forbindelse, hvilken ingen magt kan ophæve, er en statsforbindelse mulig, der yder tilfredsstillelse, orden og enighed for alle under Allerhøjst-sammes scepter staaende lande«. Gid det herskende regimente, hed det til slut i denne adresse, ikke maa hidføre nye blodige dage over vort arme land! Eckernförde-adressen havde iøvrigt to gange tidligere været genstand for omtale i forsamlingen. Da der var bleven indledet politiundersøgelse i anledning af den, havde dette faaet Thomsen-Oldenswort til at stille en interpellation, om der var petitionsfrihed eller ikke, men han nægtede for resten, da Krüger bragte adressens indhold paa bane, at kende noget til dette. Senere havde Krüger ved en interpellation til præsidenten søgt at faa adressen fjernet, men han var bleven henvist til at stille et særligt forslag herom, hvad han ogsaa gjorde.

Ved motiveringen af forslaget 7. marts stemplede Krüger i sprogets voldsomste udtryk adressernes indhold: »Det er afgjort, at de fra ende til anden ere saa oprørske, som de kunne være . . . Alt er her fuldkomment, og der mangler kun eet skridt, og det er det fra tanke til handling, fra plan til daad, saa staae vi ligeoverfor et nyt aldeles fuldstændigt oprør.« Naar oprøret ved disse adresser formastede sig til at plante sit banner midt i salen, troede han dog, man var kommen saa vidt, at enhver loyal deputeret kraftigt vilde protestere mod slige anmasselser: »Jeg antager, at det vil skee, jeg troer, at det maa skee; men skulde det alligevel ikke skee, at hine udtalelser, hine opfordringer til oprør, der ligefrem gjøres i adressen, ikke tilbagevises, skulde dette haab ogsaa svigte mig, skulde de forventninger, som jeg i denne henseende har til stænderforsamlingen, skuffes, saa har den slesvigske stænderforsamling efter min formening solgt og priisgivet den slesvigske befolkning som et redskab i oprørets og forrædderiets tjeneste, saa har stænderforsamlingen efter min formening handlet ilde mod sig selv, saa har den tilintetgjort sig selv og sat oprørets præg paa sit navn, saa har stænderforsamlingen efter min formening krænket denne sals hellighed og gjort den til en rendesteen, en retraite for oprørske og forrædderiske væmmelige ekrementer, saa har den endelig tilsidst vanæret og besudlet det flag, der i dette øieblik vaier over denne sals tag, og saa er det kommet til et moment, paa hvilket der kun bliver tilovers for mig at maatte forbeholde mig tid til nærmere at tage under rolig overveielse, hvorledes jeg herefter har at forholde mig, og hvorvidt jeg kan see mig istand til fremdeles at deeltage i denne forsamlings forhandlinger.«

Hvad der fra det tyske parti fremførtes imod Krüger, var ret mat. Man vilde paa den ene side ikke direkte slutte sig til adressernes indhold, men paa den anden heller ikke tage afstand fra det. Købmand Timm fra Eckernförde kaldte den Almægtige til vidne paa, at de, der havde ind-

givet adresserne, ikke vilde gøre oprør: »... Det er ikke vor hensigt at skilles fra Danmark, derpaa have vi slet ikke tænkt...« Forøvrigt gav han sig til at tale om den sørgelige sprogtvang, der slet ikke var adressernes genstand. Rumohr hævdede, at han først nu ved Krügers oplæsning af adresserne havde erfaret deres indhold, og at han ikke paa staaende fod kunde danne sig en dom om dette, men han vilde bl. a. protestere imod, at adresserne var bleven udleverede til kommissarius, og han ankede over, at petitionsretten var krænket. Forsamlingens flertal sluttede sig til denne betragtning ved at rejse sig. Af Hansen-Grumby udtaltes det, at de stadige bebrejdelser for revolution og oprør, som han og hans parti maatte høre, efterhaanden gjorde dem noget sløve herfor; han vilde dog paa det bestemteste tilbagevise denne insinuation. Nedsættelsen af en komité forkastedes af forsamlingens flertal.

Det andet af det danske parti indgivne forslag, som her skal omtales, gjaldt en loyalitetsadresse til kongen. Planen herom var naturlig dukket frem efter fremkomsten af den Rumohrske adresse som et modtræk imod denne.¹ Der havde været tænkt paa at forme loyalitetsadressen saaledes, at den muligvis ogsaa kunde blive underskrevet af minoritetens halve venner, Christiansen, Schmidt og Beck², men i den form, som den fik, blev den dog kun underskrevet af det rent danske parti. Af dettes medlemmer havde P. A. Petersen desuden vaklet noget, før han underskrev.³ Adressen var forfattet af appellationsraad Meyer, men som Aleth Hansen 23. febr. skrev til R., nævnte Skau sig som autor. »Nu, du kjender hans svaghed«, tilføjede Aleth Hansen.⁴ Der var nogen divergens om det bedste tidspunkt for indgivelsen, men den mening, at det skulde være hen-

¹ Se f. eks. Clods og Aleth Hansens breve til R. ¹⁵/₂.

² Clod til R. ¹⁹/₂.

³ Aleth Hansen omtaler f. eks. i brev ²/₃ til R., at Petersen helst vil være fri for at underskrive, da en rig tysksindet slægtning i Tønder i modsat fald vil gøre ham arveløs.

⁴ Jfr. Meyer til R. ²³/₂.

imod samlingens slutning, sejrede.¹ Den er dateret 2. marts og kom til forhandling 10. marts.

Ligesom den Rumohrske adresse angav ogsaa loyalitetsadressen grunden til sin fremkomst at være den hos forsamlingens medlemmer herskende trang til at tolke deres følelser for kongen nu ved afslutningen af den første valgperiode efter den ny slesvigske forfatnings udstedelse². Adressens første halvdel udtrykte en dybt følt taknemlighed for de i det svundne tidsrum trufne foranstaltninger baade angaaende Slesvigs forfatning og dets forvaltning. Der nævntes her bl. a. ordningen af sprogforholdene, ophævelsen af det for Slesvigs materielle og nationale udvikling skadelige fællesskab med Holsten, ophævelsen af bienniet, skolevæsenets udvikling, materielle reformer m. m. Men, hed det derpaa, mod de heldbringende følger af disse foranstaltninger og overhovedet mod det hele af kongen fulgte regeringssystem »har et parti, der ikke kan løsrive sig fra revolutionaire erindringer, og som mere søger sin støtte udenfor landet end i den offentlige mening i landet selv, stadigt arbeidet med en rastløs iver«. Dette parti havde først og fremmest brugt sprogordningen som agitationsstof; dernæst havde det ved benyttelse af stikord som »mangel paa selvstændighed«, »ligeberettigelse« og »fare for inkorporation i kongeriget« søgt at hindre den efter oprøret grundlagte retsorden i at fæstne sig. Med hensyn hertil udtalte adressen, at naar der saas hen til de faktiske forhold, syntes »istedetfor klager over manglende selvstændighed det spørgsmaal langt snarere at maatte frembyde sig, om rigets sammenhold taaler en saa udstrakt selvstændighed, og om en saadan er i denne landsdeels egen velforstaede interesse.« Forsøg paa at inkorporere Slesvig i kongeriget kendte den intet til, men i en vis henseende

¹ Aleth Hansen til R. 27/2. Skau til R. 23/2.

² Adressen er trykt Slesv. stændert. tillæg 1, 251 ff., dog med et par huller, idet kommissarius under forhandlingen protesterede mod enkelte bemærkninger i den.

havde inkorporationen jo forlængst fundet sted (d. v. s. i 1721). Derimod var det bekendt for hele verden, at et fanatisk og statsopløsende parti i 1848 havde forsøgt paa en voldsom og forbryderisk maade at inkorporere Slesvig i Holsten og i Tyskland. »Dette parti, der, domfældt af Europa og domfældt ved sine egne gjerninger, for 10 aar siden blev slaaget til jorden, begynder nu atter at reise hovedet. Men Deres Majestæt vil, under bistand af en loial og trofast befolkning, vide med al den kraft, som omstændighedernes alvor kræver, at imødegaae og nedslaae alle fra samme udgaaende statsfarlige bestræbelser.« Slesvigs lykke og fred var ikke at søge i en oplivelse af den tidligere forbindelse med Holsten, og ejheller kunde det uden fare for rigets sammenhold modtage større statsretlig selvstændighed end den, der var hjemlet ved de bestaaende forfatninger. »Bliver det uundgaaeligt, at der i samme skal foretages gennemgribende forandringer — vi paakalde dem ikke —, da kan det ikke være tvivlsomt, at Slesvigs frelse allermindst er at søge i en nøiere tilslutning til Holsteen.«

Forslaget om loyalitetsadressen motiveredes af Skau, der samtidig fremkom med forskellige spydigheder om det Rumohrske adresseudkast: Rumohr havde dengang udtalt, at de deputerede skulde tolke ærefrygtens, troskabens og hengivenhedens følelser, men det var ikke lykkedes den nedsatte komité at tilvejebringe et forslag i samklang hermed. Han og hans venner havde derfor troet at imødekomme forsamlingens ønsker ved et forsøg paa at erstatte det, som ikke var lykkedes for den komité. Hovedprincippet i den nu forelagte adresse var den mest fuldendte loyalitet. Fra tysk side blev det hævdet, at selv om man stemte imod den foreliggende adresse, kunde man meget vel være loyal. Godsejer Kittel udtalte saaledes, at han regnede sig for en af kongens loyaleste undersaatte; maaske var hans loyalitet ikke moderne, men det var den gammel-nordiske, som han stedse havde baaret i sit bryst. I et længere og svulstigt foredrag kom Buchwaldt ind paa de

forskellige adresser, majoritetsadressen, de til stænderforsamlingen indgivne adresser og minoritetsadressen. Den sidste stemplede han som en parodi og som en demonstration fra minoritetens side imod majoriteten, til hvilken demonstration man misbrugte kongen. Han havde været vidt omkring i verden og besøgt alle landes repræsentationer, fra Cortes i Madrid indtil den ældste, rigsdagen i Stockholm; overalt havde han fundet, at ingen regering kunde bestaa, som ikke havde majoriteten for sig; her alene vilde minoriteten beherske os, majoriteten, gennem regeringen. Dette var en forkert vej, som aldrig kunde føre til det rette maal. »Min forstand staaer mangen gang næsten stille derved! Atter og atter tænker jeg paa Lessings berømte og berygtede ord, der ere løbne gennem verden: »der skeer ting paa jorden og under solen, den der ikke mister sin forstand derover, herr præsidet, han har ingen at miste.«¹

Paa bemærkningerne om majoritet og minoritet replicerede Skau, at man maatte huske paa, at der i salen sad 9 medlemmer af ridderskab og godsejere, næsten alle fra det sydlige Slesvig. Foretoges valgene efter folketal, vilde forholdet ikke være det samme; i hvert fald repræsenterede minoriteten et større fladerum end majoriteten. Paa den højærværdige klosterprovsts tale, der steg i saa himmelhøje zoner, vilde han forøvrigt ikke indlade sig. Nedsættelsen af en komité forkastedes selvfølgelig, med 28 stemmer mod 12. Den ene af underskriverne, Hansen-Ravnskobbøl, var fraværende, og pastor Christiansen afholdt sig fra at stemme²; under debatten havde han udtalt, at han ikke havde underskrevet adressen, da dens indbringelse ikke forekom ham at svare til situationen, men at han iøvrigt billigede adressens aand.

Indbringelsen og behandlingen af minoritetens nu omtalte to propositioner maatte unægtelig bidrage stærkt til at hidse dansk og tysk op mod hinanden, og naar man

¹ Citatet er fra Lessings *Emilia Galotti*, akt 4, scene 7.

² Aleth Hansen til R. 10/3.

ser hen til denne stadig mere og mere tilspidsede kamp i stænderne, er det ikke at undres over, at kommissarius talte dagene til stænderforsamlingens slutning. Dagen efter loyalitetsadressens motivering skrev han saaledes til Regensburg efter først at have takket for, at han suffleredes saa godt af ham, at uagtet denne gode assistance saa han dog med stor længsel 19. marts imøde: »Jeg troer ikke, at jeg kunde udholde det længere. I lang tid har jeg indbildt mig, at jeg kunde høre og sige alt, hvad det skulde være, uden at ærgre mig. Men kommer talen paa oprøret, og jeg tænker paa denne rædsomme tid, saa bliver jeg nødt til at indrømme: dies ist die stelle, wo ich sterblich bin¹. Det afficerer mig saaledes, at jeg drømmer om natten derom og sommetider kommer ude af mig selv, naar jeg sidder alene i mit værelse, naar tanken falder paa det . . .« Regensburg svarede derpaa 13. marts, at Kranolds ønsker om, at samlingen ikke forlængedes ud over den fastsatte tid naturligvis skulde gælde langt mere end hans egen lyst til at vise stænderne, at man ikke brød sig stort om deres snak og derfor godt vilde tilstaa forlængelse, om de søgte herom². Han tilføjede desuden, at Kranold skulde forklare præsidenten, at denne ikke kunde være andet bekendt end fortrinsvis at sætte lovarbejderne paa dagsordenen i den tid, der stod tilbage. Dette skete da ogsaa fra præsidentens side, hvad der for resten frembragte klager fra det tyske parti over, at forskellige af dets privatpropositioner ikke blev sat paa dagsordenen, skønt de paagældende komitébetænkninger var færdige. De sidste møder artede sig som følge af denne præsidentens optræden lidt roligere og i samklang hermed stod, at præsidenten i slutningsmødet afskar Thomsen-Oldenswort ordet med den bemærkning, at han fandt det bedst, man skiltes ad i fred og ro.

¹ Citatet er fra Schillers Don Carlos, akt 1, scene 6.

² Dette gjorde stænderne dog ikke.

10.

Den Briegerske sag. Spørgsmaalet om tiltale mod de 26.

Da stænderforsamlingen afsluttede sin virksomhed, stod spørgsmaalet om, hvorvidt der fra regeringens side vilde blive rejst tiltale mod de 26, som havde underskrevet det Rumohrske adresseudkast, endnu aabent. At dette burde ske, var, som tidligere omtalt, Regenburgs mening, og af baade tyske og danske i Slesvig var det formentlig ogsaa almindelig ventet.¹ Ved cirkulære af 13. febr. til politi-øvrighederne i Slesvig havde regeringen paalagt disse at anholde de i omløb satte adresser af oprørsk og statsforbryderisk indhold, der nævntes her specielt Eckernförde-adressen, og drage de personer, der maatte have udbredt eller underskrevet dem, til ansvar for domstolene, og ligeledes var, hvad Kranold 15. febr. havde meddelt stænderne, udbredelsen af den Rumohrske adresse samtidig bleven forbudt². Men vilde regeringen, saadan som Regenborg havde forsikret Kranold om, have mod til at tage fat paa en stænderdeputeret? Forinden vi ser, hvordan svaret paa dette spørgsmaal faldt ud, er der imidlertid en enkelt, opsigtsvækkende sag fra undersøgelserne i anledning af den Rumohrske addresses udbredelse, ved hvilken der skal dvæles. Denne, den saakaldte Briegerske sag, har nemlig sin meget store interesse paa grund af det lys, som den kaster baade over Regenburgs personlighed og hans indflydelse paa gangen i de slesvigske sager og over medlemmer af det Hallske ministeriums stilling til disse.

Regenborg havde været noget utilfreds med den efter hans formening ikke særlig virksomme maade, hvorpaa politimesteren i Flensborg, Hammerich, her drev undersøgelsen angaaende den Rumohrske adresse; politimesteren i Slesvig, Aug. Jørgensen, fremhævedes i denne henseende som

¹ Krieger II, 157.

² Se journalnr. 1 A 270 (brevnr. 300) i pk. »Sager ang. de ulovlige adresser i stændertiden« 1860—61. Slesv. min. 1. dpt. A. — Stændert. 213.

en tiltalende modsætning¹. Hammerich fik en officiel opfordring til at sætte kraft paa², og i slutningen af februar kunde han da ogsaa indberette, at der var storvildt indenfor skudvidde: den nederlandske vicekonsul i Flensborg, købmand Gustav Brieger, var bleven overbevist om at have været i besiddelse af 3 eksemplarer af adressen og om at have uddelt disse³. Brieger regnedes almindeligt for at høre til det tyske parti, og i oprørssaarene havde han tjent i den slesvigholstenske armé⁴. Af det slesvigske ministerium betegnes han i skrivelse 1. marts til udenrigsministeriet som »nøje forbunden med det parti, som netop nu saavel i som udenfor stænderforsamlingen stærkt arbejder paa at fremkalde trods mod regeringen og loven i hertugdømmet Slesvig.« I 1856 var han bleven udnævnt til hollandsk vicekonsul.

Naar sagen mod Brieger naaede det omfang, som den gjorde, skyldtes det, at Brieger fik mobiliseret Nederlandenes gesandt i København, du Bois, til sit forsvar, og at denne drog udenrigsministeriet ind i sagen. Det første politiforhør i Flensborg over Brieger afholdtes 25. febr., og i dette nægtede Brieger under paaberaabelse af sin stilling som konsul og af at have handlet i denne egenskab overhovedet at udtale sig saavel om, hvorledes han var kommet i besiddelse af de omtalte adresser, som om, til hvem han havde uddelt dem. Dagen efter gav han dog i en skrivelse til overpræsident Rosen oplysning om det sidste punkt: adresserne var tilsendte henholdsvis den nederlandske gesandt, den engelske konsul Bird i Flensborg og den franske konsul Valois i Kiel, men i det paafølgende politiforhør 27. febr. nægtede han derimod bestemt at udtale sig om, hvem der havde givet ham adresserne. Som følge af denne næg-

¹ R. til I. F. C. Knudsen ²²/₂ 1860. Kgl. bibl.

² Skrivelse fra ministeriet ¹⁷/₂ 60 til overpræsident Rosen. Journalnr. 1 A 270, brevn. 337 i pk. Sager ang. de ulovlige adresser i stændertiden 1860—61. Slesv. min. 1. dpt. A.

³ Se sagen journalnr. 1 A 911 (brevnr. 1475) i førnævnte pk.

⁴ Overpræsident Rosens betænkning af ¹⁸/₃ 1860 ved førnævnte sag.

telse idømte politimesteren ham en straf paa vand og brød i 3×24 timer, men denne straf blev ikke eksekveret, da Brieger erklærede at ville indanke sagen for appellationsretten.

Medens dette skete i Flensborg, havde du Bois i København, til hvem Brieger havde klaget, ikke været uvirksom. Til Brieger havde han telegraferet 26. febr., at han vel skulde møde i politiforhøret dagen efter, men at han skulde nægte »jede Antwort auf ihm etwa vorgelegte Fragen über seine amtliche Stellung zu dieser Sache . . .«, og i gentagne samtaler med og noter til udenrigsministeren, Hall, bearbejdede han i de følgende dage stærkt denne til gunst for den opfattelse, at politiretten i Flensborg ved at optræde, som den havde gjort, mod Brieger havde krænket denne i hans egenskab af konsul¹. Hall viste sig ogsaa ret tilbøjelig til at gaa ind paa gesandtens anskuelser, hvad der gav sig udtryk baade i en konfidentiel note af 27. febr. og i en længere 2—3 timers samtale om sagen 1. marts. Derimod blev du Bois i en samtale med Regensburg i et aftenselskab 27. febr. skarpt afvist af denne, og da han efter R.s mening blev uhøflig, fik han »affærdigelse efter regelen, »som man raaber i skoven, saa faaer man svar«². Medens Hall næppe kan siges at have været altfor ivrig efter at erfare det slesvigske ministeriums opfattelse af sagen, lod Regensburg allerede 27. febr. forespørge hos udenrigsministeriets direktør, P. Vedel, hvorvidt der i traktatmæssige forhold med Nederlandene var nogen hindring for at gaa frem efter de bestaaende love imod Brieger. Herpaa

¹ Udenrigsmin. konsulatsafdeling S. S. nr. 1193 ang. nederl. konsul i Flensborg, G. Briegers, suspension. C. I. 1860 nr. 1088.

² R. til Fenger $\frac{3}{2}$ (koncept), hvor R. giver en udførlig fremstilling af det indtil da passerede. Læg'et »breve til Regensburg og concepter af denne . . . ang. sagen mod den nederl. konsul Brieger i Flensborg . . .« i pk. »Breve, afskrifter, tryksager og optegnelser ang. stænderforsamlingerne i 1860 og 1863 m. m.« Regenburgs samlinger. I dette læg findes ligeledes en beretning af R. om samtalen. — De i det følgende citerede breve fra R. til Fenger findes i koncept i dette læg.

fik han benægtende svar, og i skrivelser 1. og 2. marts til udenrigsministeriet gjorde det slesvigske ministerium udførligt rede for, hvad der var passeret, og forsvarede sin fremgangsmaade. I en samtale 28. febr. med minister Monrad var R. desuden kommen ind paa, at den letteste maade at drage sagen ud af den diplomatiske sphaere var at fratage konsulen hans exequatur. Det samme gjorde han om aftenen samme dag gældende overfor P. Vedel og ligeledes i en samtale med Hall ved et middagsselskab den følgende dag. I denne samtale udtalte Hall sig iøvrigt om det skrækkelige indtryk, som han mente, at sagen vilde gøre i Europa, medens R. hævdede, at lovene og autoriteterne maatte respekteres: »vor anseelse stod paa spill!« Om at foranledige skridt til at standse sagen udtalte Hall sig dog ikke.

Om formiddagen 2. marts samlede Hall imidlertid, forøvrigt uden engang at have gjort sig bekendt med det slesvigske ministeriums skrivelse dagen forud, sine ministerkolleger til en raadslagning om sagen, et »consilium male informatum«, som Regenburg senere udtrykte sig herom.¹ Som slesvigske minister fungerede paa dette tidspunkt midlertidigt finansministeren Fenger. Wolfhagen, der havde indvilliget i at overtage den slesvigske portefeuille ved det Hallske ministeriums gentiltrædelse, var endnu ikke vendt tilbage til København fra Paris, hvor han opholdt sig ved ministeriets dannelse. Uden at der synes hverken fra Fengers eller fra nogen af de andre ministres side at være bleven rejst indvendinger, besluttedes det i denne ministerkonference, at sagen mod Brieger skulde standses.

Den saaledes skete desavouering af de slesvigske autoriteter fik Regenburgs blod til at koge over. Han taler selv om en opbrusen af en art, som han ikke havde kendt siden sit sammenstød i efteraaret 1850 med L. N. Scheele². Paa Fengers meddelelse om, at ministeriet havde besluttet, at

¹ Det ovenfor nævnte brev ²/₃ til Fenger.

² R. til Fenger ⁵/₃ (ikke afgaaet).

den Brieger idømte vand- og brødstraf ikke maatte eksekveres, erklærede han, at han i saa fald derom maatte udbede sig en skriftlig ordre: Denne skulde derpaa straks blive ekspederet og sendt til Fengers underskrift, men samtidig vilde hans, Regenburgs, ansøgning om entledigelse være i Hans Majestæt kongens hænder. — Hvad der synes paa det dybeste at have oprørt Regensburg var, at man kunde tænke sig den mulighed, at han skulde finde sig i den skete desavouering. »Jeg veed ikke«, skrev han dagen efter til Fenger, »om nogen virkelig har troet, at jeg skulde være at overtale selv at desavouere, hvad der var gjort fuldkomment correct i overensstemmelse med loven ... eller at jeg vilde have beholdt mine functioner et minut længer, hvis en saadan skjændsel ved høiere ordre var bleven bragt over ministeriet. Men det veed jeg, at jeg ikke har givet noget menneske grund til at tiltroe mig en saadan ussel lavhed, og den blotte tanke om, at det har kunnet været tilfældet, er nok til at vække min dybeste harme.«

Regenburgs erklæring om at ville søge sin afsked, der som ministeriet fastholdt beslutningen om at standse sagen mod Brieger, bevirkede, at han samme dag, 2. marts, opsøgte af Hall i selskab med Fenger. Ved den samtale, som nu fandt sted mellem Hall og Regensburg, afgjordes sagen, efter hvad R. dagen derpaa skrev til Fenger, paa »en tilfredsstillende maade«, men der viste sig ganske vist et par dage efter uenighed om i hvert fald et af de punkter, som i samtalen skulde være bleven aftalt. Naturligvis søgte Hall først at bevæge Regensburg til eftergivenhed, medens denne paa sin side bebrejdede Hall »hans hele færd, navnlig den maade, hvorpaa han uden at kjende sagen havde foranlediget en resolution, der vilde have været ødelæggende for regeringens anseelse, ligesaavel som en skamplet paa min ære¹.« Det »forlig«, som samtalen endte med, gik efter Regenburgs referat ud paa, at Hall lovede, at Brieger skulde berøves hans exequatur, og at lands lov og

¹ R. til Fenger 5/3 (ikke afgaaet).

ret skulde have sin uforstyrrede gænge, medens R. lovede »at drage omsorg for, at naar ingen retlig hindring derfor var iveien, den af Brieger for appellationsretten indankede sag blev udsat et par dage.« Dette løfte opfyldte R. derpaa ogsaa.

3. marts var Wolfhagen vendt tilbage til København og overtog derpaa ledelsen af det slesvigske ministerium, og i en søndag formiddag 4. marts afholdt ministerkonference bragtes den Briegerske sag paany paa bane. Efter hvad der formentlig samme dag berettedes Regenburg om forhandlingen i denne konference, skulde man der være bleven enig om, at eksekution af den Brieger idømte straf ikke kunde tilstedes, da den var barbarisk, og heller ikke var forestillingen om at berøve Brieger hans exequatur afgaaet. Regenburg følte sig svigtet baade af Hall, Wolfhagen og Fenger, og han opsatte et brev til denne sidste¹, der i de skarpeste udtryk stemplede Halls og Wolfhagens optræden, og som sluttede saaledes: »Skulde udenrigsministeren svigte et mig høitidelig givet ord, i henhold til hvilket jeg har sat min ære i pant, skulde Deres Excellence, hvad jeg endnu mindre kan troe, tillade en saadan infamie, saa er min vei afstukket. Med hensyn til Deres Excellence, til hvem jeg har havt tillid, og som jeg har viist tillid, skulde det gjøre mig ondt at erfare, at heller ikke De fortjener navnet af en mand.« Dette brev blev imidlertid ikke afsendt. Om morgenen 5. marts gav Wolfhagen Regenburg meddelelse om ministerkonferencen, og Regenburgs opfattelse af Wolfhagens og Fengers stilling maa herefter være ændret i hvert fald noget, medens han derimod stadig, ogsaa efter Wolfhagens meddelelser, maatte synes sig forraadt af udenrigsministeren. Det skal iøvrigt her bemærkes, at hans skarpe ord om Wolfhagen maaske ogsaa kan være paavirkede noget af, at denne 3. marts havde meddelt R., at han — ministeren — selv vilde overtage ledelsen af stændersagerne, der jo hidtil havde ligget i R.s hænder som direktør; men 5. marts overlod Wolfhagen igen R. ledelsen her².

¹ R. til Fenger ⁵/₃ (ikke afgaaet).

² R. til Kranold 1860 ⁵/₃. Wolfhagen til Kranold ⁵/₃. Jfr. Krieger II, 157.

Regenburg opsatte nu et nyt brev til Fenger, og i dette udelodes baade de meget affejende bemærkninger i det foregaaende brev om Wolfhagens stilling og den skarpe slutningspassus, rettet til Fenger selv. Han skildrede derimod som før, hvad han mente var bleven resultatet af samtalen mellem ham og Hall — dette er jo ovenfor nævnt —, og han endte med, at skulde Hall svigte sin del af aftalen, stod regeringens anseelse og hans, Regenburgs, ære paa spil: »Om min ære skal jeg værne; at værne om regeringens anseelse maa jeg overlade til andre; gid de maatte sørge for ne quid detrimenti capiat respublica.«¹

Imod den fremstilling, som R. i dette brev gav af samtalen mellem Hall og ham, og hvortil Fenger var det eneste vidne, følte Fenger sig imidlertid forpligtet til uopholdeligt at gøre indsigelse, hvad der skete i et brev samme dag. Fenger hævdede her, at Hall kun havde lovet, at Brieger skulde miste sit exequatur, men at han ikke havde sagt, »for at lands lov og ret skulde have sin uforstyrrede gænge«. »Gud give«, skrev han, »at denne beklagelige sag ikke maa føre til et sørgeligt resultat for os alle!« Han følte sig dybt overbevist om, at R. vilde gøre, hvad han med god samvittighed kunde »for ikke at bringe adsplittelse der, hvor enighed og sammenhold er det eneste redningsmiddel.« I et gensvar af 7. marts fastholdt R. ganske vist bestemt rigtigheden af sin opfattelse af samtaleens resultat, og ligeledes anmodede han indtrængende om ikke at gøre indgreb i »vore loves og domstoles gang«, men iøvrigt udtalte han sig dog noget forsonligere: Det skulde ikke falde ham ind videre at bestride den opfattelse af samtalen, som Hall og nu ogsaa Fenger vilde gøre gældende. Han vilde intet mindre end fornærme og krænke og var bange for, at han i denne henseende var gaaet langt videre, end han kunde forsvare. Han var ogsaa villig til herfor at yde al den oprejsning, der kunde forlanges, og mere. Han skulde glemme,

¹ R. til Fenger 9/3.

hvad han havde lidt, skønt det var mere, end nogen kunde ane.

At dømme efter baade form og indhold i dette R.s sidste brev til Fenger, synes det, som om han ikke længer vilde fastholde sin ubøjelighed, hvad spørgsmaalet om at faa undersøgelsen mod Brieger standset angik. Hvor tungt det end maa have faldet ham, blev det ogsaa faktisk resultatet, at han til slut fandt sig i, at en kongelig resolution af 24. april ophævede denne undersøgelse. Den paagældende forestilling, affattet af Regenburg, fremhævede dog stærkt saavel det uheldige indtryk, en saadan ophævelse vilde gøre i Slesvig, som det fuldt berettigede i autoriteternes optræden, men den endte med til slut at henstille, om hensyn af udenrigspolitisk natur alligevel maatte gøre en saadan ophævelse nødvendig. Forinden sagen standsedes, havde udenrigsministeren dog opfyldt løftet om at fratage Brieger hans exequatur. Forestillingen herom var opsat allerede 3. marts, men som af R. bemærket i det ikke afsendte brev $\frac{5}{3}$ til Fenger var den ikke dengang afgaaet, og først 14. marts faldt der kongelig resolution derpaa. Hall havde i mellemtiden forsøgt at faa du Bois til selv at tage initiativet til at lade Briegers funktioner som konsul ophøre, hvad der dog imidlertid mislykkedes. Men da Hall derefter samtidig med at meddele du Bois suspensionen af Briegers exequatur kunde meddele, at det var hensigten af sær kongelig naade at standse undersøgelsen mod denne, og da hertil kom en lidet heldig og ogsaa for gesandten kompromitterende optræden af Brieger, tog gesandten selv initiativet til, endnu inden sagen var standset, at faa Brieger afskediget som nederlandsk konsul. Korrespondancen mellem Hall og du Bois endte derpaa i lutter velvilje og enighed, og Nederlandene udnævnte en ny konsul, mod hvilken der fra dansk side intet fandtes at erindre.

Inden vi ganske forlader den Briegerske sag, vil det have sin interesse at dvæle et øjeblik ved en meningsudveksling, der netop i dagene for dens afgørelse fandt sted

mellem Regenburg og hans ungdomsven appellationsraad i Flensborg Meyer, og som bl. a. drejede sig om spørgsmaalet »at blive paa sin post«. Der var til Flensborg naaet rygter om, at Regenburg vilde forlade sin stilling, og i anledning af disse rygter sendte Meyer 12. marts R. en stærk opfordring til ikke at opgive denne: At blive paa denne post var »en pligt, som gaaer over alt«. Samtidig tilskrev Meyer forøvrigt ogsaa Krieger for at formaa denne til at intervenere til fordel for Regenburg¹. Paa Meyers opfordring svarede R. i et langt brev af 14. marts, hvoraf en del af indholdet andetsteds er bleven refereret². Det var, hævdede han i dette, ikke uden selvfornægtelse, han var forbleven i sin stilling som departementschef, thi der var meget andet, der havde kunnet synes lokkende for ham. Men var det paa den ene side pligt med tilsidesættelse af alle personlige hensyn at holde fast ved sin post, saa var det paa den anden side efter hans mening lige saa meget pligt at være rede til med tilsidesættelse af alle personlige hensyn at ofre den. »Og naar jeg, der ikke opgav en post for at blive appellationsretsraad, amtmand, minister og pensionist, tilbyder at opgive den med den udsigt at blive afskediget uden pension, maatte sælge huus og hjem med alt hvad der er deri, inddrive hvad jeg nu har laant ud først og fremmest uden at erholde renter eller forvente tilbagebetaling, og dernæst slaae mig igjennem med et par hundrede daler om aaret, saa tør jeg dog nok gjøre fordring paa, at idetmindste mine gode venner ikke troe, at jeg handler letsindig eller endog imod min pligt«. Hans gode venner burde søge at befæste hans stilling, saa at han med udsigt til held kunde gøre modstand under et eventuelt nyt ministerium, der let kunde blive et saadant, som vilde kaste terning om »vore dyrebareste interesser«. Om det siddende ministerium fremsatte han, »med villie og bevidsthed« skriver han, skarpe ord: De var alt for kloge til at ville høre paa andre, og

¹ Meyer til R. 16/3.

² Den danske sprogordning i Slesvig 88 f.

for Hall var det at undgaa skænd af en fremmed gesandt vigtigere end alt andet.

Regenburgs her givne redegørelse for, under hvilken synsvinkel han betragtede spørgsmaalet om »at blive paa sin post«, fremkaldte et brev fra Meyer fuldt af hengivenhed og beundring, et stærkt vidnesbyrd om, i hvilken grad man blandt danske embedsmænd i Slesvig saa op til Regenburg som den kaarne høvding. »Din beskedenhed«, skrev Meyer i begyndelsen, »har aabenbart forhindret dig i at have en ret klar forestilling om, hvilken betydning dit navn og din person har for Slesvig og har havt i nu over ti aar. Hvis dette stod dig rigtigt klart, saa maatte du kunne forestille dig, med hvilken angst og bekymring man her maatte opfyldes ved tanken om, at du kunde forlade din stilling. Det vilde, uden overdivelse, være en forfærdelig begivenhed . . .« Samme tanke gentog han kraftigt henimod brevets slutning: Regenburgs navn var i saa høj grad knyttet til Slesvigs og altsaa ogsaa til Danmarks historie siden 1848, ikke blot paa grund af hans dygtighed, men tillige navnlig paa grund af hans sejge udholdenhed. Derfor kunde han kun i yderste nødstilfælde stille sagen paa spidsen. »Du har grundlagt Slesvigs nyere historie, og du har ogsaa — hvis ikke ulykker skulle indtræde, dem Gud forbyde — den mission at føre den gennem en aarrække videre . . .« At R. skulde gaa over i et lokalt embede, kunde han ikke tænke sig. Fremfor alt hans patriotiske følelser maatte binde ham ved landets almindelige politik, og før eller senere blev han dog nødt til at tage mod en ministerportefeuille. Brevet gav iøvrigt som sagt udtryk for Meyers varme beundring for R. Han dvælede ved den efteraarsdag i aaret 1829, da han første gang saa Regenburg, denne stod sammen med Aleth Hansen paa Sorø akademis store trappe, og han fremhævede, hvorledes alle kammeraterne allerede dengang havde hængt ved ham paa grund af hans karakters sjældne renhed. »Og denne høie grad af agtelse og hengivenhed for dig, hvormed jeg er opfostret, den har i aarenes løb kun kunnet i høieste

maade befæstes og modnes... Hvem har nogensinde seet et mindre egoistisk menneske end du?»

Ordskiftet afsluttedes derpaa af Regenburg ved et brev af 24. marts. Han bemærkede her, at ogsaa han ansaa det for en pligt at blive til det yderste, trods personlige ubehageligheder og den eventuelle, lidet glædelige udsigt til at blive drevet ud af sin stilling. Karakteristisk for hans opfattelse af denne er det, naar han siger, at han havde »alle de med en politisk stilling forbundne ulemper, men ingen af dens fordele«; herved var imidlertid intet at gøre, og ogsaa i denne henseende havde han forlængst taget sit parti. Med hensyn til de herskende brydninger mellem ham og ministeriet skrev han, at det gik rigtignok ingeniunde, som det burde, men han mente dog nok, at han undgik at »payer de ma personne«.

»Det gik ingeniunde, som det burde« — herved tænkte Regenburg sikkert ikke blot paa udgangen af den Briegerske sag, men ogsaa og maaske fuldt saa meget paa den modstand, som hans plan om at lade de 26 adresseunderskrivere anklage mødte hos det Hallske ministerium. Hvordan drøftelserne om dette spørgsmaal har formet sig, er vi imidlertid ikke i stand til at følge i enkeltheder, saaledes som ved den Briegerske sag. I et brev til appellationsraad Wöldicke af 12. marts nævner Regenburg, at det ser ud, som om der paa visse steder næredes store betænkeligheder ved spørgsmaalet om anklage, men endnu i et brev af 18. marts til medicinalinspektør Schleisner udtaler han, at han dog ikke tror, at ministeriet vil svigte. Skulde det gøre dette, skriver han iøvrigt her, saa ansaa han rigtignok mange dages og nætters anstrengelse for mere end halv spildt, og det var allerede slemt nok, at det havde vaklet saa længe: »Man skulde troe, at de folk ikke havde ringeste begreb om, hvad det vil sige at arbeide efter faste principer mod et bestemt maal«.

Indenfor ministeriet var det først og fremmest Monrad og Raasløff, der bekæmpede planen om tiltalen mod de 26,

men ogsaa Hall var selvfølgelig stærkt paavirket af udsigten til klager fra udlandet over en saadan fremgangsmaade. Efter hvad Krieger i sine dagbøger meddeler, følte Hall imidlertid, at der her skyldtes Regensburg et væsentligt hensyn, og han havde til gennemlæsning faaet en række breve og aktstykker fra Slesvig »for at faae et klarere blik over situationen«¹. Dette klarere blik skulde efter Regenburgs opfattelse bestaa i overbevisningen om det for hævdelser af regeringens autoritet uomgængelig nødvendige i at skride ind mod de 26, og da dette var grundtonen i talrige henvendelser fra slesvigske embedsmænd til Regensburg og andre — Gud fri os for Halls utidige skaansel, skriver i denne forbindelse f. eks. rektor Povelsen i Slesvig², — saa har det været let arbejde for R. at yde det fornødne materiale. Trods modstand fra Monrad satte Hall ogsaa i ministeriet igennem, at det blev overladt ham og Wolfhagen efter konference med Regensburg at afgøre, om der skulde finde tiltale sted eller ej. Men resultatet heraf blev, at tiltalen ikke blev rejst, hvad der meddeltes ved et cirkulære af 25. marts fra det slesvigske ministerium til adskillige overøvrigheder i Slesvig. Wolfhagen, siger Krieger, vilde ikke tiltalen, og han har »næppe ladet Regensburg forstaae, at dersom denne fordrede actionen, gjorde Hall ingen indsigelse«. At Hall iøvrigt var saare glad over, at der ikke blev noget af aktionen, siger sig selv³.

Hvorfor fordrede Regensburg ikke aktionen? Han havde dog, som tidligere nævnt, udtalt, at saa længe han havde noget at sige, skulde folk nok faa at se, at regeringen havde mod til at tage fat paa en stænderdeputeret! — En nøjagtig besvarelse af dette spørgsmaal lader sig desværre ikke give, thi der foreligger ingen direkte udtalelser herom, og man henvises saaledes til gætninger eller skøn. Først og fremmest kan man selvfølgelig tænke sig, at Regensburg er vejet tilbage for igen at sætte selve sin stilling ind, saaledes som

¹ Krieger II, 157 f.

² S. Povelsen til Wegener 18/3 (Afskrift i pk. om stænderforsamlingen).

³ Krieger II, 158 f.

han havde gjort under den Briegerske sag. Under meningsudvekslingen med Meyer om denne sag havde han, som set, indrømmet betydningen af, at han til det yderste holdt fast ved sin stilling. Men dernæst kunde man maaske ogsaa formode, at de stærke betæneligheder, som Meyer i sine breve til R. fremsatte imod at rejse anklagen ved appellationsretten, ikke helt har undladt at gøre deres virkning¹. R. hævdede ganske vist overfor Meyer, at anklagen burde finde sted uden hensyn til et heldigt udfald², men alligevel! Hertil kom, at appellationsraad Wöldicke havde forsøgt at faa appellationsretten til selv at tage initiativet i sagen, men at dette var mislykkedes. Rygter om, at oversagføreren vilde rejse sagen, hørte ligeledes heller ingen steds hjemme³.

Ligesom om den Briegerske sag kan det vel iøvrigt ogsaa om spørgsmaalet: anklage mod de 26 siges, at udgangen blev et kompromis mellem ministeriet og Regenburg. Ikke blot blev der i anden retning gjort denne indrømmelser, saaledes ved forflyttelsen af amtmand Reventlow i Tønder til Holsten⁴, men selve det omtalte cirkulære af 25. marts har i høj grad kompromisets form. Cirkulæret havde inden dets fremkomst været forelagt kongen til gennemsyn ved en forestilling af 24. marts, i hvilken det bl. a. hed, at sagen ogsaa var bleven drøftet i udenrigsministeriet, og resultatet var blevet, at vægtige grunde talte for at se bort fra en retslig indskriden mod de 26. At en saadan ikke skulde finde sted, var cirkulærets hovedindhold, men naar det ikke skete, var det af hensyn til, at der ikke før var skredet ind mod stænderdeputerede, og at derfor en del af disse maaske ikke havde været sig deres forpligtelser klart bevidste. Thi de stænderdeputerede maatte iøvrigt saavel i som udenfor forsamlingen staa til ansvar for loven. Men blev det saaledes undladt at skride ind mod de deputerede

¹ Se f. eks. Meyer til R. 16/2, 18/2, 4/3 og 12/3.

² R. til Meyer 14/3; koncept ved Meyers breve til R.

³ Wöldicke til R. 15/3. Krieger II, 158.

⁴ Krieger II, 159.

for deres underskrivelse af adressen, kunde det strafbare forhold, hvori de havde gjort sig skyldige ved at udbrede adressen udenfor forsamlingen, ikke undgaa at underkastes domstolens paakendelse; her maatte de nemlig utvivlsomt have været sig ulovligheden af deres handling fuldkommen bevidst. Politiundersøgelserne i anledning af adressens udbredelse fortsattes altsaa, saavel mod deputerede som andre, men paa udbyttet af disse skal vi ikke her gaa ind.

Over udgangen af sagen om de 26 var Hall efter Kriegers udsagn som sagt »saare glad«, og Krieger beretter ligeledes om den glæde, som den danske gesandt i Frankfurt Bernh. Bülow følte over, at det alligevel ikke blev til noget med »monstreprocessen«¹. I en cirkulardepesche af 26. marts til de kgl. gesandtskaber i Petersborg, Stockholm, Paris, London, Berlin, Wien og Hamborg om stænderforsamlingen roste den danske regering sig ogsaa under omtalen af dette spørgsmaal af sit maadehold: Den ønskede at undgaa endog blot skindet af at indskrænke talefriheden!¹ Men anderledes var unægtelig cirkulærets modtagelse blandt de danske embedsmænd i Slesvig, thi som Wöldicke havde skrevet til R. 15. marts: gik den historie upaataalt hen, »saa er det ikke formeget sagt, naar jeg paastaaer, at vi om ganske kort tid ere saagodtsom færdige her med vor virksomhed«.

11.

Stænderforsamlingens forløb. Resultater af det danske partis politik?

Naar man fra dansk side i Slesvig havde bestormet Regensburg med anmodningerne om endelig at lade regeringen optræde med strenghed, og naar man følte sig saa dybt nedslaaet over det fattige udbytte i sagen mod de 26, saa afgiver allerede dette naturligvis i og for sig et fingerpeg om, hvorledes man her maatte se paa stænderforsamlingens forløb. Og man spørger derfor sig selv, om

¹ Krieger II, 159.

² Udenrigsmin. Geheimregistratur 1860 nr. 574.

Buchwaldt ikke havde ret, naar han kort forinden stænderforsamlingens slutning i sit højtravende sprog udtalte sig baade om den opmærksomhed, som han mente, at de flensborgske stænder havde vakt i udlandet, og om den stolthed og tilfredsstillelse, hvormed han troede, at man fra hans partis side kunde se hen til forsamlingens forløb?

Det kan sikkert ikke benægtes, at det tyske parti fra dets standpunkt set havde adskillig grund til at være tilfreds med den afsluttede stænderforsamling. Stænderinstitutionen bød det tyske parti lejligheden til at optræde som repræsentant udadtil og indadtil for flertallet, endda det overvejende flertal, af den slesvigske befolkning, og herimod hjalp kun lidet den danske minoritets henvisninger til stænderinstitutionens ufolkelige karakter. Det tyske parti kunde endvidere glæde sig ved at agere for fuldt besatte bænke. Dette gælder ikke alene i bogstavelig forstand, idet partiets tilhængere fra by og fra land ved forhandlingerne trængtes paa stændersalens tribuner og larmende gav deres bifald til kende¹, men det gælder ogsaa i overført betydning. Om interessen for forhandlingerne ude i selve befolkningen, navnlig i Angel, vidner saaledes f. eks. de c. 14,000 petitioner, der under stændertiden indgaves i sprogsagen, og for den holstenske og tyske presse var alt, hvad der i stænderne fremkom af agitationsstof imod det danske styre, »gefundenes Fressen«. Itzehoerbladet, Itzehoer Nachrichten, skriver saaledes redaktør Manicus 3. april til fuldm. H. C. Erichsen², aftrykker nu alle de slesvigholstenske sager og komitébetænkninger, der ikke kom til forhandling i stændersalen, og forskaffer dem derved den størst mulige publicitet i Slesvig, hvor han mener, at bladet nok har en halv snes tusind abonnenter.

Danske udtalelser, baade private og offentlige, der vidner om, hvor stærk bevægelse i befolkningen den tyske majori-

¹ Dagbl. 21/4 60 skriver, at paa tribunerne havde tyskerne som regel været i majoritet, selv naar ingen ekstraordinær sammenstimlen af Anglerbønder fandt sted.

² Brevet ligger under Erichsen til R.

tets optræden mange steder havde fremkaldt, og hvor stor skade den formentlig havde tilføjet det danske styre i Slesvig, foreligger der fuldt op af. Vi skal her gengive nogle af de mere karakteristiske. Saaledes bragte Fædrelandet 17. april en skrap artikel: Hvad maa der og hvad kan der gøres for Slesvig?, undertegnet En Sydslesviger. Hvad der var nedbrudt i de 8 uger, stænderne havde varet, hed det her, lod sig ad sædvanlig vej maaske ikke opbygge i 8 aar. »Den sidste gnist af loyalitet, af kjærlighed til ro og orden, af agtelse for religionen gik mange steder tabt i de usalige 8 uger. Alt levede som i en politisk rus, som var nu det skrækkelige danske aag allerede afkastet, som var man nu allerede incorporeret i det lykkelige frie Preussen . . .« Aldrig mere maatte man lade en saadan stænderforsamling som den sidste komme sammen. Det, at man fremfor alt maatte søge at faa en anden stænderforsamling, gik i det hele igennem talrige af de danske udtalelser, og det dannede ogsaa baggrunden for det danske partis forslag om en anden valgmaade. Saa længe stænderinstitutionen skulde vedblive i dens nuværende skikkelse, skrev f. eks. medicinalinspektør Schleisner 15. marts til R., var jo i grunden alt arbejde herovre, i Slesvig, spildt umage, og af appellationsraad E. Lehmann bemærkedes det, samtidig med at han 2. marts til E. Vedel oversendte et projekt til en omdannelse af stænderinstitutionen: » . . . med den nuværende valglov gaaer Slesvig sin sikke undergang imøde, og dermed vilde Danmarks stjerne være slukket.¹«

Naar man i danske kredse maatte se saaledes paa stænderinstitutionen, er det ikke til at undres over, at kampen her blev anset for at være den utaknemligste side af danskhedens kamp i Slesvig. Men iøvrigt maa det betones, at den danske stænderminoritet kunde se tilbage paa debatterne ingenlunde uden stolthed. Selv om man ikke kan godkende Dannevirkes sammenligning af forholdene i stænderne før 1848 og nu, og hvorefter al dygtighed og

¹ Afskrift af dette brev i pk. om stænderforsamlingen.

begavelse nu skulde befinde sig hos mindretallet¹, er det dog ganske givet, at det danske parti i debatterne var det tyske mere end jævnbyrdigt, og at dette ikke havde folk, der her kunde hamle op med mænd som f. eks. Mørk Hansen og Skau. Paa dansk side var det sikkert den almindelige mening, hvad Aleth Hansen i et brev af 27. marts skrev til R., at Skau i den forløbne stænderforsamling havde været »udmærket flink«, og at man maatte være ham meget taknemlig. Regenburg udtalte ogsaa overfor Skau sin paaskønnelse af dennes »store fortjenester af den gode sag« og meddelte ham samtidig, at det under saadanne forhold havde været ham »en stor fornøjelse at virke for en forbedring af Deres økonomiske kaar«.² P. A. Petersen, der saa trofast havde holdt til det danske parti, modtog ligeledes efter forsamlingens slutning regeringens paaskønnelse ved udnævnelsen til ridder af Dannebrog³.

Havde det tyske parti sin støtte i Sydslesvig, Holsten og Tyskland, havde det danske sin i Nordslesvig og kongeriget. Der havde i stændertiden været nogen polemik mellem Dannevirke og Flensburger Zeitung om, hvorvidt det var formaalstjenligt som modvægt mod de talrige tyske adresser og petitioner til stænderne at fremkalde tilkendegivelser fra Mellem- og Nordslesvig i dansk retning. Flensburger Zeitung holdt stærkt paa, at noget saadant skulde ske⁴. Nedlagde Mellem- og Nordslesvig ikke nu en energisk protest mod stændermajoritetens optræden, skrev den bl. a., havde man sig selv at takke for, om de skæbnesvangre tider fra 1848 vendte tilbage. Henimod stænderforsamlingens slutning blev der ogsaa fra adskillige mellemslesvigske sogne indgivet adresser, der udtrykte mistillid til majoriteten, ligesom der fremkom en protest fra den danske læseforening i Angel⁵. Bykollegierne i Sønderborg, Aabenraa og

¹ Dannevirke ²¹/₂.

² R. til Skau ²³/₃ (Kgl. bibl.)

³ Jfr. R. til Skau ²⁸/₂ (Kgl. bibl.)

⁴ Se f. eks. Flensb. Zeit. ⁷/₂, ²⁷/₂ og ²⁰/₃.

⁵ Dannevirke ¹²/₃.

Haderslev fandt ligeledes lejlighed til at udtrykke deres utilfredshed med stændermajoriteten. Et afslag paa en henvendelse fra Tønder magistrat om at indgive et bestemt andragende til stænderne begrundede de nemlig med, at stænderforsamlingen i dens nuværende skikkelse var uværdig til befolkningens tillid¹. Om en nordslesvigsk adressebevægelse i lighed med den sydslesvigske blev der derimod ikke tale. Dannevirke fandt i det væsentlige at burde nøjes med at anbefale befolkningen som vidnesbyrd om dens sindelag at berede dens repræsentanter en festlig modtagelse ved deres tilbagekomst fra Flensborg².

Ved stænderforsamlingens slutning afholdtes der ogsaa først i Flensborg og siden i de nordslesvigske byer festmaaltider til ære for mindretallet, og hertil kom saa desuden overrækkelsen af talrige adresser rundt om fra kongeriget — saaledes f. eks. en adresse underskrevet af omkring hundrede af den danske rigsdags medlemmer — i hvilke der dels udtryktes taknemlighed over mindretallets uforfærdede kamp og dels aflagdes løfte om i kommende farefulde tider at ville staa last og brast sammen. Som det hed i en adresse fra Vejle: Havde end en unaturlig valglov bevirket, at danskerne i stænderne kun var et mindretal, følte man sig dog overbevist om, at det store flertal af Slesvigere vilde slutte sig til dette og om Danmarks konge, hvis de slesvigholstenske oprørere og deres udenlandske hjælpere atter skulde prøve paa at bringe ufred og ulykke over landet. Og i hvert fald vilde mændene fra kongeriget nu, som før, trolig staa deres slesvigske brødre bi »i den hellige kamp for modersmaalets ret og folkets frihed, for rigets uafhængighed og kronens ære.³«

»Det store flertal af Slesvigere« — ja, men paa dettes vegne havde jo dog det tyske parti foregivet at tale, det parti, der igen aabent havde proklameret Slesvigholstenismen, og var dets foregivende da urigtigt? Selv bortset fra re-

¹ Dannevirke $\frac{24}{2}$ og $\frac{1}{3}$.

² Dannevirke $\frac{1}{3}$.

³ Dannevirke $\frac{4}{4}$.

præsentationen for ridderskab, godsejere og præster talte det dog 5 by- og 11 (12) landrepræsentanter mod henholdsvis 5 (4) og 6 (7) dansksindede. Havde det da maaske vovet sig længere ud, end det i 1854 havde faaet mandat til af vælgerne, eller havde vælgerne i mellemtiden skiftet stade? Eller det kan man endelig ogsaa spørge om: Var de valgberettigede ikke i overensstemmelse med befolkningstallet? — Kun godt $\frac{1}{2}$ aar efter stænderforsamlingens afslutning fandt der nye stændervalg sted — sidst paa aaret 1860 —, og vælgerne fik saaledes temmelig hurtigt lejlighed til at tage stilling til stændermajoritetens optræden. Det vil derfor være rimeligt at afslutte den i det foregaaende givne skildring med et par bemærkninger om resultaterne af disse valg, om valgkampen og om befolkningens deltagelse i denne.

Det danske partis politik i stænderforsamlingen havde, som der udførligt er bleven gjort rede for, gaaet ud paa gennem betoning af de materielle interesser at fremkalde en deling af den tyske majoritet eller at bringe dennes medlemmer i modsætning til befolkningen. Denne politik fastholdtes ogsaa i agitationen forud for valgene, og baade Flensburger Zeitung og Dannevirke bragte valgartikler i denne retning. Flensb. Zeit. bebudede f. eks., at grd. Arp ikke vilde blive genvalgt, da han ved sit forslag om hoveriafløsningen havde optraadt mod ridderskab og godsejere¹, og Dannevirke fremholdt, hvorledes repræsentanten for 7. landvalgdistrikt, grd. Momsen, paa grund af den ham saa kære Slesvigholstenisme vilde paalægge Slesvig en aarlig brandskat paa 30—40,000 rdl. til Holsten, ligesom han iøvrigt havde modsat sig alle for landet saa gavnlige regeringsforslag². Skønt det naturligvis er vanskeligt at udtale sig med sikkerhed om, hvilke virkninger denne politik havde ude i befolkningen, tør det dog formentlig formodes, at den ikke har været helt uden indflydelse paa de sejre, der ved valgene blev det danske parti til del. I 7. landvalg-

¹ Flensburger Zeitung 20/11.

² Dannevirke 15/11.

distrikt opnaaede grd. Momsen og hans tysksindede suppleant ikke genvalg, idet de kun fik henholdsvis 268 og 248 stemmer mod de danske kandidaters, sognefoged Peder Lund i Rørkær og grd. Peder Marcussen i Brarups 335 og 334 st.¹ Og i 5. byvalgdistrikt, Tønder, Højer, Løgumkloster og Vyk, bar de danske ligeledes sejren hjem; fra Vyk mødte ca. 40 vælgere, der enstemmig holdt paa de loyale kandidater, og fra Løgumkloster kom ogsaa et stort antal dansksindede. Repræsentanter blev raadmand A. T. Diemer i Tønder og raadmand Niels Pedersen i Højer². Endelig erstattedes i 8. landvalgdistrikt de hidtidige repræsentanter med loyale, idet Føringerne gennemførte valget af to af deres egne: raadmand Jacobsen fra Boldixum til deputeret og Sønne Arfsteen fra Alkersum til suppleant. 150 af øens 207 vælgere afgav stemme ved valget³.

Det danske parti havde ligeledes regnet med i 9. landvalgdistrikt at skulle kunne sætte sin kandidat igennem, men dette mislykkedes. Gdr. P. Hinrichsen i Mein genvalgte med 287 st., medens den danske kandidat dog var ham tæt inde paa livet med 262 st.⁴ I Flensborg by havde modsat det illoyale parti vel formentlig gjort sig noget haab, men resultatet blev de hidtidige deputeredes genvalg. Med hensyn til de øvrige valg skal nævnes, at pastor Beck afløstes af pastor Danielsen, og at 10. landvalgdistrikt fik en ny repræsentant i landmaaler Paulsen, som man fra dansk side mente at kunne betegne som strengt loyal, hvad der dog ikke holdt stik⁵.

Efter de stedfundne valg var saaledes partistillingen i stænderne forrykket væsentligt til fordel for danskerne, og disse var, om man ser bort fra ridderskabets, godsejernes og præsternes repræsentation, faktisk det tyske parti mindst jævnbyrdige. Mod 4 tysksindede byrepræsentanter stod 5 danske og 1 loyal, mod 9 tysksindede landrepræsentanter

¹ Dvk. 21/12 1860.

² Dvk. 18/12 1860.

³ Dagbl. 19/12 1860.

⁴ Dagbl. 13/12 1860.

⁵ Dvk. 4/1 1861.

8 loyale, og de to blandede valgdistrikter var repræsenterede af 1 dansk og 1 tysk. Det udpræget danske parti var fra 13 medlemmer vokset til 16, og hvor det gjaldt en statsretlig loyal holdning, kunde det paaregne tilslutning i hvert fald fra præsterne Otzen og Christiansen og kancelliraad Schmidt. Denne sidste gik endog med til den af de danske deputerede ved et møde i Flensborg 13. febr. 1861 vedtagne erklæring til gunst for en yderligere tilslutning mellem Slesvig og kongeriget, saa at denne erklæring fremtraadte underskrevet af 17 deputerede og 17 suppleanter¹. Da det tyske parti et aar senere, 21. og 22. febr. 1862, udsendte en protest mod rigsraadets gyldighed og mod gyldigheden af dets beslutninger for Slesvig, opnaaede denne protest kun 22 underskrifter, idet ogsaa pastor Danielsen og godsejer Kittel undlod at deltage; her stod for saa vidt 21 loyale mod 22 illoyale².

Baade Danielsen og Kittel fulgte imidlertid trop med det tyske parti, da dette i stænderforsamlingen 1863 nedlagde mandaterne som protest mod den af kommissarius truffne afgørelse, at der ikke kunde stemmes om lovligheden af valget i Tønder, imod hvilken det tyske parti havde nedlagt indsigelse. Ved regeringens derefter følgende indkaldelse af suppleanterne mødte tre af disse, de to, som det synes af loyale grunde, nemlig pastor Thaden som suppleant for Danielsen og jordbruger Martensen som suppleant for landmaaler I. Paulsen, og den tredje, gdr. P. Hinrichsens suppleant boelsmand P. Jensen formentlig af frygt for, at i fald de begge nedlagde mandaterne, kunde der blive udskrevet nyt valg i distriktet og dette derved faa en dansk repræsentant³. Den sidste kunde saaledes kun med sure miner høre paa, at kommissarius i slutningsmødet betonedede, at forsamlingens flertal — 22 — var til stede, men ganske vist var forsamlingen alligevel ikke beslutningsdygtig, hvortil der udkrævedes $\frac{3}{4}$ af medlemmernes tilstedeværelse.

¹ Dannevirke 1861 $\frac{2}{3}$.

² Dannevirke 1862 $\frac{7}{3}$ og $\frac{10}{3}$.

³ Se Kranold til Wolfhagen 1863 $\frac{31}{7}$. (Koncept i Kranolds arkiv).

Mod de i 1860 stedfundne valg vil man fra tysk side selvfølgelig kunne indvende, at de ikke var foregaaede i fuldkommen frihed og derfor intet fuldgyldigt udtryk gav for befolkningens sindelag. Adskillige illoyale vælgere var slettede af valglisterne, og heller ikke havde danske embedsmænd undladt efter evne at virke for valget af loyale kandidater. Hvor stor betydning sligt har haft, er vanskeligt at sige bestemt, men det er dog lidet rimeligt at tro, at det i større grad har paavirket valgenes udfald. I Nord- og Sydslesvig var udfaldet paa forhaand givet, og i Tønder amt skyldtes de danske valgsejre navnlig Føringerne, der efter en snor stemte for de loyale kandidater. Men et andet forhold, der anderledes er til at tage paa, er den, set med vor tids øjne, overordentlig ringe valgdeltagelse, der mange steder og ikke mindst i Sydslesvig var reglen¹. Paa Femern f. eks. afgaves der af ca. 600 stemmer kun 27, og den til det tyske parti hørende kammerraad Mackeprang valgtes med 23 stemmer. Ud fra en saadan baggrund bl. a. vilde det spørgsmaal unægtelig have sin berettigelse: hvorledes var egentlig det folkelige grundlag for den af Preussen i 1864 trufne voldsafgørelse af det dansk-tyske mellemværende? Var Sydslesvigs befolkning i virkeligheden moden for denne afgørelse af dens statslige og nationale tilhørsforhold? Dette er imidlertid spørgsmaal, som det ligger uden for nærværende afhandlings rammer at give svar paa, og som formentlig ogsaa kun en jævnsidesløbende dansk og tysk forskning fyldestgørende vilde kunne besvare, en forskning, der uden at lade sig blænde af nationale sympathier eller antipathier satte sig som maal at trænge til bunds i, hvorledes Sønderjyllands oprindelige danske befolkning er formet eller omformet gennem historiens mærkelige tilskikkelser og bølgeslagene fra syd og fra nord.

¹ Se Slesvigsk valgstatistik 1860 og Dannevirke 1862 ¹/₄.